

MARKO DRAGIĆ

**KNJIŽEVNOST KATOLIČKE OBNOVE I
PRVOGA PROSVJETITELJSTVA
(HRVATSKA BAROKNA KNJIŽEVNOST)**

(FAKULTETSKI PRIRUČNIK)

SPLIT, 2006.

Nakladnik:
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet

Za nakladnika:
prof. dr. Josip Milat, dekan

Biblioteka:
Suvremena nastava
Knjiga br.2.

Recenzenti:
Prof.dr. Slobodan Prosperov Novak
Prof.dr. Ivan Mimica, emer.
Dr.sc.Antun Pavešković, znanstveni suradnik

Lektor:
Jozo Kraljević, prof.

Grafička obrada:
Josip Dragić, dipl. iur.
Jozo Kraljević, prof.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SPLITU

UDK 821.163.42(091)"15/17"

DRAGIĆ, Marko
Književnost katoličke obnove i prvoga
prosvjetiteljstva (hrvatska barokna
književnost) : (fakultetski priručnik) /
Marko Dragić. - Split : Filozofski
fakultet Sveučilišta, 2006. - (Biblioteka
Suvremena nastava ; knj. 2)

Bibliografija. - Kazalo.

ISBN 978-953-7395-02-5

120711038

Priručnik se elektronički objavljuje na službenoj web stranici Filozofskog fakulteta u Splitu, prema odluci br.: 3509 donesenoj na sjednici Znanstveno-nastavnog vijeća FF Splita dana 20.prosinca 2006. godine.

KAZALO

CILJEVI, PROGRAM I LITERATURA.....	5
REFORMACIJA	14
REFORMACIJA U HRVATSKOJ.....	14
MATIJA VLAČIĆ ILIRIK	15
ANTUN VRAMEC	15
PROTUREFORMACIJA	16
POVIJESNI KONTEKST.....	16
HRVATSKA KNJIŽEVNOST KATOLIČKE OBNOVE.....	21
BARTOL KAŠIĆ.....	21
JURAJ KRIŽANIĆ	25
ŠIME BUDINIĆ	30
MAVRO ORBINI.....	31
JAKOV MIKALJA	38
ALEKSANDAR KOMULOVIĆ	38
MATIJA MATULIĆ ALBERTI.....	40
MARKO ANTONIJE DE DOMINIS	41
HRVATSKA BAROKNA KNJIŽEVNOST.....	43
IVAN GUNDULIĆ.....	44
TOMKO MRNAVIĆ	47
IVAN BUNIĆ VUČIĆ	48
JUNIJE DŽONO PALMOTIĆ.....	49
STIJEPO ĐURĐEVIĆ	50
VLADISLAV MENČETIĆ (MINČETIĆ)	51
PETAR BOGAŠINOVIĆ	51
IGNJAT ĐURĐEVIĆ	52
PETAR KANAVELIĆ.....	54
JEROLIM KAVANJIN	54
PETAR ZRINSKI	55
ANA KATARINA ZRINSKI	56
FRAN KRSTO FRANKOPAN.....	57

IVAN BELOSTENEC	57
JURAJ HABDELIĆ	58
IVAN TANZLIGER ZANOTTI	59
ANTUN KANIŽLIĆ	59
PAVAO RITTER VITEZOVIĆ	60
RAFAEL LEVAKOVIĆ	65
JURAJ RATTKAY	66
STJEPAN GRADIĆ	70
IVAN LUČIĆ	70
KNJIŽEVNOST BOSANSKIH FRANJEVACA.....	73
MATIJA DIVKOVIĆ	74
IVAN BANDULOVIĆ	78
PAVAO MOŠUNJANIN POSILOVIĆ	78
IVAN ANČIĆ	81
LOVRO ŠITOVIĆ LJUBUŠAK	82
FRANJO GLAVINIĆ	81
KNJIŽEVNOST PRVOG PROSVJETITELJSTVA	84
FILIP GRABOVAC	86
ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ	87
POVIJESNA I KNJIŽEVNA ISTINA O BOSANSKIM KRALJEVIMA U RAZGOVORU UGODNOMU	89
ZBILJA O KNEZOVIMA NAKIĆIMA I VUČKOVIĆIMA U RAZGOVORU UGODNOMU I TRADICIJI.....	107

CILJEVI, PROGRAM I LITERATURA

Ciljevi

Književnost katoličke obnove i prvoga prosvjetiteljstva (hrvatska barokna književnost) kao fenomen koji se razvija u specifičnim okolnostima katoličke obnove. Upoznati studente sa specifičnim mikrostilskim osobinama barokne književnosti, kao i sa strukturom žanrova u vrijeme baroka. Problem manirizma i odnos manirizma spram baroka, ali i kasnorenesansne književnosti. Odnos između utilitarnog i estetskog modela u hrvatskoj književnosti. Osobito osvjetliti odnos između visokih dosega dubrovačkog književnog i kulturnog kruga te prosvjetiteljskih književnih napora i dosega. Ozaljski književni i kulturni krug kao fenomen; propast tog kruga kao razlog izostanka autentičnog klasicizma.

Program

Težište je na kroničarima: Antunu Vramecu, Mavru Orbiniju, Juraju Rattkayu; piscima teoloških tekstova: Bartolu Kašiću, Aleksandru Komuloviću, Matiji Matuliću-Albertiju; djelima bosanskih franjevac Matije Divkovića, Pavla Posilovića, Ivana Bandulovića, Ivana Ančića, Lovre Šitovića; dubrovačkim književnicima Gundulićeva, Bunićeva i Palomotićeve kruga; piscima vezanim uz Zrinske i Frankopane, zatim Pavlu Ritteru Vitezoviću i prvim dalmatinskim preporoditeljima Grabovčeve i Kačićeve generacije.

Literatura obvezna¹

1. Batušić, Nikola: *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb 1978.; dijelovi *Kazališta baroknog razdoblja* i *Kazalište osamnaestog stoljeća*.
2. Fališevac, Dunja: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb, 1989.; pet studija u dijelu pod zajedničkim naslovom *Barok*.

¹ *Literaturu obveznu, literaturu dopunsku i lektiru* navodim prema popisu dr. sc. Antuna Paveškovića koji je kolegij *Književnost katoličke obnove (Hrvatska barokna književnost)* predavao na Odjelu za humanističke znanosti Sveučilišta u Splitu (sadašnjem Filozofskom fakultetu) od 2000/01. do 2005/06. akademske godine. Značajan je dio korištene literature koja nije u tom popisu. Ta je literatura nevedena u bilješkama.

3. Georgijević, Krešimir: *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb, 1969.; sva poglavlja o 17. i 18. stoljeću
4. Ježić, Slavko: *Hrvatska književnost od početka do danas*, Zagreb, 1944. (može i novije izdanje); od poglavlja *Posljednje dvije renesansne generacije u Dalmaciji i Dubrovniku (1560.-1600.)* do, zaključno, poglavlja *Dizanje vjerskog osjećaja i narodne svijesti među Hrvatima pod tuđim gospodstvom*
5. Kombol, Mihovil: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb, 1945. (2. izd. 1961.) od poglavlja *Epigoni*, zaključno s poglavljem *Grabovac i Kačić*
6. Kravar, Zoran: *Studije o hrvatskom književnom baroku*, Zagreb, 1975.
7. Kravar, Zoran: *Svjetovi Osmana i Barok kao potonulo kulturno dobro*, u: *Nakon godine MDC*, Dubrovnik, 1993.
8. Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti /Od Gundulićeva "Poroda od tmine" do Kačićeva "Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga" iz 1756., III. knjiga*, Zagreb, 1999.; osobito proučiti uvodno poglavlje koje sadrži iscrpan komentar literature.
9. Šojat, Olga: *Pregled hrvatske kajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-agrafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma*, u PSHK, knj. 15/I., Zagreb, 1977.
10. Švelec, Franjo: *Hrvatska književnost 17. stoljeća*, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 3., *Od renesanse do prosvjetiteljstva*, napisali Marin Franičević, Franjo Švelec, Rafo Bogišić, Liber – Mladost, Zagreb, 1974.
11. Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana, 1987.
12. *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici Dunja Fališevac (*Starija hrvatska književnost*), Krešimir Nemeč (*Novija hrvatska književnost*), Darko Novaković (*Hrvatski latinizam*), Školska knjiga, Zagreb, 2000.
13. Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti*, drugo znatno prošireno izdanje, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2004.
14. *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od XIV. do sredine XVIII. stoljeća*, *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga*, knjiga 6., priredio Ivo Pranjković, Matica hrvatska, HKD Napredak, Sarajevo, 2005.

Literatura dopunska

1. Angyal, Andrija: *Die slawische Barockwell*, Leipzig, 1961.
2. Banac, Ivo: *Uskrsnula Hrvatska Pavla Rittera Vitezovića*, "Kolo", br. 2, Zagreb, 1996, str. 5-18
3. Batušić, Nikola: *Narav od fortune*, Zagreb, 1991.; poglavlja *Scenska recepcija Gundulićeve Dubravke*, *Element! scenske fantastike u dubrovačkoj drami XVII. stoljeća*
4. Bogišić, Rafo: *Hrvatska pastorala*, Zagreb, 1989.
5. Bojović, Zlata: *Barokni pesnik Petar Kanavelović*, Beograd, 1980.
6. Botica, Stipe: *Filip Grabovac*, Zagreb, 1990.
7. Bratulić, Josip: *Sjaj baštine*, Split, 1990., poglavlja *Divkovićeve Besiede kao književni tekst*, *Pjesnik Fran Krsto Frankopan*, *Petar Zrinski i Pavao Ritter Vitezović*, *Školska drama u sjevernoj Hrvatskoj*
8. Čale, Frano: *Komedija dell' Arte i hrvatska komedija sedamnaestog stoljeća u Dubrovniku*, u: *Dani hvarskoga kazališta*, sv. 12, Split, 1986.
9. Čičin-Šain, Ćiro: *Ilirska akademija u Splitu, njeno vrijeme i sjedište*, Split, 1952.
10. *Dani hvarskog kazališta*, sv. 4, Split, 1977.
11. *Dani hvarskog kazališta*, sv. 5, Split, 1978.
12. *Dani hvarskog kazališta*, sv. 19, Split, 1993.
13. *Dani hvarskog kazališta*, sv. 20, Split, 1994.
14. *Dani hvarskog kazališta*, sv. 21, Split, 1995.
15. *Dani hvarskog kazališta*, sv. 22, Split, 1996.
16. Deanović, Mirko: *Odrzi talijanske akademije "degli Arcadi" preko Jadrana*, *Rad JAZU*, knj. 248, Zagreb, 1933., str. 1-48.; br. 250, Zagreb, 1935., str. 1-125
17. Fališevac, Dunja: *Ivan Bunić Vučić*, Zagreb, 1978.
18. Fališevac, Dunja: *Ivan Gundulić*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 259-276
19. Fališevac, Dunja: *Kaliopin vrt*, Zagreb, 1997.
20. Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1987., poglavlja: *Reformacija*. *Protureformacija*. *Barok*. *Racionalizam i predromantizam*
21. Fotez, Marko: *Scenske vrednote Gundulićeve Dubravke*, "Hrvatska revija", br. 12, Zagreb, 1938., str. 674-686

22. Golub, Ivan: *The Slavic Vision of Juraj Križanić*, Zagreb – Dubrovnik, 1993.
23. Haler, Albert: *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, Beograd, 1929.
24. *Hrvatski književni barok*, Zagreb, 1991.
25. Iveković, Franjo: *Hrvatska Zrinijada prema magjarskoj*, "Književnik", br. 3, 1866., str. 319-335.
26. Jagić, Vatroslav: *Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska*, "Književnik", br. 3, 1866., str. 336-407
27. Jensen, Alfred: *Gundulić und sein Osman*, Goteborg, 1900.
28. Jutronić, Andre: *Iz kulturne prošlosti Brača*, Split, 1970., od pogl. *Nekoliko podataka o Sabi Mladiniću*, zaključno poglavlje *Tko je "učitelj Jurišić" u velepjesmi Jerolima Kavanjina*
29. Karaman, Dujam Srećko: *Prva hrvatska akademija i gospodarsko društvo u Spljetu*, Split, 1899.
30. Kašić, Bartol: *Zbornik radova o životu i djelu*, Zadar, 1994.
31. *Ključevi raja*, zbornik, Zagreb, 1995.
32. *Književni barok*, Zagreb, 1988
33. Kombol, Mihovil: *Hrvatska drama do 1830.*, "Hrvatsko kolo", br. 2-3. Zagreb, 1949.. str. 293-311; pretiskano u 86. knj. edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti*
34. Kombol, Mihovil – Novak, Slobodan Prosperov: *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Zagreb, 1992. (konzultirati osobito bibliografiju)
35. Kravar, Zoran: *Stil hrvatskoga književnog baroka*, u ediciji: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978.; str.223-241
36. Kravar, Zoran: *Das Barock in der kroatischen Literatur*, Köln-Weimar-Wien, 1991.
37. Kuna, Herta: *Hrestomatija stare bosanske književnosti*, Sarajevo, 1974.; po vlastitom izboru
38. Kurelac, Miroslav: *Ivan Lučić, otac hrvatske historiografije*, Zagreb, 1994.
39. Lachmann-Schmol, Renate: *Ignjat Đorđić*, Köln-Graz, 1964.
40. Maixner, Rudolf: *O akademiji Miha Sorkočevića*, GPKH, knj. 23, Zagreb, 1952.; str. 56-67.
41. Marković, Franjo: *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana*, *Rad JAZU*, knj. 46, 1879. (str. 78-165); br. 47, 1879. (str. 129-221); br. 50, 1879. (str. 96-175); br. 52, 1880. (str. 1-140).
42. Maroević, Tonko: *Teatar Marina Gazarovića*, u knjizi: *Dike ter hvaljenja*, Split. 1986.

43. Matić, Tomo: *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Zagreb, 1945.; poglavlja: I., II., III., V. i VI.
44. Medini, Milorad: *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, knjiga I. Zagreb, 1902.; poglavlja *Pokladna lirika, Epika, Juraj Baraković, Turski bojevi u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti*.
45. Mihanović-Salopek, Hrvojka: *Hrvatska himnodija od srednjega vijeka do preporoda*. Split, 1992.; od poglavlja *Kreativni metodski postupci strukturiranja hrvatske himnodije*, zaključno poglavljem *Rasprostranjenost prosvjetiteljskih izdanja himnodijskih zbornika i pjesmarica*
46. "Mogućnosti", (temat o hrvatskoj drami 17. stoljeća), br. 2-3, Split, 1977.
47. Muljačić, Žarko: *Dva priloga povijesti dubrovačkih akademija*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. IV-V, Zagreb, 1959.; str. 319-334
48. Novak, Slobodan Prosperov – Lisac, Josip: *Hrvatska drama do narodnog preporoda*, I—11, Split, 1984.; u I. dijelu od poglavlja *XXXLX. Martin Benetović: Hvarkinja do kraja*; u II. dijelu od početka, zaključno poglavljem *LXLX. Judita*.
49. Novak, Slobodan Prosperov: *Vučistrah i dubrovačka tragikomedija*, Split, 1979.
50. Novalić, Đuro: *O dvojstvu hrvatskog književnog baroka*, "Forum", br. 4, Zagreb. 1968, str. 712-730.
51. Pavić, Armin: *O kompoziciji Gundulićeva "Osmana"*, Rad JAZU, knj. 32, Zagreb, 1875., str. 104-150.
52. Pavličić, Pavao: *Žanrovi hrvatske barokne književnosti*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978.; str. 243-258.
53. Pavličić, Pavao: *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, Zagreb, 1979.
54. Pavličić, Pavao: *Poetika manirizma*, Zagreb, 1988.
55. Pavličić, Pavao: *Studije o Osmanu*, Zagreb, 1996.
56. Pavlović, Dragoljub: *Vlaho Skvadrović /Squadri/*, Rad JAZU, knj. 259. Zagreb, 1937, str. 183-200.
57. Pavlović, Dragoljub: *Starija jugoslovenska književnost*, Beograd, 1971.. od poglavlja *O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII. st. do kraja*.
58. Petrović, Sveto: *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti*, Rad JAZU, knj. 35, Zagreb, 1968.; analize Ivana Mršića i Jurja Barakovića.

59. Potthoff, Willfried: *Die Dramen des Junije Palmotić*, Wiesbaden, 1973.
60. Prohaska, Dragutin: *Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić. Studija o baroku u našoj književnosti*, Rad JAZU, knj. 178., Zagreb, 1909.; str. 115-224.
61. Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Split, 1998.; od poglavlja *Obrana uzaludnih napora* do kraja knjige.
62. Rothe, Hans: *O žanru Gundulićeva Osmana*, "Dometi", br. 1-3, 1983., str. 67-78.
63. Rothe, Hans: *Unutrašnja forma književnog baroka slobodnoga grada Dubrovnika: Ivan Gundulić: Suze sina razmetnoga*, "Croatica", sv. 22-23, 1985., str. 55-81.
64. Slamnig, Ivan: *Disciplina mašte*, Zagreb, 1965.; poglavlje *Neke specifične crte hrvatske barokne poezije*.
65. Slamnig, Ivan: *Hrvatska književnost prije preporoda kao organski dio evropskog književnog kretanja*, u ediciji: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, Zagreb, 1970., str. 19-49.
66. Slamnig, Ivan: *Hrvatska književnost osamnaestoga stoljeća, njezini stilovi, veze i uloga u stvaranju nacionalnog jedinstva*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 279-286.
67. Slamnig, Ivan: *Hrvatska versifikacija*, Zagreb, 1981.; poglavlje *Razvoj stiha u 17. stoljeću*.
68. Stamać, Ante: *Slikovno i pojmovno pjesništvo*, Zagreb, 1977.; poglavlje *Dživo Bunić Vučić u zrcalu metafore*.
69. *Stara bokeljska književnost*, Zagreb, 1996.
70. Švelec, Franjo: *Dubrovačka komedija XVII. stoljeća*, "Mogućnosti", br. 10, Split, 1974., str. 1073-1085.
71. Švelec, Franjo: *Iz naše književne prošlosti*, Split, 1990.; poglavlja *Kako je nastala Vila Slovinke Jurja Barakovića*, *Odjeci Vergilijeve Eneide u Vili Slovinke Jurja Barakovića*, *Dometi "Drage, rapske pastirice" Jurja Barakovića*, *Barokni epovi s historijskom temom u hrvatskoj književnosti*, *O recepciji Gundulićeva "Osmana" prije njegova prvog tiskanja*, *Ivan Tanzlinger Zanotti, zadarski književnik 17. i početka 18. stoljeća*, *Pouka i poruka Grabovčeva "Cvita razgovora"*.
72. Švelec, Franjo: *Iz starije hrvatske književnosti*, Zagreb, 1998.; poglavlja *Pitanja jezika i pisma Propagandinih izdanja u sklopu Kašićevih jezikoslovnih intencija*, *Ivan Mršić otvara novo područje hrvatskoj pjesničkoj riječi*, *Katalozi u funkciji epizoda u Gundulićevu Osmanu*, *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića prema Osmanu*

Ivana Gundulića, Plandovanja – i nakon više stoljeća živa poezija, Književna društva u Dalmaciji od XVI. -XVIII stoljeća.

73. Tatarin, Milovan: *Od svita odmetnici*, Split, 1997.

74. Tomasović, Mirko: *Komparatistički zapisi*, Zagreb, 1976.; poglavlje *Bunićeve pozajmice i parafraze Petrarkinih stihova.*

Lektira

1. Gučetić, Stjepan (Stjepo Đurđević): *Dervišiata*, u: Ivan Kukuljević: *Stari pjesnici hrvatski*, sv. I, Zagreb, 1856.
2. Vitaljić, Andrija: *Ostan Božije ljubavi i razlike pjesni duhovne*, Dubrovnik, 1874.
3. Mažibradić, Horacije: *Pjesme Oracija Mažibradića*, Stari pisci hrvatski (SPH), knj. 11 (djela Mažibradića, Miha Bunića Babulinova, Maroja Mažibradića i Marina Burešića), Zagreb, 1880.
4. Palmotić, Junije: *Djela Gjona Palmotića*, SPH, knj. 12. i 13., Zagreb, 1882. i 1883.; *Atalanta*, SPH, knj. 19, Zagreb, 1892. (fakultativno – SPH, knj. 14., Zagreb, 1884.; *Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti [SHK], Zagreb, 1995.)
5. Gleđević, Antun: *Djela Antuna Gleđevića*, SPH, knj. 15, Zagreb, 1886. (prema vlastitom izboru nekoliko pjesama, posebno maskerata i jedan dramski tekst)
6. Baraković, Juraj: *Djela*, SPH, knj. 17, Zagreb, 1889.; također i: *Vila Slovinka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti (PSHK), knj. 8, Zagreb, 1964.
7. *Crkvena prikazanja starohrvatska XVI i XVII vijeka*, SPH, 1893.; pročitati *Prikazanje slavnoga uskrsnutja Isukrstova*, *Prikazanje navišćenja pričiste divice Marije*, *Prikazanje od usastja na nebesa slavne divice Marije*, *Prikazanje sv. Beatrice*, *Faustina i Simplicija bratje*, *Prikazanje života i muke s. Ciprijana i Justine*, *Prikazanje s. Ivana Krstitelja porojenje i smrt*, *Skazanje života svete Gjulelme, kraljice ugarske*.
8. Kavanjin, Jerolim: *Povijest vandelska bogatoga a nesrećnoga Epuluna i ubogoga a čestita Lazara*, SPH, knj. 22, Zagreb, 1913.
9. Đurđević, Ignjat: *Djela Ignjacija Džordži*, SPH, knj. 24 i 25, Zagreb, 1918. i 1922. (obvezatno konzultirati i izdanje Đurđevića u PSHK, knj. 18, Zagreb, 1971.)
10. *Komedija od Raskota*, Građa za povijest hrvatske književnosti (GPKH), knj. 11, Zagreb, 1932.
11. *Noćno viđen'je svetog Bernarda*, GZPH, knj. 11, Zagreb, 1932.

12. Kašić, Bartul: *Sveta Venefrida*, "Vrela i prinosi", br. 8, Sarajevo 1938.; ima i p. o. Bartol Kašić: *Pjesni duhovne oca Bartolomeja Kašića*, GPKH, knj. 7. Zagreb, 1912. (nekoliko pjesama po vlastitom izboru).
(Fakultativno – Bartol Kašić: *Putovanja južnoslavenskim zemljama*, Privlaka, 1987.: *Život Bartola Kašića*, Osijek, 1999.)
13. Fancev, Franjo: *Iz poezije Pažanina Ivana Meršića*, GPKH, knj. 13, Zagreb, 1938. (fakultativno)
14. Gundulić, Ivan: *Djela Dživa Frana Gundulića*, knj. 9, treće izdanje, Zagreb, 1938. (Konzultirati – Ivan Gundulić: *Suze sina razmetnoga. Dubravka. Ferdinandu Drugomu od Toskane*, PSHK, knj. 12, Zagreb, 1964.; *Osman*, Matica hrvatska. Zagreb, 1991.)
15. Kašić Miošić, Andrija: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, SPH, knj. 27, Zagreb. 1942.
(Fakultativno – Andrija Kašić Miošić: *Korabljica*, SPH, knj. 28, Zagreb. 1964.)
16. Grabovac, Filip: *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, SPH, knj. 30, Zagreb, 1951.
17. Zrinski, Petar: *Adrijanskoga mora sirena*, SPH, knj. 32, Zagreb, 1957. (Konzultirati – Dragoljub Pavlović: *Antologija dubrovačke lirike*, Beograd, 1960.)
18. Benetović, Martin: *Hvarkinja*; Junije Palmotić: *Pavlimir*; PSHK, knj. 9. Zagreb, 1965.
(Fakultativno – Šiško Gundulić: *Sunčanica*, GPKH, knj. 28, Zagreb, 1962.)
19. Morović, Hrvoje: *Iz poezije Marina Gazarovića*, "Mogućnosti", br. 9, Split, 1963.; str. 983-996
20. Gazarović, Marin: *Murat gusar*, "Mogućnosti", br. 6 i 7, Split, 1970.
21. *Zbornik stihova XVII. stoljeća*, PSHK, knj. 10, Zagreb, 1967.
22. *Komedije XVII. i XVIII. stoljeća*, PSHK, knj. 20, Zagreb, 1967.; prostudirati uvodnu studiju i komedije: *Ljubovnici, Pijero Muzuvijer, Mada, Starac Klimoje, Ilija Kuljaš* (literatura o komediografiji i u: Novak – Lisac, *Hrvatska drama do narodnog preporoda*, II, str. 133-134)
23. *Hrvatski latinisti*, II, PSHK, knj. 3, Zagreb, 1970.
(konzultirati – *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, PSHK, knj. 11, Zagreb, 1972.)
24. *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, PSHK, knjiga 11., priredio Jakša Ravlić, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1972.

25. *Dubrovačke preradbe Moliereovih komedija*, HI, SPH, knj. 36 i 37, Zagreb, 1972.. 1973.
26. *Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća*, PSHK, knj. 19, Zagreb, 1973.
27. Bunić Vučić, Ivan: *Djela Dživa Bunića Vučića*, SPH, knj. 35, Zagreb, 1971.; svakako konzultirati i: Dživo Bunić Vučić: *Djela*, SHK, Zagreb, 1995.
28. *Dubrovniker Dramatiker des 17. Jahrhunderts*, priredio Wilfried Potthoff, Giessen, 1975.
29. Zrinski, Petar – Frankopan, Fran Krsto – Vitezović, Pavao Ritter: *Izabrana djela*, PSHK, knj. 17, Zagreb, 1976.
30. *Hrvatski kajkavski pisci*, PSHK, knj. 15/11, Zagreb, 1977.
31. Kanavelić, Petar: *Vučistrah*, "Forum", br. 7-9, Zagreb, 1983.
32. Frankopan, Fran Krsto: *Djela*, SPH, knj. 42, Zagreb, 1995.; konzultirati i: Fran Krsto Frankopan: *Djela*, SHK, Zagreb, 1995. (i drugo, obnovljeno izdanje 1999.).
33. Vitezović, Pavao Ritter: *Oživjela Hrvatska*, Zagreb, 1997.
34. Ivanišević, Ivan: *Kita cvitja razlikova*, Beograd – Bol, 1981.

REFORMACIJA

Reformacija je socijalno-politički pokret 16. st. Bila je to borba protiv Katoličke crkve kao oslonca feudalizma. Zabrana indulgencije² bio je jedan od glavnih zahtjeva reformacije. Protestantizam je općenit naziv za kršćanska učenja koja su se odijelila od katolicizma u vrijeme reformacije. Protestantizam naglašava ulogu Biblije i milosti. Korijene protestantizma nalazimo kod Jana Husa (oko 1369.-1417.) iz Češke. *Protestatio* njemačkih kneževa i slobodnih gradova bio je na saboru u Speyeru 1529. To je protest protiv ukidanja luteranskih crkava. Protestant znači i "svjedočiti". Hus je bio pod utjecajem Engleza Johna Wycliffea (oko 1329.-1384.) koji je tvrdio da je autoritet Svetog pisma iznad autoriteta pape.

Protestantizam kao trajnija pojava potječe iz XVI. st. s Martinom Lutherom (1483.-1546.) koji je podrijetlom iz rudarske obitelji, a 1501. g. upisao je Sveučilište u Erfurtu. U Erfurtu ga je udario grom kad je zazvao pomoć Sv. Ane i odlučio postati redovnikom augustinskih pustinjaka u Erfurtu. Godine 1512. doktorirao je teologiju. Na dan Svih svetih (31. listopada 1517.) uz dopuštenje dekana teološkog fakulteta na vrata dvorske crkve pribio je svojih 95 teza pozivajući na raspravu; 10. listopada 1520. g. dobio je papinsku bulu koja je osudila njegovo ponašanje; 10. XII. 1520. sa svojim pristašama spalio je bulu i kanonsko pravo; 3. I. 1521. Luther je izopćen i došlo je do podjele kršćanskoga svijeta. Luther je preveo Bibliju.

Protestanti priznaju samo dva sakramenta: *Gospodnju Večeru* ili *Euharistiju* i *Krštenje*. Glavne su im svetkovine *Božić*, *Uskrs* i *Duhovi*. Protestanti obuhvaćaju *luterane*, *kalviniste* i *anglikance* te *methodiste*, *baptiste* i dr.

REFORMACIJA U HRVATSKOJ

Lutherove ideje u Hrvatskoj prihvaćene su najprije u Istri. **Petar Pavao Vergerije**, nekadašnji papinski nuncij u Njemačkoj te biskup modruški i koparski, uz pomoć reformatora Primoža Trubara i njegova suradnika Ivana Unganda, pridobio je **Stjepana Konzula Istranina** (1521. – 1579.) i **Antuna Dalmatina** (poč. XVI. st.-1579.). Oni su preveli Bibliju na narodni jezik.

² Indulgencija je povelja o oprostjenju grijeha za novac koju je izdavala Katolička crkva i kojom se bogatila.

MATIJA VLAČIĆ ILIRIK

Vodeće mjesto među hrvatskim piscima protestantizma zauzima **Matija Vlačić Ilirik** (Labin, 1520. – Frankfurt, 1575.). Bio je filolog, povjesničar, protestantski teolog, latinist; prijatelj Lutherov. Protestantizam je prihvatio pod utjecajem svoga ujaka fra Balda Lupetine koji je bio svećenikom u Mlecima.

Djela: *Catalogus testium veritatis* (*Katalog svjedoka istine*, 1555.) te enciklopedijsko djelo u 13 svezaka *Ecclesiastica³ historia* (*Povijest crkve*, tzv. *Magdeburške centurije*, Basel od 1559.-1574.), *Clavis scripturae Sacrae* (*Ključ Sv. pisma*, Basel 1567.)⁴

*

Kajkavsku Hrvatsku zahvatio je kalvinizam, a proširio ga je u Međimurju grof Juraj Zrinski, sin proslavljenoga branitelja Sigeta. Protjerao je iz Međimurja katoličke svećenike i doveo kalviniste. U Nedelišću je 1572. godine podigao tiskaru koja je radila 14 godina i u njoj je tiskan *Novi zavjet* i *Katekizam* Mihajla Bučića.

ANTUN VRAMEC

Antun Vramec (Ormož, Štajerska, 1538. – Varaždin, 1588.) kroničar, vjerski pisac, dr. teologije. Školovao se u Beču i Rimu. Godine 1568. najmlađi je kanonik na zagrebačkom kaptolu, 1573. varaždinski arhidakon, 1576. ili 1577. župnik u Brežicama. Godine 1578. suspendiran je jer se nije htio odreći neke žene. Izopćen je 1582. godine.

Pisao je kajkavskim dijalektom. Najznačajnija su njegova djela: *Kronika*⁵ (1578.) u kojoj na 65 listova⁶ navodi povijesni pregled od postanka svijeta do izlaska knjige 1578. g. te zbirka propovijedi homilija *Postila* 1586. g.

Neki ga povjesničari književnosti svrstavaju u reformatore, a neki u protureformatore.

³ Ecclesia – crkva kao zgrada i institucija.

⁴ *Hrvatski latinisti I*, priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, PSHK, knj. 2. Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 681.- 707.

⁵ Samo su dva primjerka te knjige sačuvana.

Reprint toga izdanja objavila je HAZU, Zavod za znanstveni rad, Varaždin, Biblioteka izdanja KS, NIZ REPRINTI, 1992. godine, a u povodu 125. obljetnice osnutka HAZU.

⁶ Označeni su listovi a ne stranice.

PROTUREFORMACIJA

POVIJESNI KONTEKST

U Mletačko-turskom ratu od 1499.-1503. godine Turci (Osmanlije) su opustošili splitsko, šibensko i zadarsko područje, a 1500. godine osvojili Makarsku i luku Busoljinu kraj Trogira. Sljedeće su godine (1501.) osvojili trogirsko i šibensko područje.

Splitski nadbiskup Bernardo Zane 1512. g. zapisao je da je svojim očima gledao kako Turci otimaju djecu s majčinih grudi, siluju žene pred njihovim muževima, a starce i starice, kao nepotreban plijen, ubijaju pred djecom i unučadima.

Čačvinu i Nutijak u Cetinskoj krajini Osmanlije su osvojili 1513. g.

Osam godina kasnije (1521.) osvojen je Beograd. Tako je osvajačima otvoren put prema Srijemu, Slavoniji i Ugarskoj.

Knin i Skradin osvojeni su 1522. g., a 1523. g. osvojeni su Sinj i Ostrovia kraj Bribira. U to su vrijeme užasna stradanja Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Od 5. ožujka do 10. travnja 1524. godine Osmanlije su jurišali na Klis ali su ih porazili branitelji predvođeni Petrom Kružićem i Grgurom Orlovčićem.

Osmanlije su 1526. g. sa dvjesto tisuća vojnika i tri stotine topova osvojili Srijem i Osijek.

Hrvatsko-ugarski kralj Ludovik II. započeo je 29. kolovoza 1526. g. na *Mohačkom polju* s oko 30.000 vojnika bitku s Osmanlijama ne čekajući glavninu hrvatske vojske koju je predvodio Krsto Frankopan. Kralj nije čekao ni Erdeljsku vojsku pod zapovjedništvom Ivana Zapolje. U okršaju je poginulo 22.000 vojnika. Kralj se utopio u potoku *Čeleju*.⁷

Godine 1527. Ferdinand Habsburg izabran je za kralja Hrvatske. On se opredijelio za katolicizam i time je u Hrvatskoj završena sudbina reformacije.

Mletačka i Dubrovačka Republika ostale su također vjerne katolicizmu.

Jajce i Banja Luka osvojeni su 1528. g.

⁷ Mijatović, Anđelko: *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 167.

Sulejman II. Veličanstveni 29. rujna 1529. g. s oko 100 000 vojnika i 300 topova opkolio je Beč.

Bosnom je u diplomatskoj misiji Benedikt Kuripešić proputovao 1530. g. i, uz ostalo, zapisao: “U spomenutom kraljevstvu Bosni našli smo tri naroda i tri vjere. Prvo su starosjedioci Bošnjaci, koji su rimo-kršćanske vjere. (...) Drugo su Srbi, koje oni zovu Vlasima. (...) Treći su narod pravi Turci. Ti, naročito ratnici i činovnici, s velikim tiranstvom vladaju objema prije spomenutim narodima, kršćanskim podanicima.”⁸

Od 1530. do 1541. g. u Žumberak su se naseljavale prve skupine uskoka.

Oko 10 000 Hrvata odselilo je iz Pokuplja 1532.-1533. g. u okolicu Beča, a više od 100 000 Hrvata zapadno od Vrbasa, Pounja, Like, Krbave i zapadne Slavonije naselilo je oko 200 sela u Gradišću.⁹

Po Sanudu, autoru *Diaria*, Turci su do 1533. g. iz hrvatskih zemalja u ropstvo odveli 600 000 žitelja.¹⁰

Požega je osvojena 1536. godine. Od 1536. do 1537. g. završeno je osvajanje Slavonije. Osvojeni su: Klis 1537. g., Našice 1541. g. Voćin, Stupčanica, Bijela Stijena, Orahovica, Valpovo, Brezovica, Pakrac i Petrovina 1543. g., Kostajnica 1556. g.

Nikola Zrinski, hrvatski ban (1543.-1556.) junački se borio protiv Osmanlija.

Tridentski sabor je djelovao s prekidima 1545.-1548, 1551.-1552., 1562.-1563. a sazvao ga je papa Pavao III. s podrškom cara Karla V. Svega je nekoliko biskupa sudjelovalo na 1. i 2. dijelu Sabora, a na 3. dijelu gotovo svi dalmatinski biskupi. Zapaženu ulogu imali su Juraj Drašković i Andrija Dudić. Biskupi u domovini provode odredbe Tridentskoga sabora te osnivaju sjemeništa, pučke i srednje škole.

Siget je grad u jugozapadnoj Mađarskoj i bio je važna utvrda koja je čuvala prolaz prema srednjoj Europi. Godine 1556. obranila ga je posada pod zapovjedništvom Marka Horvata Stančića. Početkom kolovoza 1566. g. opsjelo ga je 100 000 Turaka i mnogo topova predvođenih sultanom Sulejmanom II. i vezirom Mehmed pašom Sokolovićem. Siget je branilo oko 2500 ljudi uglavnom Hrvata predvođenih Nikolom Šubićem Zrinskim. Budući da pomoć od Maksimilijana nije stigla preživjeli su branitelji 7. rujna provalili iz vatrom ugrožene utvrde i skoro

⁸ Isto, str. 175.-176.

⁹ Isto, str. 178.

¹⁰ Isto, str. 178.

svi izginuli. Opis toga događaja na hrvatskom jeziku dao je sudionik Franjo Črnko.

U *Ciparskom ratu* (1570.-1573.) Osmanlije su osvojili Ulcinj, Bar, Spič, Budvu. Boka je bila ugrožena, a Korčula i Hvar su napadani (1571. g.); Solin je osvojen. Mlečani su 1572. g. osvojili Klis, Zemunik i Makarsku.

Bitka kod Lepanta 1571. g. zaustavila je Turke i oni više nisu bili pomorska velesila. Bila je to najveća pomorska bitka galija za Ciparskog rata. Flotu sv. Lige činile su: Venecija, Španjolska, Malta, Papinska država, a zapovjednik joj je bio Don Juan Austrijski. Turci su izgubili 200 galija i oko 40 000 ljudi; oslobođeno je 12 000 robova i veslača. Kršćanska je flota izgubila 15 galija i 10 000 ljudi. U sastavu mletačke flote borile su se galije hrvatskih gradova: Sv. Nikola-Cres, Uskrsli Isus-Krk, Sv. Ivan-Rab, La Donna-Trogir (zapovjednik A. Cipiko teško je ranjen), Sv. Jerolim-Hvar, Sv. Tripun-Kotor (poginuo je zapovjednik Bizanti).

Vjerojatno je u pričuvi bilo i 20 dubrovačkih galijuna.

Tragično je 1573. g. završila velika hrvatsko-slovenska ***Seljačka buna*** pod vodstvom Matije Gubeca.

Sjemenište je otvoreno u Zagrebu 1576. g., a u Splitu 1581. godine.

Godine 1577. Osmanlije su osvojili mnoga mjesta u Bihačkoj krajini.

Hrvati su 1591. g. potisnuli Osmanlije iz Moslavine.

Godine 1592. osvojen je Bihać, posljednje hrvatsko uporište na Uni.

Legendarna je obrana Siska 1593. godine.

Hrvatska je 1594. g. od Međimurja do Primorja obuhvaćala samo 16 800 četvornih kilometara.

Hrvati su 1595. g. oslobodili Petrinju, Hrastovicu i Gore, i potukli osmanlijsku vojsku kod Čakovca. Senjski su uskoci uz pomoć vojske iz okolice Splita 1596. g. od Osmanlija oslobodili Klis, ali su ga iste godine morali vratiti.

Senjski uskoci su 18. prosinca 1604. g. potukli mletačku a potom i osmansku vojsku. Mlečani su ih 23. prosinca napali kod Ugljana. Uskoci su se povukli na uzvisinu i utaborili. Noć, a sutradan nevjere se spriječili su Mlečane da napadnu uskoke. Uskoci su od drveta i životinjske kože napravili stazu, privukli brodove, napustili utvrdu, a na utvrdi ostavili štapove i kape kako bi zavarali Mlečane. Uzaludno su Mlečani jurišali misleći da su uskoci u utvrdi.

Godine 1607. otvorena je gimnazija u Zagrebu te kolegij u Dubrovniku. Godine 1669. otvoren je Filozofski fakultet u Zagrebu.

U tridesetogodišnjem Protestantsko-katoličkom ratu (1618.-1648.) sudjelovalo je 30 000 Hrvata.

U bitci kod Hoćima 1621. g. poražena je osmanlijska vojska, a iduće je 1622. godine svrgnut i zadavljen sultan Osman II.

Hrvati su 1638. od Osmanlija oslobodili Topusko.

Trideset je Vodičana i Vodičanki 1646. g. odbilo napad Osmanlija na Vodice.

Kandijski rat (1645.-1669.) započet je turskim napadom na mletački otok Kandiju (Kretu). Turska vojska se iskrkala na otok ali je mletačka vojska blokirala Dardanel i tako spriječila opskrbu te je Kandija kapitulirala 6. rujna 1669. g. Turci 1646. g. zauzimaju Novigrad i napadaju područje od Zadra do Šibenika. Venecija 1647. g. poduzima napad na Turke i zauzima Zemunik, Novigrad, Vranu, Obrovac i Skradin a turski napad na Šibenik propada. Na stranu Mlečana prelaze Poljica i niz hercegovačkih plemena.

U tursko – mletačkom Kandijskom ratu Osmanlije su potisnuti iz Makarskoga primorja, Poljica, Klisa, Solina i šibensko-zadarskog zaleđa. U tom ratu istaknuli su se zapovjednici: Sorić, Mandušić, Miljanići, Milković i Janković. Glavni junak najdulje hrvatske usmene epske pjesme Ilija Primorac bio je zarobljen u tom ratu.¹¹

Osmanlije su 1647. g. silovito napali Šibenik i Split. Uz velike su gubitke odustali od Šibenika, a 1648.g. odbijeni su od Splita.

Hrvatska heroína Mila Gojsalić 27. ožujka 1648. g. zavela je Topal-pašu te zapalila barutanu žrtvujući svoj život za slobodu Poljica. (Neki povjesničari taj događaj lociraju u 1530. godinu.)

Trideset je žena 1657. g. od Osmanlija herojski obranilo Marinu kod Trogira.

U Habsburško-Turskom ratu (1663.-1664.) posebno se istaknuo ban Nikola Zrinski.

U Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671. g. pogubljeni su Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan.

Karlovački mir sklopljen je Srijemskim Karlovcima 26. I. 1699. između Sv. Lige (Austrija, Venecija i Poljska). Tada je Dubrovačka Republika uz pomoć Austrije osigurala Turcima izlaz na Jadran u Kleku i Sutorini.

¹¹ To je pjesma *Kako je Ilija Primorac postrijeljao ženine prosce* (1635 stihova). Vidi: Petar Gudelj *Hrvatska Odiseja*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda 1999.

Pod Bečom je 12. rujna 1683. g. poraženo 250 000 osmanlijskih vojnika. U toj bitci iznimne zasluge pripadaju poljskome zapovjedniku Janu Sobjeskom. (Te je godine pod Bečom u nerazjašnjenim okolnostima poginuo hrvatski svećenik, otac ruskoga panslavizma, protureformator Juraj Križanić). Poraz Osmanlija pod Bečom bio je povod kršćanskim zemljama da se dignu na ustanak. U tom je ratovanju oslobođena Lika. Slavonija do Une i Save oslobođena je 1691. godine. Oslobođen je zapadni dio Srijema.

Eugen Savojski prodro je do Sarajeva, a u povlačenju je poveo Hrvate u Hrvatsku. Godine 1687. Hrvati iz Rame, Duvna, Livna i drugih mjesta od osmanske odmazde bježe u Dalmaciju. Ramljaci su tada sa sobom ponijeli Gospinu sliku, danas Čudotvornu Gospu Sinjsku.

U Srijemskim je Karlovcima 26. siječnja 1699. g. sklopljen Karlovački mir. Tada je Dubrovačka Republika osigurala Turcima izlaz na Jadran u Kleku i Sutorini. Sinjski kraj oslobođen je 1715. g. U znak na tu pobjedu od tada se trči Sinjska alka. U toj bitci istaknuo se fra Pavao Vučković.

Imotski je kraj oslobođen 1717. godine. Užasna je odmazda nad kršćanima nastupila nakon osmanskoga poraza pod Bečom 1684. g. Tada Hrvati masovno bježe iz Bosne i Hercegovine tako da ih 1723. u toj zemlji ostaje samo 23 000.

Bosna i Hercegovina pod osmanskom je vlašću sve do 1878.g. kada je anektira Austro-Ugarska.

HRVATSKA KNJIŽEVNOST KATOLIČKE OBNOVE

BARTOL KAŠIĆ

Bartol Kašić (Pag, 1575. – Rim, 1650.) školovao se u Pagu, Zadru i Rimu. Otac mu je umro u 33. g. života. Godine 1606. postao je svećenik. Kao misionar boravio je u Bosni i Beogradu i upoznao se s teškim životom kršćana pod Turcima. O tomu u *er formi* piše u svojoj latinskim jezikom napisanoj *Autobiografiji*, koja je jedna od najstarijih autobiografija u hrvatskoj književnosti. U Beogradu je osnovao kolegij za Dubrovačku koloniju. Obraćao je heretike u Osijeku i Temišvaru (gdje je Jakov Mikalja bio 8 godina).

Godine 1599. povjerenom mu je da napiše gramatiku hrvatskog jezika, koju će objaviti 1604. g. u Rimu, kao *Institutiones linguae Illyricae*. To je prva gramatika hrvatskog jezika. Zalagao se za latiničku grafiju prema načelu da svaki glas treba uvijek imati isti pismeni znak. Preveo je Bibliju koja pod utjecajem glagoljaša nije tiskana. Priklonio se štokavštini. Za njega je najljepši hrvatski jezik štokavsko-ikavski, koji je on zvao *bosanski jezik*.

Djela: *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (Rim, 1604.), *Način od meditacioni i molitve* (Rim, 1613.), *Historia loretana od svete kuće Bogorodičine*, (Rim, 1617.), *Nauk krstjanski...* (Rim, 1638.), *Kalendar iz rituala rimskoga i spovidanje prave vire*, (Rim, 1640.), *Perivoj od djevtva ili životi od djevica...* (Mleci, 1628.).

Njegove su misli o hrvatskom jeziku bile napredne i vizionarske.

Vokale je nazivao “glasovitim” slovima a konsonante “neglasovitim” slovima. Uveo je hrvatske nazive mjeseci – *sičanj*...¹²

ŽIVOT GOSPODINA NAŠEGA ISUKRSTA (Rim, 1638.)

Poznaše Pilat da je Gospodin čist i pravedan i da je lažno radi zavisti optužen te ga htijaše osloboditi (bijaše običaj na Vazmeni dan osloboditi jednoga tamničara), a da bi utažio jadovita i gnjevna srca

¹² *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, priredio Jakša Ravlić, PSHK, knjiga 11, Zora i Matica hrvatska Zagreb 1972, str. 181.-197.

židovska; Pitao je svjetinu: Koga hoćete da vam oslobodim – ili barabu ili Isusa?

Mislio je da će svjetina tražiti da se kazni baraba jer je mnoga zlodjela počinio. Međutim, slijepi puk prevaren od Skriba i Farizeja tražio je da se na križ razapne Stvoritelj od života i tako bi pušten baraba.

Vidjevši Pilat da nije uspio osloboditi Isusa smisli da Isusa bičevima izudaraju šestorica koji ga svukoše i privezaše na stup. Udarali su ga i svega izranjavali “izlivaše se oda svih strana, kakono rika, krv božanstvena i neprociniva.” Kažu da je na Isusu bilo pet tisuća udaraca. Najprije je bio udaran šibama od drače te bičevima od konopca koji na kraju imahu *zvizde gvozdene* i na kraju verigama od gvožđa. Izranivši tako Gospodina našega a zbog grijeha i opačina naših, krvnici ga pregrnuše starom odrpanom kraljevskom haljinom i nabiše trnovu krunu do moždana, šamarajući ga.

Pilat ga je izveo pred svjetinu i kazao da u njemu ne vidi nijednu krivicu radi koje zaslužuje smrt „Dostojno je dakle da se na njega smilujete, oprostivši ga.”¹³

Svjetina je i dalje vikala: „Križu ga pribij, križu ga pribij!” Čuvši to, Pilat reče svjetini (*pućini*) da ga oni uzmu i prikuju na križ. Pilat je pitao Isusa: Odakle si ti? Isus mu nije odgovorio te Pilat nastavi: „Meni ne odgovaraš ti? Ne znaš li da ja imam vlast prikovat te na križ? Isus mu odgovori da on (Pilat) ne bi imao nikakvu vlast da mu nije dana *odozgora*. Poslije toga Pilat je nastojao osloboditi Isusa. Kad su to začuli Židovi vikali su ako ga oslobodi bit će neprijatelj cesaru.

Ženu svoju Pilat ne htjede slušati da oslobodi Isusa. Žena mu je pripovijedala da je u snu radi njega pretrpila strašna prikazanja. Pilat je sjedio i umio ruke (po židovskom običaju kako bi ukazao da on nije kriv za Isusovu smrt). Isus je osuđen i naprćen teškim križom. Budući se razbojnicima žurilo Isusu su dali Šimuna Cirenca da mu pomogne nositi križ. Isusa je slijedilo veliko mnoštvo koje je molilo i plakalo. Isus im je rekao da ne oplakuju njega nego sebe i svoje sinove. Među tim ženama bila je i Veronika koja je rubac s glave dala Isusu da otare s lica znoj i krv. Isus je to učinio i na rubcu ostavio svoju priliku zapečaćenu i svoju krv. Taj se rubac tijekom godine više puta pokaže svemu puku u crkvi Sv. Petra.

Kad je Bogorodica Divica Marija saznala da joj sina vođahu, s velikom je žurbom krenula. Po tragu kapljica krvavih, glasovima od

¹³ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, priredio Jakša Ravlić, PSHK, knjiga 11, Zora i Matica hrvatska Zagreb 1972, str. 202.

trubalja i galami mnoštva slijedila je put. Došavši na Glavicu (tj. glave mrtvačke, gdje se imaše posvetilište učiniti Bogu). Na tome je mjestu Abraham od svoga sina Izaka htio učiniti posvetilište.

Krvnici su Gospodinu našem dali da se napije vina pomješanog sa žuči, a on ga ne htjede ni okusiti.

Tu je Isus pribijen na križu ostao do smrti. “O grišniče, razgledaj raspetoga Isukrsta čestokrat i s pomilovanjem kajući se od griha tvojih, počni prolivati i ti riku od suza i očiju tvojih i ne pristani”.¹⁴

ŽIVOT SV. MARIJE MANDALJENE

Biše u Jerusalemu neki bogat Židov Siro i imaše sina Lazara i kćeri Martu i Mandaljenu. Poslije njegove smrti Lazaru pripadoše mnoga imanja oko Jerusalema, Marti u Betaniji a Mariji grad od Mandala dopade i tako se prozva Mandaljena. U Jerusalemu je Mandaljena postala grešnica. Isukrst je iz nje istjerao sedam đavola.

Slušala je da prorok neki ide po Jerusalemu i pripovijeda. Krenula je poslušati ga. Kad ju je Isus gizdavu i slobodniju od drugih ugledao upro je pogled u nju. Taj je božanski pogled upalio Mandaljenino srce. Vratila se kući i počela plakati.

Posramljena potražila je Isusa, stupila pred njega, suzama mu mijući noge i brišući ih vlasima (kosom) svojom i zavjetnom mašću mažući tražila oprost. Isus joj je oprostio “O ženo, praštaju se grijesi tvoji pojdi u miru i već nemoj sagriševati.”¹⁵ Mandaljena je ostala čvrsto držana i vezana u ljubavi Isukrstovoj od koga primi veliku milost te dušu, silu i imanje na službu njegovu i učenika njegovih dade.

Kad su Židovi Stjepana prvoga mučenika kamenjem ubili i ostale učenike Isusove iz Jerusalema protjerali uhvatili su Lazara, Maximina, koji je bio jedan od sedamdeset dva Isusova učenika, Celdonia koji je slijep rođen te od Isukrtsa ozdravljen, Mandaljenu, Martu i Marcelu, koja je bila službenica Martina i njih šest staviše u barku bez vesala i pustiše na morsku pučinu da ih vjetar potopi. Bog je s barkom vladao te ona pristade u Marsiliu, mjesto France kraljevstva. U tom je gradu živio Emilian koji dugo vremena sa ženom svojom nije imao djece. Bio je poganin a kada je slušao novu vjeru dozvao je (njih šest) i rekao ako od Boga isprose milost da dobije porod i on će prigrliti novu vjeru.

¹⁴ *Isto*, str. 206.

¹⁵ *Isto*, str. 211.

Mandaljena je obećala moliti za njega. Njegova žena se nakon devet mjeseci porodi i on i sav Marsilie prihvati vjeru Isukrstovu.

Potom Lazar bi biskup od Marsilie, Maximin od Axa, a Celdonio u Ingilteru, Marta ode u Klostar s nekim djevojkama, a Mandaljena u Špilju i ondje provede trideset ljeta jedući samo travu i korijenje a *vlasi bjehu za odjeću tijela njezina*.

Neki pustinjač se primiri i vidi da mnoštvo anđela neku ženu k nebu uzdižu i nakon ure *popivajuć* opet na zemlju vraćaju. Pustinjač pođe vidjeti čudo. Noge mu drhtahu od straha i shvativši da je ondje skrovište Božje prekriži se i zakriča govoreći: "Zaklinam te Bogom živim ki si u toj špilji kaži mi se."¹⁶ Iz špilje je začuo kako ga zove njegovim imenom Prokopio. Bojažljivo se primaknuo špilji slušajući glas anđeoski koji ga je pitao o Mariji Mandaljenoj koja je nekada bila grješnica. Prokopio je odgovorio da je slušao o Magdalenoj i da o njoj Evandjelje šte (pripovijeda) i da je već trideset ljeta na svijetu nema. Ona mu je odgovorila da je ona Mandaljena i da trideset ljeta ondje pokoru čini; da je anđeli sedam puta na nebo uznose da sluša rajske pjesme i reče mu da pođe Maximinu da joj tijelo Isusovo (pričest) donese.

Biskup (Sv.) Maximin s mnogim pukom dođe i ugleda Magdalenu dva lakta od zemlje uzdignutu, Boga moleći te mu reče neka se ne boji pristupiti jer je ona kći njegova. Pričesti je, a malo kasnije duh svoj predala je Bogu, a iz tijela se širio ugodan miris. Sveta pokornica je umrla 22. srpnja 84. godine. Sv. Maximin zapovijedi da i njega kada umre pokopaju pored nje. Na glavi Magdaleninoj se i sada vide dva Isukrstova prsta kojima ju je dotaknuo kada je uskrsnula.

ŽIVOT SV. JERONIMA NAUČITELJA CRKVE

Slavni Jeronim (oko 347. – 422. g.), "crkve naučitelj, vjere branitelj, kruna redovnikov i dika slovinskoga jezika, rodi se u Stridonu, blizu rijeke Drave od poštenih roditelja".

Kao mladić uputio se na školovanje u Rim te ubrzo svojim znanjem postade govornik da mišljaše da u njemu Ciceron uskrsnu.

Jerolim se odluči u svijet krenuti. S Pavlinom i Bonoziom ode u Francu i u mjestu Concordie od Friula (odmori se) počinu neko vrijeme i odatle posla život prvog pustinjača Sv. Pavla. Odatle ode u Treveru i našavši neke knjige Sv. Hilarija, rukom ih svojom ispisa, vrati se i dođe u

¹⁶ *Isto*, str. 212.

Aquileju. Potom je prošao gore koje dijele latinsku zemlju od Panonije ili Banovine dođe na svoju djedovinu i ondje svoju sestru preporučiti nekim ženama jer mu otac i majka bjehu umrli. Uputi se prema Grčkoj i Siriji te uđe u Antiochiju, gdje s Svetim Agariom ostade neko vrijeme. U to je vrijeme puna Sirija bila pokornika pustinjaka. Sv. Jerolim se odlučio slijediti ih. Četiri ljeta ostao je u pustinji hraneći se biljkama i korijenjem. Zemlja gola bila mu je postelja, nebo pokrivalo, zvjerinje i škorpioni bjehu njegova družba.

Nakon četiri godine poželi Sv. *Mjesto* pohoditi gdje nauči židovsko pismo. Pozvao ga je biskup carigradski Grgur koji je Jeronimu bio učitelj. Papa Damaso naredio mu je da dođe k njemu te mu je dodijelio jednu parokiju i zato se Jerolim piše kardinalom. U Rimu je ostao tri godine propovijedajući i pišući ondje. Ponovno ode u Jerusalem te pored jasala gdje se Isus rodio ozida jedan Kloštar i ondje nastavi činiti pokoru. Četrdeset godina je ondje u pokori živio. Mnogi su mu vladari slali pisma da ih tumači. Sve je nevjernike zbunio i hrabro protjerao.

Jednom mu je lav došao te nogu u koju se trn zabio pokaza Sv. Jeronimu, a on ga izliječi. Zato se kod Sv. Jeronima piše to zvjerinje.

Bibliju je preveo iz židovskoga a Novi zavjet iz grčkoga. Mnogo je još napisao navlastito maternjim jezikom.

Umro je u osamdeset šestoj godini života 30. rujna 422. i bi pokopan pored Gospodinovih jasala. Kasnije bi prenesen u Rim i po njemu Bog mnoga čudesa učini.

PRILIKA

Djevojka neka zavjetovala se Sv. Jerolimu. U djevojku se zaljubio neki mladić ali ju nije mogao pridobiti te ode Negromantu da on djevojku smuti nekim čarolijama. On posla đavola da djevojku osvoji ali se đavao kričeći vrati govoreći da ga je Sv. Jeronim istepao. Vidjevši to mladić i čarobnjak (Negromant) i djevojka udruže se i zavjetuju Sv. Jeronimu. Njih dvojica postadoše fratri, a djevojka časna sestra (*koludrica*).

JURAJ KRIŽANIĆ

Juraj Križanić (Obrh, 1617. ili 1618. – pod Bečom, 1683.) gorljivi protureformator, pisac, doktor teologije, *otac ruskog panslavizma*. Školovao se u Ljubljani (najvjerojatnije), Grazu, Bologni i Rimu. S namjerom da privoli ruskoga cara Alekseja Mihajloviča da se stavi na

čelo slavenskih naroda i oslobodi ih od osmanske okupacije otišao je u Moskvu 1659. godine. Tajio je da je katolički svećenik, (predstavljao se kao *Juraj Biliš Serbenin iz turskoga Bihaća*), ali je 1661. g. protjeran u Tobolsk u Sibir gdje je proveo 15 godina. Pomilovao ga je 1676. g. car Fedor Aleksejevič nakon smrti cara Alekseja Mihajloviča i dao mu nešto novaca i stan u Moskvi. Tada je Križanić postao službeni prevoditelj što je bio i prije progona u Sibir. Godine 1678. napustio je Moskvu i otišao u Vilno te stupio u dominikanski red. Godine 1683. u nerazjašnjenim je okolnostima umro u logoru kralja Jana III. Sobjeskog. Križanić se hrabro i nezmorno zalagao za: jedinstvo kršćana, jedinstvo Slavena i oslobođenje slavenskih zemalja od osmanske okupacije. Križanićeva ideologija ogleda se i u jezikoslovnoj politici te je stvarao umjetni jezik mješavinom hrvatskoga, ruskog i starocerkvenoslavenskoga.

Djela: *Politika ili razgovori o vladalaštvu*, (Zagreb 1947.), *Gramatično iskazanje ob ruskom jeziku*, sabrana dj. knj. 2., (Zagreb, 1984.), *Život i djelo Jurja Križanića* (Zagreb, 1974.).

POLITIKA ILI RAZGOVOR O VLADATELJSTVU (15. travnja 1663.)

PREDGOVOR

1.

U knjizi su protumačeni razgovori i zapažanja Filipa Kominova, Pavla Pature, Justa Lipiusa i dr. Navode se korisne upute i tumačenja kako se može povećati državna imovina pravedno i korisno i na čast vladara bez iscrpljivanja podanika.

2.

Trebamo se čuvati neprestanih lukavština i obmana onih naroda koji odnose sebi sve plodove ove zemlje i imovinu cijelog naroda.

3.

Križanić nadalje govori o: trgovini, obrtima, ratarstvu; drugim raznovrsnim poslovima kojima se može obogatiti državna imovina i usrećiti narod. Govori se i o običajima i zakonima. Dobre zakone treba čuvati, a zle uklanjati.

O NEVOLJAMA ILI O NARODNIM POTREBAMA

4.

Naše tijelo sastavljeno od četiri prvobitne tvari: tj. od zemlje, od vode, od zraka i od topline. Te su stvari oprečne (uvijek se bori suho s mokrim, toplo s hladnim) ne može među njima vladati mir niti njihov trajan opstanak. Zbog toga je i naše tijelo od oprečnih dijelova. Takva je i država.

5.

Narodno bolovanje i truljenje nastaje iz različitih uzroka:

1. Kad kraljevstvo padne pod vlast drugih naroda.
2. Kad se mora plaćati danak drugomu narodu.
3. Kad je narod prilikom pregovora, trgovine ili u drugim prigodama varan i oštećivan lukavštinom susjednih naroda.
4. Kad nema valjana suda i uprave.
5. Kad zločinci slobodno kradu, a jači vrijeđaju slabije; kad su zakoni nepravedni, kruti i bezbožni.
6. Kad u narodu ima takvih zbog kojih čitav narod trpi štetu, sramotu, zao glas i porugu.

6.

Dobar se vladar ne smije truditi da održi svoje carstvo u drevnom obliku, nego mora nastojati da ga učini bogatijim, moćnijim, slavnijim i sretnijim.

7.

Car Hadrijan je na samrtni rekao: "Preuzeo sam vlast u gradu Rimu sagrađenom od opeka, a ostavljam ga u mramoru." Bilo bi bolje da je rekao: "Preuzeo sam carstvo u kojem su bili rđavi zakoni na snazi, a ostavljam ga s dobrim zakonima."

8.

Filip, knez češke države, običavao je govoriti: Dobro se vladanje poznaje po trima stvarima: 1. po dobrim putovima i po dobrim mostovima, 2. po zdravoj valuti i 3. po dobrim sudovima

PODJELA DJELA

9.

Jeremija veli: “Neka se ne veliča mudar u mudrosti, ni silan u svojoj sili, ni bogataš u svom bogatstvu, nego neka se veliča onaj koji pozna mene – kaže Gospod.”

Nadalje Križanić piše o državnoj imovini, sili i mudrosti.

10.

Slavljenje Boga krijepi dušu i priprema nam vječno blaženstvo, dok ostale tri krijepi tijelo i čine nas tjelesno sretnima kad ih uživamo pravedno i umjereno.

11.

Najbolje je i najpotrebnije – slavljenje Boga i vječno blaženstvo, a cijeli svijet traži bogatstvo, silu, mudrost i čast i o tim stvarima misli neprestano i bez mjere i premnogi hoće da ih se domognu nepoštenim načinom, a i ne znaju u čemu je bit ovih stvari.

12.

Nije bogat onaj kralj koji ima mnogo zlata, već onaj koji ima mnogo podanika. Sveto pismo veli: “Slava kraljeva je u mnogobrojnosti podanika, a u malobrojnosti je njegova sramota.”

13.

Moć je države u njezinim pravednim zakonima.

14.

Svjetska je državnička mudrost: “Poznaj sebe, ne vjeruj tuđincima.”

Nitko nikada ne čini dobra djela radi bližnjeg svoga, nego radi sama sebe.

15.

Tašta je slava moriti svoje glađu da se nasite tuđinci.

16.

Nije kraljeva slava u tome što tuđinci primaju od njega bogate darove, osim u nekim opravdanim slučajevima.

17.

Kralj koji želi biti poštovan mora nastojati da budu poštivani i njegovi knezovi i njegovi boljari.

18.

Gdje su podanici bogati, ondje može vladar voditi rat koliko hoće.

DRUGI DIO (O IMOVINI)

U *Razgovoru o vladateljstvu* Križanić navodi mnoge narodne mudroslovice od kojih su mnoge biblijske provenijencije:

Zla su sredstva alkemija ili (kovanje) pravljenje zlata. Ne valja zavljučiti narod. Što ne želiš da drugi učini tebi, ne čini ni ti drugome. Strani su trgovci sluge bogatijih trgovaca. "Ne vjeruj, čestiti vladaru, vuku koji hoće da pase jaganjce tvoje." Ne vjeruj da će ti strani trgovac donijeti kakvu korist. Nije zlato sve što sija niti je korisno sve što se čini korisnim. Svaka dobit je nepravедna koja je stečena bez muke, bez znoja i bez utrošena vremena ili koja je stečena nepravično, otimanjem ili na prijevaran način. Tko lovi umjereno, uvijek ima divljači u lovištu. Gdje su dobri zakoni, ondje vole živjeti i domaći podanici, a i stranci dolaze rado.

Križanić također navodi i izreke Baruha i Sv. Pavla:

Baruh: "Ako pustiš k sebi tuđinca, on će te uništiti. "Ima blaga koje ne bogati nego osiromašuje. Mrski su dobitci koji se zarađuju na neznatnim, malenim stvarima. Pavao: "Lakomost je korijen svakom zlu. (...)."

O TRGOVINI

Najbogatije je ono kraljevstvo koje obiluje stvarima prikladnim za jelo. Naš je narod tup i ograničen. Ne uči matematiku ni aritmetiku, ne razumije se u trgovinu pa ne zna obrađivati zemlju ni voditi kućanstvo. Trgovina je sama po sebi i časna i ugledna samo je nečasna odvratna lakomost koja često prati trgovinu.

Sve posuđe i svo Salamunovo odijelo bilo je od čista zlata. Salamun nije pljačkao narod niti se bavio alkemijom nego se bavio trgovinom. Salamun je svoje brodove u Indiju slao u zajednici s tirskim kraljem Hiramom.

Kad trgovci kupuju od podanika ne smiju biti tvrdice nego imaju plaćati pristojno i kako se dolikuje.¹⁷

*

Križanićeva je *Politika ili Razgovor o vladateljstvu* nastala na temelju *Biblije*, usmene književnosti (posebice paremiologije) i djela slične tematike. Veoma je didaktična. Dobrodošla je i trajno aktualna kako običnim čitateljima tako i menadžerima i političarima.

ŠIME BUDINIĆ

Šime Budinić (Zadar, između 1530. i 1535. – Zadar, 1600.) potječe iz obitelji zlatara. Bio je crkveni pisac i pjesnik. Školovao se u Zadru i Padovi. Poznao je glagoljicu i ćirilicu. Bio je notar, klerik i dušobrižnik, naslovni kanonik zadarskog kaptola; od 1563. potpisivao se kao svećenik. Potukao se s nekim svećenikom te je bio ekskomuniciran, ali je ubrzo pomilovan.

Godine 1565. sudjelovao je na dijacezonskoj sinodi koja je proglasila odredbe Tridentskog sabora koji je održan s ciljem obnove i ponovnog ujedinjenja Crkve nakon Lutherove reformacije.

Počiva u zadarskoj katedrali.

¹⁷ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, priredio Jakša Ravlić, PSHK, knjiga 11, Zora i Matica hrvatska Zagreb 1972, str. 296.-341.

Sačuvano je njegovih sedam petrarkističkih pjesama te satira protiv prevarenih muževa *Cornisona*. Pored toga napisao je: *Katekizam rimski*, (Rim, 1582.-1585.), *Summa nauka kristijanskoga*, (Rim, 1583.), *Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi* (1582.).

Napustio je čakavsko narječje i nastojao stvoriti sveslavenski jezik. Rabio je dijakritičke znakove za glasove č i ž prema češkoj grafiji.¹⁸

MAVRO ORBINI

Mavro Orbini (Dubrovnik, vjerojatno pol. XVI. st. – Dubrovnik, 1611.), bio je protureformator, povjesničar, panslavist, benediktinac na Mljetu, Stonu i Braču. Godine 1601. objavio je *Kraljevstvo Slavena*. To je djelo napisano u duhu katoličke obnove, težnji za ujedinjenjem Slavena i njihovim oslobađanjem od osmanskoga ropstva. Orbini je *Kraljevstvo Slavena* napisao na temelju *Ljetopisa popa Dukljanina*, povijesnih izvora i usmenih predaja. *Kraljevstvo Slavena* je najviše osporavao Ivan Lučić. Međutim, to su Orbinijevo djelo koristili: Ivan Gundulić, Junije Džono Palmotić, Jerolim Kavanjin, Juraj Rattkay, Pavao Ritter Vitezović, Filip Grabovac, Andrija Kačić Miošić, Ivo Andrić i mnogi drugi.

Orbinijevo *Kraljevstvo Slavena* bitno je utjecalo na početke srpske i bugarske historiografije, a 1723. godine prevedeno je i na ruski jezik. (Neki Mavra Orbinija nazivaju *ocem srpske povijesti*.) Napisao je i *Zrcalo duhovno od početka i svrhe života čovičanskoga* (Mleci, 1630.)

ZRCALO DUHOVNO OD POČETKA I SVRHE ŽIVOTA ČOVIČANSKOGA, (Mleci, 1630.)

To je djelo kompilacija talijanskoga djela Angela Nelliija. Napisano je u dijalogu učenika i naučitelja.

Učenik: U koje vrijeme sagriješiš Adam i Eva? Koliko sati stajahu bez grijeha i na koji sat sagriješiš.

¹⁸ Šime Budinić, J(osip) B(ratulić), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeć (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 114.-115.

Naučitelj: Adam bi stvoren u jutro i sagriješi na šesti sat i to bi šesti dan tj. petak. Na taj dan i tu uru Isukrst bi razapet na križ od drveta radi naših grijeha.

Učenik. Da li je samo jedna Božija zapovijed bila Adamu i Evi ili ih je bilo više.

Naučitelj: Tri su zapovijedi bile: 1. da se mogu hraniti sa svih stabala osim sa onoga, 2. da se budu razmnažati, 3. da ne blaguju sa zabranjenog drveta.

Učenik. Koje je to drvo bilo?

Naučitelj. Neki, Sv. Augustin i drugi u svojim knjigama pišu da je to bila smokva. Neki spominju da je bila jabuka, neki pišu da je to bila prelijepa Adamova jabuka, velika kao naranča koja na kori ima znamenje crno od mnogo zuba kao da je bila zagrižena ljudskim zubima.

Adam i Eva smrtno sagriješiše i bijahu pokarani (kažnjeni). Adamu Bog reče da će u znoju lica svoga blagovati kruh svoj i s mnogim drugim nesvršenim mukama kao i čovječanstvo koje će se od njega izroditi; a Evi i ostalim ženama da će uvijek biti podložne ljudima i da će rađati u prevelikim mukama proklinjući zemlju.

Učenik. Zašto je Bog dopustio đavolu da Adama i Evu navede na grijeh ?

Naučitelj: Zato što je Bog stvorio Adama i Evu u milosti i pravednosti i lako su mogli pridobiti svoga neprijatelja koji ih je naveo na grijeh.¹⁹

KRALJEVSTVO SLAVENA

Kraljevstvo Slavena ili *Povijest dom Mavra Orbinija Dubrovčanina, opata mljetskog* posvećena je gosparu Marinu, gospara Andrije Bobaljevića, po čijem je nalogu knjiga i napisana. Knjiga počinje Orbinijevim obraćanjem čitateljima u kojem je ustvrdio kako su slavna djela Slavena pomračena gustom magluštinom i gotovo pokopana u vječnoj noći zaborava jer naši pređi nisu imali učenih muževa koji bi svojim djelima prenosili slavu roda slavenskoga.

Prvo je poglavlje kratko, a donosi *Opis Skandinavije drevne domovine Slavena*.

U drugom poglavlju *Podrijetlo Slavena i napredak njihovih carstava* Orbini piše da su Slaveni potomci Jafetovi. Po predaji Noa se

¹⁹ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, priredio Jakša Ravlić, PSHK, knjiga 11, Zora i Matica hrvatska Zagreb 1972, str. 129.-136.

Jafetu obratio riječima: *Ti, Jafete, vladaj i brani zemlju kao kralj i budi vičan oružju kao vojnik*. Sem je bio zadužen biti svećenikom, a Ham težakom i zanatlijom. Od toga poglavlja Orbini slavi Slavene koji su se namnožili i napustili Skandinaviju te se pokazali vještim ratnicima u mnogim okršajima s Grcima, Aleksandrom Makedonskim, Rimljanima, Francima, Talijanima i dr. Kroz pobjedonosne ratove stigli su do Egipta. Stari su Slaveni poštovali *Šume* i *Vile* te druga mitska idemonska bića kojima su prinostili žrtve i proricali budućnost.

U tomu poglavlju Orbini piše i da slavenski puk rabi dva pisma: *ćirilicu* koju je ustanovio Ćiril i *bukvicu* koju je ustanovio Sv. Jeronim. Slijedi predaja o braći Čehu i Lehu:

ČEH, LEH

Čeh Hrvat nehotice ili hotimice ubije jednog od svojih *čovjeka* velikoga ugleda. Zbog toga ga optužiše i htjedoše ga osuditi te on pobjegne zajedno s bratom Lehom i mnogobrojnom rodbinom, prijateljima, slugama i drugim ljudima. Došli su u Moravsku kojom upravljahu Slaveni. Moravci im kazaše da je Bohemija prazna i da je u njoj tek šačica Vandala, također slavenskog roda. Kada je Čeh stigao u Bohemiju ondje zatekne više ovaca i goveda nego ljudi. Ljudi su bili zapušteni dugih kosa mahom pastiri. Kad su vidjeli da su Čeh i njegovi ljudi iste narodnosti pozdraviše se i izgrliše dajući Čehu poklone: meso, mlijeko i sir. Čehu se ondje svidjelo, te se popeo na planinu i ondje ubi žrtve i prinese bogovima. Vratio se u polje svojim i reče im da ondje sagrade kuće i počnu obrađivati zemlju. Hrvati bjehu vješti gradnji i ratarstvu. Dalmatinci su pristizali u Bohemiju.

Leh napušta brata i osniva Lešku (Poljsku) Česi se pokazaše hrabrim ljudima i vrsnim strijelcima. Bili su ratoborni.

Valaska sedam godina vladaše Češkom nakon što je poubijala sedam protivnika.

Starije su žene ranjavale neprijatelje a djevojke ih gađahu lukom i strijelom. Kad to ne bi učinile kazna im je bila gubitak djevičanstva.

Papa Pio II. bijaše češkog roda.²⁰

²⁰ Orbini, Mavro: *Kraljevstvo Slavena*, prevela Snježana Husić, priredio i napisao uvodnu studiju Franjo Šanjek, Golden marketing Zagreb, Narodne novine Zagreb 1999, str. 110.-114.

Ljudevit Gaj (Krapina, 1809.-Zagreb, 1872.) zabilježio je predaju o braći Čehu, Lehu i Mehu koji su stolovali u Krapini. Kada im je otac umro odlučili su zbaciti rimski jaram. Njihova sestra Vilina bila je zaljubljena u rimskoga namjesnika i izdala mu je

U vrijeme romantizma bilo je rasprostranjeno vjerovanje da su Rusi, Poljaci i Česi ilirskoga podrijetla.

Kraljevstvo Slavena nadalje sadrži popis kneževa i vojvoda Slavena; opis vjere i poganskih običaja starih Slavena, ratne podvige Dalmatinaca.

Treći je dio nazvan ***Povijest kraljeva Dalmacije i drugih okolnih ilirskih krajeva. Od ljeta Gospodnjega 495. do 1161.*** U tom je dijelu i legenda o kralju Vladimiru:

KRALJ VLADIMIR (oko 978. – 1016.)

Vladimir bijaše lijep, mudar i svet. Za njegove vladavine u Dalmaciju prodre bugarski car Samuilo (oko 938. – 1014.). Želeći sačuvati vojsku Vladimir se s vojskom povuče na planinu Oblik na kojoj su zmije otrovnice ubijale ljude i životinje. Vladimir se molitvom obrati Bogu da ga oslobodi od zmija. Bog usliša njegovu molitvu. Samuilo uvidi da se ne može domaći Vladimira te ga počne mamiti da dođe do njega i da mu ne će naškoditi. Kad Vladimir to ne prihvati jedan njegov župan kojega je Samuilo obećao nagraditi, počne nagovarati Vladimira

braću. Čeh, Leh i Meh zazidali su sestru u toranj koji se i danas zove *Vilin toranj*. Braća su pobjegla na sjever i tako je Čeh osnovao *Češku*, Leh *Lešku* (Poljsku) a Meh *Mešku* (Rusiju).

Dražen Kovačević je na temelju starijih zapisa (ili priča koje je slušao) kao pripovjedač 1993. godine objelodanio dvije stotine hrvatskih predaja i legenda među kojima je i ova o Čehu, Lehu i Mehu:

U zemlji Hrvatskoj kako kažu stari kroničari, živjelo nekad davno svo plemstvo slavensko.

Knezom im bijaše Hrvat stolujući u starom gradu Krapini. Pokoravao se on rimskom caru i njegovom namjesniku u Hrvatskoj. U dubokoj starosti umre knez i ostavi za sobom tri sina: Čeha, Leha i Meha, te kći po imenu Vilina.

Sinovi uz Krapinu sagrađe još dva grada – Psari i Šabac i vladaše njima.

Dokora dozlogrdilo braći rimsko godpodarstvo pa odluče rimski jaram zbaciti.

Njihova se sestra zagledala u rimskog namjesnika te mu, bojeći se za nj, ispriča što braća snuju.

Doznajući sestrinu izdaju, braća je uzidaju živu u toranj krapinskog grada kojeg i danas nazivaju Vilinim tornjem.

Uvidjevši da se neće moći obraniti od rimskog cara, odluče braća poći na sjever.

*Krenuše braća preko triju rijeka, put sjevera: Čeh utemelji Češku, Leh osnuje Poljsku, a Meh Rusiju. (Dražen Kovačević, *Legende i predaje Hrvata*, Zagreb 1993, str. 9.)*

Radnja predaje dogodila se u vrijeme Ilira i Rimljana, a ne kako je navedeno u predaji.

da ode k Samuilu. Vladimiru bude žao vojske te se uputi Samuilu koji pak pogazi obećanje te ga utamniči u Prespu kod Ohrida. Samuilo nastavi harati Dalmacijom i pohara je sve do Zadra. U tamnici se Vladimiru ukaže anđeo i navijesti mu da će biti oslobođen; da će ga Gospodin izbaviti iz zatočeništva i da će mu mučeništvo osigurati kraljevstvo nebesko.

Kosara (oko 978. – ?), kći kralja Samuila, zatraži od oca dopuštenje da zatočenicima opere noge. Vidjevši ljepotu, skromnost, milinu riječi i razboritost Vladimirovu, Kosara zamoli oca da oslobodi Vladimira iz tamnice. Samuilo oslobodi Vladimira, zagrne ga kraljevskom odorom, dade mu za ženu Kosaru i povrati mu kraljevstvo kojemu pridoda Drač.

Samuilo umre i naslijedi ga Radomir koji zauze sve grčke zemlje do Konstantinopola. Car Bazilije Radomirovu bratiću obeća dati veliku nagradu ako ubije Radomira i tako osveti smrt svoga oca i strica koje je dao ubiti Samuilo. Vladislav u lovu ubije Radomira.

Vladislav misli kako njegovo kraljevstvo neće biti mirno dok je Radomirov zet (svak) Vladimir živ i ga počne mamiti sebi. Kosara ne dopusti Vladimiru da ide Vladislavu te ona ode vidjeti kakve su mu namjere. Vladislav je dočeka sa svim počastima.

Vladislav posla svoje ljude s zlatnim križem kunući se da mu ne će naškoditi. Vladimir povjeruje ali zatraži da mu Radomir pošalje drveni križ i da nad križem prisegne da mu neće učiniti nikakvo zlo.

Došavši k Vladimiru biskupi i pustinjak, Vladimir s šačicom svojih ljudi krene Vladislavu koji mu je putem bio postavio zasjede ali ga ne uspije ubiti. Naime, oni koje je Vladislav poslao da ubiju Vladimira vidješe da je uz njega mnoštvo vojske s krilima i kopljem u ruci. Bijahu to anđeli. Oni koji su poslani da ubiju Vladimira vidjevši anđele Božije pobjegoše. Vladimir sretno stigne u Preslav Vladislavu koji je bio za objedom. Vidjevši da Vladimir nije ubijen naljuti se i naredi da mu odrube glavu. Kad to vidje Vladimir okrene se biskupima i reče: “O časni ljudi, zašto me izdaste? Što Vas je nagnalo da prisegnete nad križem Gospodnjim, što ga donijeste sa sobom, da mi nećete nanijeti nikakva zla?”²¹ Biskupi su stajali pognute glave. Vladimir ishodi pričest prije nego mu odrube glavu. Poljubi križ rekavši: “Prečasni ovaj križ nek' mi zajedno s vama bude svjedokom u ovaj dan Gospodnji da ću umrijeti nevin.”²² Rekavši to iziđe iz crkve i preda se svom krvniku. Pred crkvom

²¹ Orbini, Mavro: *Kraljevstvo Slavena*, prevela Snježana Husić, priredio i napisao uvodnu studiju Franjo Šanjek, Zagreb 1999, str. 288.

²² *Isto*, str. 289.

mu je 22. svibnja 1016. godine javno odrubljena glava. Biskupi mu tijelo pokopaše u crkvi, a na grobu njegovu mnogi bolesni ozdraviše. Vidjevši to Vladislav ostane zgranut i dopusti Kosari da muža danonoćno oplakuje i da ga pokopa gdje god hoće. Ona ga prenese u Krajinu i pokopa ga u crkvi Svete Marije. Njegovo tijelo je i dandanas neraspadnuto i iz njega isparava blag miris, a u rukama drži onaj križ koji mu bješe poslao bugarski car. Na dan njegova blagdana mnoštvo hodočasnika hodočasti njegovom grobu. Kosara se u toj crkvi zaredi.

Vladislav zauze Vladimirovo kraljevstvo. Dok je jedne noći objedovao za stolom pojavi se pred njim čovjek nalik Vladimiru i s mačem u ruci. Vladislav se poplaši, stane dozivati vojsku, no anđeo ga udari i on ostane mrtav.

*

Na koncu je trećega poglavlja *Grb Stefana Nemanje, kralja i cara Raške* koji sadrži grbove: Kraljevine Bugarske, Slavonije, Bosne, Makedonije, Dalmacije, Srbije; kuće Nemanjića, Kotromanića, Hrvatske, Raške i Primorja, te Rodoslovno stablo kuće Nemanjića.

Slijedi *Nastavak navedene povijesti kraljeva Dalmacije koja obuhvaća ponajprije podrijetlo, razvoj i konac vladavine kraljeva iz kuće Nemanjića, koji vladahu Raškom i Srbijom (...)*.

Na koncu Orbini piše o Bosni, Humu, Hrvatskoj i Bugarskoj.

U tomu dijelu Orbini piše o dubrovačkom zapovjedniku Nikoli Bobaljeviću koji je porazio Miroslavovu vojsku. Župan Stefan vladao je dvadeset osam godina, a nakon smrti nasljedio ga je sin Nemanja Drugi koji je okrunjen u Prištini. Iz kuće Nemanjića je i kralj te car Dušan²³ koji je osvojio više zemalja, stolovao u Skopju i ukazivao na veliku opasnost od osmanske vojske. Po Orbiniju je umro od groznice u četrdeset petoj godini života, a nasljedio ga je sin Uroš, posljednji kralj iz kuće Nemanjića. Uroša je ubio kralj Vukašin, otac opjevanog Marka Kraljevića.²⁴ Vukašin je stolovao u Prištini. Ubio ga je sluga na vrelu dok

²³ Hrvati i danas pripovijedaju o caru Dušanu.

Vidi: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, priredio Marko Dragić, Matica hrvatska, HKD Napredak, Sarajevo 2006, str. 60.

²⁴ Marko Kraljević (? – Rovine, 1395.) sin je srpskoga kralja Vukašina kojega je, pak, na vrelu dok je pio vodu umorio njegov sluga kako bi se dokopao zlatnoga lančića koji mu je visio o vratu. Nakon Vukašina kraljevao je Tvrtko Kotromanić, ban (1353. – 1377.) te kralj bosanski (1377. – 1391.). Kraljević je poginuo, boreći se zajedno s Osmanlijama na Rovinama 1395. g. protiv rumunjskog vojvode Mirče.

je pio vodu kako bi se dokopao zlatnoga lančića kojega je ugledao na kraljevu vratu.

Nakon srpskih vladara Orbini piše o ***Bosanskom kraljevstvu*** i ***Kneževini Hum***. U tomu poglavlju nalaze se svi banovi i kraljevi u Bosni. Istaknuto je da je za vrijeme Kulina bana u Bosni bilo izobilje²⁵ i da je Kulin ban obilato darivao papu. Kulina bana naslijedili su banovi te kraljevi Kotromanići. Sedam je kraljeva bilo u Bosni i svi su imali ime Stipan i svi su se prezivali Kotromanići.²⁶

U tomu poglavlju Mavro Orbini piše i o *krivovjercma*: bogumilima, patarenima i manihejcima.²⁷

Orbini piše i o neredima na bosanskom dvoru koji su počeli s vladavinom kralja Ostoje 1398. godine. Česti su sukobi i neredi bili i na dvoru hercega Stipana Vukčića Kosače.

Ti neredi, stalne pretenzije na Bosansko kraljevstvo ponajprije zbog njezinoga bogatstva srebrom, olovom, izvrsnom tkaninom, te nesloga zapadno-europskih kršćanskih vladara imali su za posljedicu sramotan pad toga nekoć moćnoga kraljevstva 1463. godine.

(O bosansko-humskim vladarima govori se više u članku ovoga priručnika *Književna i povijesna istina o bosanskim kraljevima u Razgovoru ugodnomu*.)

U poglavlju ***Bugarско kraljevstvo*** Orbini piše o podrijetlu Bugara, njihovim vladarima i ratovanjima s Ilirima, Rimljanima, Francima, Arapima i drugima. Bugari su se pobunili i poubijali svu obitelj svoga kralja, a na prijestolje su postavili tridesetogodišnjega Teleuzija. Tada je bugarska prijestolnica bila u Ohridu. Bugari su nastavili s čestim ratovima s okolnim zemljama. I u tom poglavlju Orbini piše o caru Samuilu, kralju Vladimiru itd.

*

Mavro Orbini je u *Kraljevstvu Slavena* citirao 285 autora.²⁸ U usporedbi sa suvremenim povijesnim izvorima to djelo ima različitosti koje se ponajviše ogledaju u godinama vladanja vladara, ali se razlike najčešće svode na nekoliko godina. Orbinijevi opisi događaja nemaju

²⁵ I danas je u usmenoj komunikaciji izreka: *Za Kulina bana bijaše lijepijeh dana*.

²⁶ Isto, str. 59.-93.

²⁷ Vidi o tome: Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske povijesne predaje iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud, Baška Voda-Mostar-Zagreb 2001, str. 36.-40.

²⁸ Usp. Orbini, Mavro: *nav. dj.* str. 65.-67.

bitnijih razlika u odnosu na opise istih događaja u povijesnim vrelima. *Kraljevstvo Slavena* je književno djelo, a književnost je, aristotelovski kazano, istinitija i povjesnija od povijesti i treba je ozbiljnije shvatiti od nje.

Dakle, to djelo ide u golem niz takvih djela kakva poznaju civilizacije još od utemeljitelja historiografije Herodota i Tukidida.

JAKOV MIKALJA

Jakov Mikalja (Peschici, Italija, 1601. – Loreto, 1654.) potomak hrvatske obitelji koja je pred Turcima pobjegla u Italiju. Školovao se u Rimu, Dubrovniku te ponovno u Rimu. U Dubrovniku je boravio s Bartolom Kašićem. Bio je: isusovac, predavač gramatike, misionar u Temišvaru, ispovjednik u Loretu, leksikograf.

Djela: Njegova *Ortografija jezika slovinskoga* (Rim 1637.) prvi je hrvatski objavljen pravopis.

Blago jezika slovinskoga ili Slovník u kom izgovaraju se rieči slovinske latinski i diački. (*Hrvatsko-talijansko-latinski riječnik*) (Loreto - Ancona 1649.-1651.) prvi je hrvatski rječnik, a sadrži oko 25000 riječi čakavskog i štokavskog govora na temelju bosanske štokavice.

ALEKSANDAR KOMULOVIĆ

Aleksandar Komulović (Split, 1548. – Dubrovnik, 1608.) rođen je u vlasteoskoj obitelji. Više nauke svršio je u Rimu. Bio je član zbora Sv. Jeronima u Rimu (1576.), predsjednik zavoda Sv. Jeronima (1584.); misionar, učitelj hrvatskoga jezika za buduće filozofe i teologe. Nastojao je Rusiju, Mađarsku, Poljsku i Moldaviju pokrenuti protiv Turaka. Godine 1599. stupio je u Družbu Isusovu. Po nalogu pape i želji Španjolaca 1599. otišao je u Dubrovnik, (u kojem je bilo stjecište obavještajaca), kako bi ishodio oslobođenje Klisa od Turaka i Kotora od Mlečana.

Djela: *Nauk krstjanski* (Rim, 1582.) u kome se povodi za tradicionalnim slavljenjem Sv. Jeronima kojemu se pripisivalo da je pronašao glagoljicu nazivajući ga “kruna, čast i dika naroda i jezika

našega.” Napisao je i *Zrcalo od ispovijesti* (Rim, 1606., Mleci 1633., i 1704.).

Težio je općem hrvatskom jeziku naginjući štokavskoj ikavštini i nekim arhaizmima.

ZRCALO OD ISPOVIJESTI, (Mleci, 1704.)

OD RAZMIŠLJANJA MUKE GOSPODINOVE POGL. XII.

1 h od noći na Veliki četvrtak: Isus šalje Petra i Ivana napraviti gdje imaše večerati. Blaguje janjca vazmenoga s učenicima; umiva noge apostolima i Judi.

2 h: Govori: “Jedan će me od vas izdati.” Ivan pita – tko?

3 h: Juda izlazi van izdati Isukrsta. Isus hrabri učenike.

4 h: Petar obećava slijediti ga do smrti. Isus mu govori da će ga 3 puta izdati.

5 h: Isus čini molitvu i budi učenike da i oni mole. Od velike tuge krvavim se znojem znoji. Anđeo s neba krijepi ga i tješi. Vraća se učenicima i govori da Juda vodi oružnike koji će ga uhititi.

6 h: Juda ga poljubcem izdaje. Petar odsječe uho Malku a svi apostoli pobježe i ostaviše njega samoga.

7 h: Isusa svezaše, bijući i tukući ga vode Jerusalemu. Slijede ga Petar i Ivan.

8 h: Isus je poveden u kuću Ane gdje mu jedan sluga udara zaušnicu. Povedoše ga u Kaifinu kuću koji ga upita je li on sin Gospodnji.

9 h: Osuđuju ga na smrt i tuku. Petar ga zataji tri puta a na posljednje zatajenje zapjeva pijevac kako je i rekao Isus. Isus pogleda Petra koji se pokaja, iziđe vani i gorko zaplaka.

10 h: Isusa strašno tuku.

11 h: Isus je u velikim mukama.

12 h: Svezanoga Isukrsta vode u Pilatovu kuću.

URE OD DNEVA

Na prvu uru Pilat pita Isusa je li on Kralj a Isus mu reče da nije njegovo kraljevstvo od ovoga svijeta. Juda se na tu uru objesi.

2 h: Pilat Isukrsta šalje Irudu koji mu se naruga i obuče ga u bijelo.

3 h: Pilat traži način da oslobodi Isusa i pita žudije hoće li osloboditi Isusa ili Barabu. Svi odgovoriše Barabu. Pilat čini izbičevati Isusa na

kamenom stupu ne bi li tako zasitio židovski gnjev. Oružnice ga okruno trnovom krunom i obuku u crveno.

4 h Pilat izvodi Isusa pred svjetinu. Svi zaviču: Raspni ga. Pilat umiva ruke da osudi Isusa. Pilatova žena šalje Pilatu znake da oslobodi Isusa.

5 h Svukoše mu crvenu a obukoše njegovu haljinu. Nosi križ padajući. Žene za njim plaču a on im govori da ne plaču radi njega nego radi sebe i svojih sinova. Djevica Marija ga slijedi do gore Kalvarije.

6 h Dodoše do Kalvarije i dadoše mu piti vino pomiješano. Raspinju ga i čavlima pribijaju na križ. Dižu križ, krv teče iz rana i postavljaju ga između dva lupeža.

7 h Igraju se i njegove haljine dijele na četiri dijela. Džudije ga psuju i proklinju zajedno s lupežom; a drugi mu se lupež preporučuje i Isus mu obeća raj. Mater svoju preporučuje Ivanu.

8 h Vapi da je žedan. Daju mu pit žuč i ocat. Reče Isus: "Svršeno je. Bože moj, Bože moj zašto si me ostavio?"

9 h Preporučuje dušu ocu govoreći: "Oče u ruke tvoje preporučujem dušu svoju." Ispusti dušu i glava mu klone.

Sunce se pomračilo i nastala tmina. Zemlja se potrese; kamenja se raspukoše. Svi govoraše: "Ovo biše pravi sin Božji."

10 h Razbiše noge lupežu. Isukrstu probodoše prsa, a iz njih izađe krv i voda. Skidaju ga s križa.

11 h Majka Marija prima ga u krilo. Mažu ga mašću koju je donijeo Nikodemo i zaviju ga u bijelo čisto platno. Staviše ga u grob u vrtu blizu mjesta gdje je raspet.

12 h Žudije traže od Pilata da se grob čuva jer je Isus rekao da će uskrsnuti. Šalju oružnike da čuvaju grob. Postavljaju Isusa u grob koji zatvoriše kamenom i zapečatiše ga.²⁹

MATIJA MATULIĆ ALBERTI

Matija Matulić Alberti (Split, 1555. – Split, 1624.). Rodio se u plemićkoj obitelji. U Splitu svršio osnovnu i srednju škole. Studirao u Italiji i postao doktor prava. Vrativši se u Split, bio je pravnik, kanonik te arhidakon crkve u Splitu.

²⁹ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, priredio Jakša Ravlić, PSHK, knjiga 11, Zora i Matica hrvatska Zagreb 1972, str. 137.-147.

Na naslovnoj stranici svoga *Oficija Bl. Marije* pored slike Sv. Dujma i slika je Sv. Vlaha kao i dubrovački grb. Iznimno je poštovao i hvalio Dubrovnik, koji je tada imao “svoga jazika gospodu”. U njegovo je vrijeme u Splitu živio pjesnik Franjo Boktulija. Alberti je bio protiv Mlečana. Neki su mu kemijski pokusi oduzeli život.

IZ OFICIJA (PREDGOVOR)

(Govoreći o potrebi pisanja Oficija Matija Matulić Alberti poziva se na Tridentinski koncil)

Slijedeći stope naših starijih odlučio je pisati rimskim pismom našega slovinskoga jezika; našom bukvicom i ćirilicom. Obraća se čitatelju da nastoji ispraviti grešku na koju naiđe i da se moli za njega grješnika.³⁰

MARKO ANTONIJE DE DOMINIS

Marko Antonije de Dominis (Rab, 1560. – Rim, 1624.). Sin rapskog plemića i majke iz Mletaka. Njegov stric, kasniji senjski biskup, poslao ga je na školovanje u Italiju (u Padovu) gdje je završio sveučilišni studij te bio isusovačkim profesorom humanističkih znanosti u Veroni; matematike u Padovi; filozofije i retorike u Bresciji.

U isusovačkom redu ostao je 20 godina, a 1596. istupio je po vlastitoj želji. Te je godine imenovan senjskim administratorom jer je biskupska stolica ostala upražnjena smrću njegovog strica Antuna koji je poginuo pod Klisom boreći se protiv Turaka.

Godine 1600. promoviran je u doktora teologije i u Mlecima posvećen za senjskog biskupa. Posredovao je u sporovima habzburgovaca, uskoka i Mletaka. Zbog nečovječnog postupanja austrijskog generala Rabatte prema uskocima Dominis je morao napustiti Senj.

Splitskim nadbiskupom imenovan je 1602. godine. Naišao je na splotke i na nerazumijevanje te je napustio Split i otišao u Mletke 1615. godine.

Pozvan je u Rim jer je inkvizicija saznala da piše veliko teološko djelo. Zbog straha za život otišao je u Englesku gdje je živio uvaženo i u najotmjerenijim krugovima. Vratio se u Rim prijatelju papi Grguru XV.

³⁰ *Isto*, str. 149.-156.

koji je ubrzo umro, a papa Urban VIII. nije mu bio naklonjen te ga je inkvizicija³¹ osudila i zatvorila.

Dominis je umro ali njegovo je tijelo cijelu jesen ostalo nepokopano. 21. prosinca 1624. godine spaljeno mu je tijelo sa svim njegovim djelima na istom mjestu gdje je spaljen i Giordano Bruno.

Djelo: *Crkvena država*. U Londonu su 1617. g. objavljene prve 4 knjige toga djela; 5. i 6. tiskane su 1620. g. u Londonu i Frankfurtu na Majni, a 7. i 9. 1622. g. u Hanauu. Osma i deseta knjiga nisu nikada objavljene iako ih je Dominis u sadržaju naveo.

ODLUKA O PUTOVANJU

Bol i prekomjerna žalost razdirala ga zbog nesloga u kršćanskoj crkvi i to ga je podstaklo na gorljivo studiranje. Marko Antonije de Dominis piše: *Pogubne zablude rimske kurije upropašćuju duše i krše snagu crkve. Prema njemu se gajila mržnja i spletkarenja u Rimu. Biskupi su kod pape bijedni, nevrijedni i podložni papi i kardinalima. Pod rimskim papom crkva nije crkva nego neka ljudska država pod papinim samovlašćem. Poslušnost stvara prijatelje, a istina mržnju.*³²

³¹ Inkvizicija je stvorena u 13. st. To je bio istražni i kazneni organ katoličke crkve koji se služio špijunažom i mučenjima. Ukinuta je u 19. st.

³² *Hrvatski latinisti II*, PSHK, knj. 3, priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Zora i Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 9.-12.

HRVATSKA BAROKNA KNJIŽEVNOST

Protureformacija je preteča baroku koji također prihvaća duh protureformacije. U povijesti književnosti obično se uzima da je barok trajao od 1570. do 1670. godine. Barok baštini naziv od portugalske riječi barocco (španjol. baruecco) što znači kitnjast, napirlitan, bogat, ukrašen, raskošan, patetičan, reprezentativan. To su stilske osobine književnosti i drugih vrsta umjetnosti (slikarstva, kiparstva, arhitekture) baroka.

U baroknoj je književnosti snažan utjecaj Biblije, usmene književnosti i retorike. U baroknim književnim djelima dominiraju epiteti, metafore, antiteze i druge stilske figure. Didaktičnost i tendencioznost su izražene u baroknim djelima.

Književnost nije ahistorijska tvorevina te barok ima različitosti u katoličkim zemljama (Španjolskoj, Portugaliji, Italiji, Francuskoj) i protestantskim (Nizozemskoj, Njemačkoj, Engleskoj).

U talijanskoj književnosti se barok naziva **marinizam** komu je začetnik pjesnik Giambattista Marino (1569.-1625.); u španjolskoj književnosti naziva se **gongorizam** prema najvećem španjolskom baroknom pjesniku Luisu de Gongora y Argote (1561.-1627.); a u francuskoj književnosti **precioznost** prema Molièrovim likovima iz komedija *Les Précieuses ridicules* (*Kačiperke*) i *Učene žene*.³³

U Italiji se barokna književnost nazivala **sečentizam** prema tal. *seicento* – kitnjast, napirlitan stil talijanskih književnika 17. stoljeća.

Pored spomenutih veliki su predstavnici baroka: Lope de Vega (1562.-1635.), Tirso de Molina (pravim imenom Gabriel Tellez, oko 1571.-1648.), Pedro Calderon de la Barca (1600.-1681.) i dr.³⁴

Snažan je utjecaj na hrvatsku baroknu književnost imao *Oslobodeni Jerusalem* (1575) Torquta Tassa (1544.-1595.).

Hrvatska je barokna književnost dala niz antologijskih književnih djela. To su prije svih djela Ivana Gundulića, Ivana Bunića Vučića, Junija Palmotića, Ignjata Đurđevića, Petra Kanavelića i mnogih drugih, a o kojima je riječ u daljnjem tekstu ovoga priručnika.

Najistaknutije mjesto u hrvatskoj baroknoj književnosti pripada Ivanu Gunduliću.

³³ Vidi: Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, XVII. izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1996, str. 152.-154.

³⁴ Vidi: Košutić-Brozović, Nevenka: *Čitanka iz stranih književnosti 1*, Školska knjiga, Zagreb 1996, str. 287.-358.

IVAN GUNDULIĆ

Ivan (Dživo) Gundulić (Dubrovnik, 1589. – Dubrovnik, 1638.) najstariji je sin pjesnika i vlastelina Frana Gundulića (1587.-1629.). Obrazovao se u Dubrovniku.

Godine 1608. postao član Velikoga vijeća. Obavljao je više državno-administrativnih službi u Dubrovniku. U dva navrata bio je knez u Konavlima. Godine 1636. postao je senator, a 1638. član Malog vijeća.

Oženio se Nikom Sorkočević. Umro je nakon dvotjedne bolesti porebrice u četrdeset devetoj godini života.

Pisao je lirske i epske pjesme te drame. Najveći je predstavnik hrvatske barokne književnosti.

Djela: *Pjesni pokorne kralja Davida* s pjesmom *Od veličanstva Božijeh*, (Rim, 1621., Venecija, 1630., 1703., Dubrovnik, 1828.), *Suze sina razmetnoga*, (Venecija 1622., 1670., 1703., Dubrovnik, 1628.), *Arijadna*, (Ancona 1633., Dubrovnik 1829., 1837.), *Osman*, (Dubrovnik 1826., Budim 1827.), *Dubravka* (1628.)

PJESNI POKORNE KRALJA DAVIDA

Pjesni pokorne kralja Davida napisane su osmeračkim katrenima *abba*. Uz prepjeve psalama Davidovih nalazi se i pjesma *Od veličanstva Božijeh* u kojoj se pjeva o Božjoj veličini. Tim djelom Ivan Gundulić odrekao se idealiziranog mitskog svijeta i uputio stazama skrušenosti i pokore.³⁵

SUZE SINA RAZMETNOGA

Suze sina razmetnoga čine tri vjerske poeme: *Plač prvi*, *Plač drugi*, *Spoznan'je*, *Plač treći*, *Skrušen'je*. Djelo je ispunjeno ispovjednim i pokorničkim iskazima grešnika. Osmeračkim sestinama *ababcc* dominiraju metafore i antiteze i druge stilske figure.

Tu se ogleda Gundulićev pokajnički antipetrarkizam povjeren religioznom sećentizmu i marinizmu.³⁶

³⁵ Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti, drugo znatno prošireno izdanje*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb 2004, str. 87.

³⁶ Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana 1987, str. 91.

DUBRAVKA

Dubravka je melodramatična pastorala u koju pjesnik unosi duh domoljublja, tradicije, etike ali i satire na ondašnje dubrovačke prilike. Radnja se temelji na običaju starog Dubrovnika da se na dan Sv. Vlaha vjenčaju najljepša djevojka i najljepši mladić.

Najljepša pastirica i pastir su Dubravka i Miljenko. U njihovu se ljubav umiješa Grdan koji do Dubravkine ljubavi želi doći potkupljanjem sudaca. Dubrovački mitski bog Lero ispravlja nepravdu te na koncu skup pjeva:

*O liepa, o draga, o slatka slobodo,
dar, u kom sva blaga višnji nam Bog je d'o,
uzroče istini od naše sve slave,
uresu jedini od ove Dubrave,
sva srebra, sva zlata, svi ljucki životi
ne mogu biti plata tvoj čistoj l'jepoti.*³⁷

Ti su antologijski stihovi himna slobodi i ideja vodilja u borbi za slobodu porobljenoga hrvatskoga naroda.³⁸

Dubravka je pastorala u kojoj se veličaju vrline, slavi ljubav prema rodnoj Dubravi, sloboda i ljepota, dovedeni su u sklad s moralnim osjećajima i vjerskim načelima.³⁹

OSMAN

Osman je povijesni spjev u 20 pjevanja s oko 11.000 pretežito osmeračkih katrena *abab*. Gundulić je to djelo pisao od 1621. godine pa do svoje smrti. Epu su nedostajala XIV. i XV. pjevanje koja je dopjevao Ivan Mažuranić. Neki smatraju da je Gundulić i ta dva pjevanja završio ali da su se zagubila ili ih je pak Senat uništio bojeći se da će uvrijediti Turke.⁴⁰

Osman je nastao pod utjecajem Tassova *Oslobođenog Jeruzalema* (1575. g.).

³⁷ *Stari pisci hrvatski, Djela Iva Frana Gundulića, Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, u Zagrebu 1877, str. 179.

³⁸ Francuska je revolucija izvojevana parolom *sloboda, bratstvo, jednakost*.

³⁹ Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti, drugo znatno prošireno izdanje*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb 2004, str. 89.

⁴⁰ *100 djela književnost jugoslavenskih naroda*, sastavio Vlatko Pavletić, MH, Zagreb 1980, str. 17.

Gundulić spjev počinje stihovanim usmenim mudroslovicama:

*Ah, čiem si se zahvalila
tašta ljucka oholasti !
sve što više stereš krila,
sve ćeš paka niže pasti.*

*Vjekovite i bez svrhe
nie pod suncem krepke stvari;
a u visocieh gora vrhe
najprie ognjeni tries udari.*

*Bez pomoći višnje s' nebi
svieta je stavnos sviem bjeguća;
satiru se sama u sebi
silna carstva i moguća.*

*Kolo od sreće u okoli
vrteći se ne pristaje:
tko bi gori, eto je doli,
a tko doli, gori ustaje.*

*Sad vrh sablje kruna visi,
sad vrh sablje kruna pada,
sad na carstvo rob se uzvisi,
a tko car bi rob je sada.⁴¹*

U spjevu je opjevan događaj u vezi s turskim sultanom Osmanom. Njegovu je vojsku kod Hoćima 1621. godine porazila vojska poljskoga kraljevića Vladislava. Osman je bio prisiljen bježati prema Istoku kako bi prikupio nove snage i s njima ponovno udario na kršćanski Zapad.

Međutim, kod kuće je Osman prihvatio da se oženi i sklopi primirje s Poljacima.

Na pregovore je poslao Ali-pašu koji je susreo Krunoslavu, zaručnicu turskoga sužnja Korevskog. Krunoslava je odlučila obući se u ugarsko odijelo i poći u Carigrad kako bi oslobodila svoga zaručnika.

⁴¹ *Stari pisci hrvatski, Djela Iva Frana Gundulića, Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, u Zagrebu 1877, str. 284.-285.*

U isto je vrijeme Kazlar-aga tragao za budućim Osmanovim ženama te je oteo lijepu Sunčanicu.

Vladislav je spasio život turskoj junakinji Sokolici koja je bila zaljubljena u Osmana. Sokolica je obećala da se više ne će boriti protiv kršćana pa se vratila Osmanu u Carigrad kamo je stigao i Ali-paša s ugovorom o miru s Poljacima.

Krunoslava je usužnjena i pogubljena zajedno s Korevskim. To je na svoju ruku iz osvetničkih razloga učinio Rizvan-paša.

Međutim, oslobađanje Korevskoga bilo je uvjet za mir s Poljacima. Sunčanica je uspjela pobjeći, a Osman se oženio Sokolicom i još dvjema Turkinjama.

U Carigradu je 1622. g. došlo do pobune u kojoj je svrgnut Osman i ponovno ustoličen sultan Mustafa. Osman je izvrnut ruglu i zadavljen.⁴²

U *Osmanu* se prepleću povijesni, mitski i eshatološki svijet.

Gundulić je imao prethodnika u Marku Maruliću.

Gundulićev je osjećaj barokne pravde i “suda općenoga” odgovarao potrebama ilirizma, pjevao je o neizbježnoj propasti turske tiranije a moglo se to primijeniti i na Austriju.⁴³

TOMKO MRNAVIĆ

U kršćanskom je svijetu snažno odjeknuo poraz osmanske vojske kod Hoćima 1621. g. te svrgnuće i ubojstvo sultana Osmana II. 1622. godine. Nadahnut tim događajem *Ivan Tomko Mrnavić* (Šibenik, 1580. – Rim, 1637.) napisao je 1631. godine dramu u pet činova ***Osmanščica***. U toj drami Ivan Tomko Mrnavić obradio je temu koju je Ivan Gundulić obradio u ***Osmanu***.

Ivan Tomko Mrnavić bio je: svećenik, naslovni biskup bosanski, tajni savjetnik kraljevski, kanonik u Šibeniku, kanonik i vikar biskupski u Zagrebu.

U svojim povijesnim spisima dokazivao je da su neki rimski carevi rođeni na Balkanu (Dioklecijan, Konstantin, Justinijan i dr.).

⁴² *100 djela književnost jugoslavenskih naroda*, sastavio Vlatko Pavletić, MH, Zagreb 1980, str. 17.

⁴³ Frangeš, Ivo: *nav. dj.* str. 97.

U Rimu je 1627. godine objavio Belarminov katekizam *Istumačenje obilnije nauka krstjanskoga*.

(Neki su ga optuživali da je onemogućio tiskanje Kašićeva prijevoda *Biblije*.)

Pisao je ikavsko-štokavski.

***ISTUMAČENJE OBILNIE NAUKA KRSTJANSKOGA...
PRINESENO U JEZIK HRVATSKI... (RIM, 1627.)***

STUMAČENJE ŠESTE ZAPOVIDI

Napisano je u dijalogu učenika i naučitelja.

Učenik pita naučitelja što se “uzdrži” u šestoj zapovidi? Naučitelj odgovara da se uzdrži zabrana preljuba tj. sagriješiti s tuđom domaćicom jer je poštenje najvažnije na ovom svijetu. Deset zapovijedi je zakon pravde. Grijesi su: “svetodivstvo” tj. sagriješiti s čeljadetom Božjim, “krvodivstvo” tj. sagriješiti s rodbinom, “divodivstvo” tj. sagriješiti s djevicom, “bludnost” tj. sagriješiti s ženom nedivom i slobodnom (udovicom ili priležnicom).

Učenik pita na što se taj zakon naslanja? Naučitelj odgovara da se naslanja na sve zakone, na zakon naravi, na zakon pisani i na zakon milosti. U zakonu naravi nalazi se da Juda htjede “umoriti” Tamaru svoju nevjestu. Mojsijev zakon zabranjuje blud, a Sv. Pavao piše da bludnice neće ući u raj. Sve to čini bezakonje Isukrstu jer smo mi udovi njegovi i čini bezakonje Duhu Svetomu jer su tijela naša hramovi Duha Svetoga.

Učenik pita zabranjuje li još štogod šesta zapovijed. Naučitelj odgovara da zabranjuje sva nepoštenja koja vode preljubu ili bludnosti tj. poglede bludne i poljubce nepoštene i ostale takve stvari. Tako nas uči Gospodin naš u Evanđelju jer tko gleda tuđu ženu zlom požudom već je stvorio preljub. ”Oči su kao vrata na koja ulazi smrt.”⁴⁴

IVAN BUNIĆ VUČIĆ

Ivan (Dživo) Bunić Vučić (Dubrovnik, 1591. – Dubrovnik, 1658.) podrijetlom je iz stare ugledne patricijske obitelji. S trojicom braće i četiri sestre rano je ostao bez roditelja.

⁴⁴ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, priredio Jakša Ravlić, PSHK, knjiga 11, Zora i Matica hrvatska Zagreb 1972, str. 217.-224.

U Veliko vijeće primljen je 1611. godine. Pet puta bio je knez Dubrovačke Republike. Trgovinom se znatno obogatio. Sin mu Nikolica umro je u turskom sužanjstvu 1678. godine. Najbolji je lirik XVII. st.

Djela: *Mandalijena pokornica*, Jakin (Ancona, 1630.), *Plandovanja*, (Dubrovnik, 1849.).

MANDALIJENA POKORNICA

Mandalijena pokornica ispjevana je u tri cvilenja. Ivan Bunić Vučić petrarkistički pjeva o ljepotici Mandalijeni koja je u hramu *ulovljena* kad ugleda Isusa i čuje njegove riječi. Bunić upozorava na opasnosti koje vrebaju mladost. Protivno Gunduliću volio je lučiti umjetnost od rodoljubne dužnosti.⁴⁵

JUNIJE DŽONO PALMOTIĆ

Junije Džono Palmotić (Dubrovnik, 1607. – Dubrovnik, 1657.), rođak Gundulićev.

Djela: *Danica* – radnja se odigrava na dvoru kralja Ostoje.⁴⁶ *Pavlimir* je preuzet iz *Ljetopisa popa Dukljanina* i dubrovačke legende o svetom Ilaru. U *Pavlimiru* dolazi do izražaja Palmotićevo domoljublje.

⁴⁵ Frangeš, Ivo: *nav. dj.* str. 97.-99.

⁴⁶ Nezakoniti sin kralja Tvrtka I., Ostoja, izabran je za bosanskoga kralja 1398. godine. Kačić poput Orbinija i Lašvanina navodi kralja Ostoju Kristića (Kristića) koji je ratovao protiv Dubrovčana i živio razvratnim životom: “Ostoja kralj biše priko načina užgan u bludnosti i zato ne prašćaše ženam, divojkam ni udovicam čineći silu najvećim gospojam bosanskim (...)”

(Andrija Kačić Miošić *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Matija Antun Reljković *Satir iliti divji čovik* (priređio Josip Vončina) Zagreb, 1988., str. 236.)

O Ostojinom bludničenju starac Milovan pjeva u 17. pjesmi:

Ljuto cvile Bosanke divojke
ter proklinju Kristića Ostoju:
“Bog ubio Kristića Ostoju,
slavne Bosne kralja zulumčara!

Jer ne osta pod vincem divojka
ni u Bosni mlada udovica
koju nije Kristić obljubio,

Preveo je Vidinu *Kristijadu*. Njegov brat **Džore Palmotić** (Dubrovnik, 1606.- Dubrovnik, 1675.) *Kristijadu* je popratio pjesmom u kojoj veliča svoga brata Junija Džona kojega je već ugrabila smrt nemila te je posvetio kardinalu Francesku Barberiniju, dekanu rimskoga kolegija i posebnom zaštitniku Dubrovačke Republike.

Džore Palmotić napisao je poemu *Ero vila plačući nad Leandrom mrtvijem* i dramu mitske provenijencije *Ači i Galatea*.⁴⁷

STIJEPO ĐURĐEVIĆ

Stijepo Đurđević (Dubrovnik, 1579. – Dubrovnik, 1632.) je sin ugledne vlastelinske obitelji. Bio je buntovnik te je često osuđivan zbog različitih prijestupa, obično fizičkih sukoba. U petnaestoj je godini dospio pred sud.

Godine 1606. osumnjičen je za ubojstvo, a 1612. g. osuđen je na četverogodišnje progonstvo što je pomogao bratu Jakovu i Marinu Rastiću da pobjegnu iz dubrovačkoga zatvora u koji su dospjeli zbog namjere da podignu ustanak protiv Turaka.

Jedno je vrijeme proveo u Napulju te potom (vjerojatno) u Španjolskoj. Godine 1619. vratio se u Dubrovnik i ušao u Veliko vijeće. Oženio se 1631. godine, dobio sina koji je ubrzo umro, a ubrzo iza njega i Stijepo je umro.

Najbolje je njegovo djelo komični spjev *Derviš*. Po nekima je to djelo jedno od najboljih djela *Starije hrvatske književnosti*.⁴⁸

kralj od Bosne, da ga bor ubio!”

(str. 237.)

Puk i plemstvo se (1404. godine) pobuniše i istjeraše ga iz kraljevstva (str. 236.). Tada je kralj Ostoja pobjegao u Bobovac i molio od Turaka pomoć za preuzimanje kraljevstva, obećavši im plaćanje godišnjeg danka od dvadeset tisuća škuda i svoga sina *Radivoja* za taoca. Prva žena kralja Ostoje bila je *Vitača*, nepoznata podrijetla, druga *Kujava* iz vlastelinske obitelji *Jablanovića-Radinovića*. Drugi Ostojin sin, ne zna se iz kojega braka, bio je *Stipan Tomaš*. Godine 1408. Ostoja je svrgnuo kralja Tvrtka II. i ponovno postao bosanskim kraljem. Uzalud je 1415. godine nastojao zagospodariti Šibenikom. Kada je Hrvoje 1416. godine umro, kralj Ostoja je svoju ružnu *kraljicu Kujavu* otjerao i za ženu uzeo *Jelicu, Hrvojevu udovicu*. (Tako pišu Klaić, Perojević, Ćirković i drugi.)

Krajem ožujka ili početkom travnja 1418. godine kralj Ostoja je, vjerojatno u Bišću, umro od groznice, “koju bijaše skrivila njegova neutaživa pohota”.

⁴⁷ *Zbornik stihova XVII. stoljeća*, priredio Rafo Bogišić, PSHK, KNJ.10, Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1967, str. 101.-102.

VLADISLAV MENČETIĆ (MINČETIĆ)

Vladislav Menčetić Minčetić (Dubrovnik, 1617. – Dubrovnik, 1666.) školovao se u Dubrovniku. Od 1656. do 1658. g. u više je navrata bio vojni zapovjednik u Konavlima. Godine 1637. ušao je u Veliko vijeće, a od 1639. g. više je puta bio privatni odvjetnik.

Najznačajnija su Menčetićevo djela: *Trublja slovinska* (1665.), *Tužba Radmilova cijec Zorke vile*, *Radonja*, *Knjiga g. Marojice Kaboge*.

TRUBLJA SLOVINSKA

Trublja slovinska posvećena je Petru Zrinskom kojega Vladislav Menčetić slavi i hvali kao i sigetske vitezove.

Antologijski su stihovi u tomu spjevu:

*Od ropstva bi davno u valih
potonula Italija,
o hrvatskije da se žalih
more otmansko ne razbija.*⁴⁹

PETAR BOGAŠINOVIĆ

Petar Bogašinović (Dubrovnik, 1625. – Dubrovnik, 1700.) rodio se u dubrovačkoj pučanskoj obitelji. Bio je: brijač, bilježnik, liječnik, vicekancelar, kancelar, trgovac.

Pjesnikinja **Lukrecija Bogašinović-Budmani** (1710.-1784.) njegova je unuka.

Najznačajnije mu je djelo *Beča grada obkruženje od cara Mehmeta i kara-Mustafe velikoga vezjera* (Linz, 1684.) u kojem veliča carskog generala Frana Gundulića i sina mu Ivana Gundulića. U epu se veliča i Ian Sobieski.

⁴⁸ Frangeš, Ivo: *nav. dj.* str. 450.

⁴⁹ *Zbornik stihova XVII. stoljeća*, priredio Rafo Bogišić, PSHK, KNJ.10, Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1967, str. 136. (Te stihove navodi i Frangeš u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*.)

IGNJAT ĐURĐEVIĆ

Ignjat Đurđević (Dubrovnik, 1675. – Dubrovnik, 1737.) potomak je dubrovačke obitelji Giorgi koja je primljena u plemstvo nakon potresa 1667. godine. Bio je knez Šipana i zapovjednik tvrđave Lovrijenac. U Rimu je pristupio isusovcima, a po povratku u Dubrovnik stupio je u red benediktinaca.

Na hrvatskom i latinskom jeziku pisao je svjetovnu i duhovnu liriku. Prevodio je basne.

Ljubavne avanture i nesretna ljubav prema dubrovačkoj *diklici* stajale su ga kneževske časti, pa se morao udaljiti iz Dubrovnika.⁵⁰

SUZE MARUNKOVE

Suze Marunkove znače vrhunac Đurđevićeva smisla za humor i porugu.

Marunko se našao u Vrbovici, močvarnom i neuglednom tlu na Mljetu među “trsjem i žabama” gdje uokolo “kriješte i bježe ćuci i kukvježe”. Uz “hukanje” ćukova i drugih noćnih ptica koje se danju zadržavaju samo u najtamnijim dijelovima šume, komunicira Marunkovo smiješno tužbanje zbog nesretne ljubavi prema Pavici “djevičini” iz Babina polja na Mljetu. Pust i samotani Marunko se naslonio na trišnju “vas užežen i nemoćan u ljuvenoj srceboni” za Pavicom koja bježi od njega kao od sotone petonoge i krsti se. U Marunkovoj tuzi s njim tuguju i koze koje otresaju gubicama i dižu glave k njemu, plaču janjci i “poslenik reve od jada.”

Marunko bi više volio zadobiti ljubav Pavice nego sve trezore hercegovine⁵¹ (herceg Stipana Vukčića Kosače⁵²).

⁵⁰ Jelčić, Dubravko, *nav. dj.* str. 96.

⁵¹ *Đurđević, Ignjat*, PSHK, knj. 18, priredio Franjo Švelec, Zora i Matica hrvatska, Zagreb 1971, str. 233.

⁵² Herceg Stipan Vukčić Kosača (Kosača kod Foče, 1405. – Herceg Novi, 1466.) naslijedio je 1435. g. od svoga strica Sandalja Hranića: Hum, Podrinje, dio Zete, Krajinu (Makarsku) i Poljica. Ženio se tri puta. Prva mu je žena Jelena, kći Balše III.; druga mu je bila parmska plemkinja Barbara de Raugo, a treća Cecilija iz Senja. U prvom braku imao je kćeri: Katarinu (Blagaj, 1424. – Rim, 1478.), buduću bosansku kraljicu i Maru, te sinove Vladislava (Ladislava) i Vlatka. Treći sin Stipan je nakon očeve smrti iz nepoznatih razloga prešao na islam i ostvario blistavu karijeru. Stipan (Ahmet) Hercegović bio je sedam godina veliki vezir. Po hercegu Stipanu Kosači 1448. g. Hum se prozvao Hercegovinom.

Đurđević u spominje: vile, glogov kolac, vještice za koje se vjerovalo da pod nosom imaju križić, kao i Regoča – junaka mljetskih predaja.

VITAE ILLUSTRIVM RHACUSINORVM

U djelu *Vitae illustrium Rhacusinorum* (*Životopisi slavnih Dubrovčana*) Ignjat Đurđević piše o Andriji Čubranoviću kojega smatra glasovitim ilirskim pjesnikom.

O Cvijeti Zuzorićevoj piše da je bila punijeg tijela, povisoka, ljubkog lica, obraza bijelih, malih usta, crnooka, plavokosa, vrata debljega, lica vedroga, očiju živahnih iz kojih je izbijala oštroumnost, čela pristalog i izbočenog.

Mavro Orbini je, prema Ignjatu Đurđeviću, za *Kraljevstvo Slavena* povadio građu iz mnogih pisaca, ali nesređeno jer je samo površno poznavao talijanski jezik.

UZDASI MANDALJENE POKORNICE

Najreprezentativnije mu je djelo *Uzdasi Mandaljene pokornice*, koje je kao i Gundulićeve *Suze sina razmetnoga* ispjevano osmeračkim sestinama *ababcc*. To je versificirana legenda o Sv. Magdaleni, “njezinoj pokajničkoj svakidašnjici, sjećanju na mladenačke grijehе, metafizičke nade i teološke uvide”.⁵³

PJESNI RAZLIKE

Pjesni razlike ispjevane su osmercima (5+3). U tomu djelu nalaze se svjetovne i vjerske lirske pjesme u tonu usmene lirike; lirske idilske pjesme; fragment tragedije o Juditi; nekoliko prepjeva te prijevodi basana.

*

Značajni su Đurđevićevi prijevodi: basana *Pričice u slovinski jezik iz Gabrije grčkoga spjevaoca prinesene*; psalama *Saltijer slovinski (Psaltir slovinski)*.

⁵³ Ignjat Đurđević, Z(oran) K(ravar) i D(arko) N(ovaković) u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeć (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 206.

PETAR KANAVELIĆ

Petar Kanavelić (Kanavelović) (Korčula, 1637. – Korčula, 1719.) posljednji je muški potomak stare i imućne obitelji Kanavelić. Školovao se u Korčuli a možda je studirao u Padovi. Obavljao je razne gradske dužnosti, uglavnom sudske. Bio je: član Velikoga vijeća, općinski učitelj, dugogodišnji odvjetnik, savjetnik korčulanskog biskupa, uspješan trgovac i jedan od najbogatijih Korčulana. Za materijalne naknade Dubrovčanima vršio obavještajne usluge. Primio je jedan od prvih književnih honorara u Hrvatskoj. Bio je član dubrovačke akademije *Ispraznijeh*.

Njegova pjesma *Ban Petar Zrinski* pjeva o Petru Zrinskom, a oblikovana je u obliku Petrova monologa na stratištu. Opjevao je i Iana Sobjeskog, osloboditelja Beča, od kojeg je dobio zahvalu. Njegovo ljubavno pjesništvo karakteriziraju pastoralni ugođaji i utjecaji talijanskih seičentista.

Životno mu je djelo religiozno-povijesni spjev *Sveti Ivan biskup trogirski i kralj Koloman* u 24 pjevanja (1705.-1718.). Spjev je nastao temeljem legende o Sv. Ivanu Orsiniju, trogirskom biskupu iz XI./XII. st. i na temelju Kolomanovih osvajanja dalmatinskih gradova, posebice Zadra.⁵⁴

Značajna je i njegova drama *Muka Isukrstova...*, a prikazana je u Korčuli 1678.⁵⁵

JEROLIM KAVANJIN

Jerolim Kavanjin (Split, 1641. – Split, 1714.) potomak je talijanske plemićke obitelji Cavagnini koja se krajem XVI. st. iz sjeverne Italije doselila u Split. Bio je splitski bogataš i plemić. U Padovi je završio studij prava.

Kratko je boravio u Zadru, a u Splitu je živio do povlačenja iz službe kada se odselio u Sutivan na Braču.

Napisao je spjev *Povijest vandelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita cara Lazara*. Taj je spjev danas poznatiji kao

⁵⁴ *Petar Kanavelić (Kanavelović)*, M(iljenko) F(oretić), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 331.-332.

⁵⁵ Početak hrvatskoga kazališta zabilježen je 1571. u Korčuli.

Bogatstvo i uboštvo. Djelo je komponirano od 30 pjevanja i ima 32.000 redaka. Pisano je osmeračkom sestinom *ababcc*. Prvih pet pjevanja pjeva o bogatašu i siromahu (biblijskom Lazaru). Od V.-XI. pjevanja pjeva o povijesti i znamenitostima Splita, Trogira, dalmatinskih otoka, Zadra, Dubrovnika, Mletaka.

Tri iduća pjevanja posvećena su “baroknom slavizmu”, a glavni su mu predlošci *Kronika popa Dukljanina* i *Stemmatographia* Pavla Rittera Vitezovića. U XV.-XIX. pjevanjima riječ je o svecima slavenskoga podrijetla i redovnicima na istočnoj obali Jadrana. U ostalih jedanaest pjevanja prevladava eshatološka tematika. U tomu djelu Kavanjin piše (rabeći i Orbinijevo *Kraljevstvo Slavena*) o znamenitim Ilircima od Ćirila i Metodija do Petra Velikoga.⁵⁶

Taj je ep “enciklopedija u stihovima”.⁵⁷

PETAR ZRINSKI

Petar Zrinski (Vrbovec, 1621. – Bečko Novo Mjesto, 1671.) potomak je “plemićke obitelji Šubić-Zrinski, praunuk legendarnoga sigetskog branitelja Nikole Šubića Zrinskog, muž Katarine Frankopan, polusestre Frana Krste Frankopana. Zajedno s bratom Nikolom školovao se kod gradačkih isusovaca” i u slovačkoj Trnavi, a nakon očeve smrti putovao je u Italiju. U savezništvu s Mlečanima istaknuo se u borbi protiv Turaka: u Dalmaciji 1654., 1655. kod Perušića, 1663. kod Jurjevih stijena.

Godine 1664. pristupio je protuhabsburškoj uroti koju je vodio Nikola Zrinski, a u kojoj je sudjelovalo i nekoliko mađarskih plemića i crkvenih velikodostojnika. Nakon Nikoline pogibije, kojega je 1664. g. smrtno ranio vepar (*divjak*), izabran je iste godine za hrvatskoga bana. (*Nikola Zrinski* je poginuo u lovu na veprove kraj Čakovca. “Je li ta smrt namještena? Je li to političko ubojstvo smišljeno u Beču?”)⁵⁸ Urotom se htjelo s Mlečanima, Francuzima, Poljacima i na kraju Turcima poraziti apsolutističkog austrijskog cara Leopolda I. Turci su prokazali urotu.

⁵⁶ *Jerolim Kavanjin*, Z(oran) K(ravar), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeć (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 345.-346.

⁵⁷ Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti, drugo znatno prošireno izdanje*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb 2004, str. 97.

⁵⁸ Jelčić, Dubravko: *nav. dj.* str. 107.

Zrinski je sa šurjakom Frankopanom 13. IV. 1670. krenuo u Beč kako bi od cara izmolili oprost. Uhićeni su i osuđeni na smrt odsijecanjem glave što je izvršeno 30. travnja 1671. godine.

Preveo je s mađarskog jezika djelo svoga brata Nikole *Adrianskoga mora sirena* (1651.). Glavni je sadržaj toga povijesnoga epa u petnaest pjevanja *Opsada sigecka*. To se Nikolino djelo smatra klasičnim djelom mađarske književnosti. Služio se čakavštinom u koju prodiru kajkavski i štokavski.

Stolovao je u Ozalju.⁵⁹

ANA KATARINA ZRINSKI

Ana Katarina Zrinski (Bosiljevo, 1625. – Graz, 1673.) sestra je Frana Krste Frankopana. Godine 1641. udala se za Petra Zrinskog, koji joj je iz tamnice dan uoči pogubljenja napisao zadnje pismo “*Drago moje srce*”, u kojem govori o svojoj brizi za nju, sina i kćeri.

Nakon muževe smrti imanja su joj razgrabljena, podijeljena i zaplijenjena, a Katarina je sa svojom kćeri Aurorom Veronikom (Zorom) internirana u ženski samostan u Grazu boreći se za svoj i kćerin položaj. Kćer su odvojili od nje i zatočili je u samostan u Celovcu, a Katarina je od žalosti umrla.

Sastavila je i objavila bogato urešen molitvenik preveden s njemačkoga jezika *Putni tovaruš*. Jezik molitvenika je jezik *Ozaljskoga kruga*.

Uz Katarinu se povezuje i knjiga gatalica *Šibila*, koja se pripisuje i Petru Zrinskom.⁶⁰

⁵⁹ *Petar Zrinski*, J(osip) V(ončina) i D(unja) F(ališevac), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 807.

⁶⁰ *Ana Katarina Zrinski*, J(osip) B(ratulić), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 808.

FRAN KRSTO FRANKOPAN

Fran Krsto Frankopan (1643? – Bečko Novo Mjesto, 1671.) djetinjstvo je proveo u Italiji. Vjerojatno 1658. godine oženio se Giuliom di Naro, nećakinjom kardinala Barberinija čija je obitelj u prvoj polovici XVII. st. dala papu Urbana VIII. Bio je: plemić, pjesnik, ogulinski kapetan. U vojsci Petra Zrinskoga sudjelovao je u borbama protiv Turaka. Sudionik je urote. Frankopan je sa zetom Petrom Zrinskim 13. IV. 1670. krenuo u Beč kako bi od cara izmolili oprost. Uhićeni su i osuđeni na smrt odsijecanjem glave što je izvršeno 1671. godine.

Za Frankopanom su u Bečkom Novom Mjestu ostali brojni rukopisi.

Najznačajnije mu je djelo *Gartlic za čas kratiti* (zbirka 18 vjerskih i 109 svjetovnih pjesama), *Dijačke junačke* (8 usmenih epskih pjesama).

Prvo mu je poznato djelo *Divoto pianito* (1656.). To je prigodna elegija o kipu Djevice Marije prenesenu s Trsata u Loreto.

Velik je Frankopanov doprinos hrvatskoj usmenoj književnosti. U tom smislu golem je doprinos dao zbirkom poslovice *Sentencije vsakojaske* i zbirkom zagonetaka *Zganke* u kojima se nalaze i one opscenog sadržaja.

Pisao je i pjesme erotskog sadržaja.

Jezik njegovih djela pripada jeziku *Ozaljskoga kruga*.

U njegovoj je poeziji stih usmenih epskih pjesama (4+6).

Prevodio je Moliérea.⁶¹

IVAN BELOSTENEC

Ivan Belostenec (Belostenac) (vjerojatno Varaždin, 1593. ili 1594. – Lepoglava, 1675.) bio je pjesnik, vjerski pisac i leksikograf, redovnik pavlinskog reda⁶². Pripadao je Ozaljskom književnomu krugu. Poznavao je sva tri dijalekta te je razmišljao o potrebi jedinstvenoga jezika za sve Hrvate što će biti ideja vodilja Iliraca.

⁶¹ *Fran Krsto Frankopan*, Z(oran) K(ravar), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 224.

⁶² Pavlin (bijeli fratar), redovnik katoličkog reda pustinjaka Pavla. Ukinuo ih je car Josip II. 1786.

Životno mu je djelo *Gazophylacium*⁶³ (1740.) latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik. Neki ga smatraju najmonumentalnijim književnim djelom XVII. st., iako je tiskano (posthumno zbog nedostatka novca) u XVIII. st. *Gazophylacium* se naslanja na *Dictionar* (1670.) Jurja Habledića, *Dictionar* Fausta Vrančića i *Blago jezika slovinskoga* (1649.-1651.) Jakova Mikalje. *Gazophylacium* je svojevrsna enciklopedija i priručnik u svakoj životnoj situaciji. Toj svrsi trebaju poslužiti poslovice iz rječnika *Dizionario italiano-latino-illyrico* (1728.) A. Della Belle i mudre izreke *Priručnika* (1703.) Pavla Rittera Vitezovića. Tu su građu u rječnik unijeli priređivači Jerolim Orlović (1695.-1746.) i Andrija Mužar (rođen 1684.)⁶⁴

Gazophylacium je pravi uzor crkvenog baroka.⁶⁵

JURAJ HABDELIĆ

Juraj Habledić (Staro Čiče, 1609. – Zagreb, 1678.) školovao se kod zagrebačkih isusovaca te u Grazu i slovačkoj Trnavi gdje je doktorirao. Bio je: svećenik, vjerski pisac, propovjednik, leksikograf, rektor isusovačkog kolegija u Varaždinu, a od 1654. propovjednik u Zagrebu u župi Sv. Marka. U dva navrata bio je i rektor zagrebačkog Isusovačkog kolegija.

Djela: Kajkavsko-latinski rječnik *Dictionar* (12 000 riječi, 1670. g.), *Zrcalo Marijansko* (1662.), *Prvi oca našega Adama grijeh* (1674.).

Pisao je hrvatskim i latinskim jezikom.

ZRCALO MARIJANSKO

Zrcalo Marijansko je zbirka moralističkih pouka o ljudskoj ispraznosti i skromnosti od kojih neke uključuju i pripovjedno izložene

⁶³ *Gazophylacium* – (grč.: gaza = blago, filatto = čuvam) riznica, spremište blaga; u srednjem vijeku svetohranište tj. ormarić u kojem su se čuvale hostije za pričest; leksičko blago.

⁶⁴ *Ivan Belostenec (Belostenac)*, Z(lata) Š(undalić) u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 60.-61.

⁶⁵ Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti, drugo znatno prošireno izdanje*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb 2004, str.107.

životne primjere. Poglavlja su strukturirana dvodijelno i kontrastno: najprije se navode primjeri za odgovarajuću vrstu taštine nakon čega slijede protuprimjeri iz života Blažene Djevice.

Slično je komponiran i *Prvi oca našega Adama grijeh*. Anegdotalno-egzemplarni sadržaji pojedinih razmatranja široko se oslanjaju na srednjovjekovno pripovjedno blago i mjesne predaje.⁶⁶

IVAN TANZLIGER ZANOTTI

Ivan Tanzliger Zanotti (Zadar, 1651. – Zadar, 1732.) sin je doseljenog Nijemca i Hrvatice. Školovao se u Zadru, Rimu i Anconi gdje je doktorirao pravo. Bio je: prevoditelj, leksikograf, kanonik, član zadarske akademije *Degli incaloriti*.

Preveo je dva pjevanja *Eneide*. Životno mu je djelo neobjavljeni *Talijansko-hrvatsko-latinski rječnik* (1699. g.).

ANTUN KANIŽLIĆ

Antun Kanižilić (Požega, 1699. – Požega, 1777.) rođen je u obrtničkoj obitelji. Školovao se u Požegi, Zagrebu, Grazu i slovačkoj Trnavi. Bio je pjesnik i redovnik.

Najznačajnije mu je poema *Sveta Rožalija, panormitanska divica* (1780.). To je versificirana legenda o Sv. Rožaliji (Rozi) iz Palerma koja se na dan zaruka povukla iz svjetovnoga okruženja, otišla u divljinu i prihvatila pustinjački život. U *Svetoj Rožaliji* govori sama svetica i to preko pisma koje piše roditeljima i rodbini.

Značajna su mu i djela: *Bogoljubstvo...* (Trnava, 1759.), *Utočište Blaženoj Divici Mariji...* (Venecija, 1759.), *Bogoljubnost molitvena...* (Trnava, 1766.).

Snažan je utjecaj Gundulića i Đurđevića na Kanižlićevo djelo, a ogleda se i u osmeračkim katrenima, osmeračkim sestinama, dvostruko rimovanim dvanaestercima.⁶⁷

⁶⁶ *Juraj Habdelić*, Z(oran) K(ravar), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeć (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 266.

⁶⁷ *Antun Kanižilić*, Z(oran) K(ravar), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir

PAVAO RITTER VITEZOVIĆ

Pavao Ritter Vitezović (Senj, 1652. – Beč, 1713.) sin je časnika elzaškoga podrijetla i majke Senjanke. Školovao se u Senju, Zagrebu te u Rimu započeo studirati filozofiju. U Kranjskoj je bio gost i suradnik Johana Weicarda Valvasora. Od 1681. godine bio je zastupnik Senja u Ugarsko-hrvatskom saboru. Od 1694. do 1699. g. upravljao je Zemaljskom tiskarom u Zagrebu. Nakon Karlovačkog mira (1699.) pomagao je pri utvrđivanju hrvatsko-turske i hrvatsko-mletačke granice. Pokušavao je steći plaćeno mjesto uz carski dvor. Bio je skrbnik nad kanonikom Ivanovićem “u njegovu dvorcu Šćitarjevu koji mu je nakon kanonikove smrti 1710. g. carskom poveljom dodijeljen u nasljedstvo”. Tomu su se usprotivili kler i plemstvo. Izgubio je upravu nad tiskarom te 1710. g. ponovno uzaludno odlazi u Beč u nadi da će se zaštititi od protivnika. Bezuspješno se do smrti obraćao moćnicima svjetovnim i crkvenim, o čemu je sačuvana golema korespondencija na latinskom jeziku.⁶⁸

DJELO PAVLA RITTERA VITEZOVIĆA

Pavao Ritter Vitezović je sastavljao zbornike i kalendare, a u njima je navodio narodne mudroslovice i druge usmenoknjiževne oblike.

Značajna je njegova zbirka poslovice *Priručnik aliti razliko mudrosti cvitje* (1703. g.).

Među latinističkim Vitezovićevim djelima najpoznatije je *Croatia rediviva* (*Uskrsla Hrvatska*) 1700. u kojoj sve južne Slavene proglašava Hrvatima.

Isto je i u djelu *Stemmatographia (Opis grbova, 1701.)*.

U ogledu o Sv. Ladislavu nastoji dokazati da je ugarski kralj i osnivač zagrebačke biskupije podrijetlom Hrvat iz Steničnjaka – *Natales D. Ladislavo...restituti (Oslobodeno rodoslovlje Sv. Ladislava, 1704.)*.

Vitezović poput popa Dukljanina i Mavra Orbinija obrađuje legendu o Svetom Vladimiru, kralju Crvene Hrvatske i njegovoj ženi

Nemec (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 331.-332.

⁶⁸ *Pavao Ritter Vitezović, Z(oran) K(ravar) i D(arko) N(ovaković)*, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemec, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemec (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 766.

Kosari – *Vita et martyrium B. Vladimiri, Croatiae regis / Život i mučeništvo Sv. Vladimira, hrvatskoga kralja*, (1705.).

Prikazao je pad Bosanskoga kraljevstva (*Bosna captiva / Zasuznjena Bosna...*) (1712.). To djelo završava: “Neka bar nade budu Hrvatskoj, da će joj skoro pobijedena Turska vratiti ključeve od Jajca grada.”

Posljednji stihovani tekst Vitezovićev je *Plorantis Croatiae saeculo duo / Dva stoljeća uciviljene Hrvatske* 1703. godine. U tom je spjevu Vitezović pjesnički i historički ožalio nepravedni Karlovački mir (1699. g.).

Neostvaren mu je projekt *De altariis et focus Illyriorum (O Ilirskim žrtvenicima i ognjištima)*.

Vitezović je bio preteča *Ilirskom pokretu* i Starčevićovoj viziji Hrvatske.

ODILJENJE SIGETSKO

Najvažnije je Vitezovićevo djelo *Odiljenje sigetsko* (Linz, 1684., Beč, 1685.). Taj spjev ima četiri dijela. Prva dva dijela ispjevana su dvanaestercima rimovanim na Marulićev način. Treći je dio komponiran rimovanim dvanaestercima, a četvrti samostalnim epitařima. Radnju djela sudionici i svjedoci *Sigetske bitke* pripovijedaju i jedni drugima naizmjenice upućuju iskazima u upravnom govoru. Svaki iskaz ima naslov u kojem se navodi ime govornika i adresata (Ban sinu, Ban kralju, Kralj banu, Gosposdična Sofija i oral) ali i nežive instancije (Ban orsagu, Siget kralju, Siget zvrhu samoga sebe). U trećem dijelu razgovaraju *Putnik i jeka*.

Zbog neobične kompozicije to se djelo često promatra kao lirika ili drama. Djelo je obilježeno utjecajima hrvatske renesanse ponajviše Marulića. Spjev je usmjeren (prikryveno) i protiv Austrijanaca. Divi se Zrinskim. *Odiljenje sigetsko* Vitezović je posvetio svome učitelju Johanu Weichardu Valvasoru.

*

Značajne su i njegove pjesme (vile) *Hrvatskinje* i (vile) *Dalmatinke* te oveća epska pjesma *Senjčica* s uskočkom tematikom.⁶⁹

⁶⁹ Isto, str. 767.

PLORANTIS CROATIE SAECULA DUO

I.

(POSVETA GROFU HERBENSTEINU)

Pavao Ritter Vitezović upoznaje grofa Habernsteina o neprestanim ratnim olujama koje već mnogo stoljeća pustoše Hrvatsku. Seljacima su polja poharana, građanima naselja i gradovi, plemićima utvrđeni gradovi, velikašima tvrđave, a svećenicima hramovi. Svi su oni sasječeni i poubijani, ili trajnim sužanjstvom usužnjeni ili su protjerani. Zbog toga zemlja ima tužan izgled, koji njezini žitelji cijeli život oplakuju, a susjedi i cijeli kršćanski svijet suosjećaju i sažalijevaju.

II.

UVOD

Hrvatska govori: “Ne povećavam suze kojima sam nekoć češće povećavala Dunav, Dravu, Savu, Kupu i Neretvu dok su na me navaljivali Rimljani, nasrtali Turci paleći kuće i natapajući polja prolivenom krvlju i doveli me do ruba propasti (...)” Oplakivat ću dva prošla stoljeća kad se naša Bosna stavila pod turski jaram i pala u ropstvo, kažnjena više zbog nesloge svojih kraljeva nego li svladana u ratu s Turčinom.

III.

(MOHAČKA BITKA)

Mohačko polje ime je dobilo od muha. Mađarski monah Timori nagovorio je kralja da prestane sultanu plaćati danak te je sultan izvršio silovit napad. Na Mohačkom je polju 1526. g. zarobljeno i izginulo preko 20.000 vojnika. Kralj je bježeći pao s konja i utopio se u rijeci Karas.

IV.

(OPSADA SIGETA)

Nakon poraza Turaka pod Sigetom 1556. g. oni su ponovno 1566. g. napali to mjesto. Vojsku je hrabro predvodio Zrinjski (Nikola) sve dok Turci nisu zapalili tvrđavu. Tom je borbom zasjeđena vjernost Bogu i

kralju i ljubav prema svojim: "Sretna je smrt prinesena kao žrtva za spas domovine."

V.
(O SENJU)

Senj je prisilio stare Grke, Židove i Turke da mu plaćaju danak. Turci mu nisu mogli ništa pa su za saveznike pozvali Mletke da poraze Senj.

VI.
(PJESNIK O SEBI)

U početku 1652. godine Senj rodi Pavla Rittera Vitezovića, koji će svojim djelima ovjekovječiti ime Hrvatske. Vitezović je dorastao zamašnim pothvatima, ali je slabe sreće. Poslije smrti "kao jedina vrlina za nama ostaje dobar glas koji trajno živi".

VII.
(POŽAR U VARAŽDINU I POTRES U DUBROVNIKU)

U VII. poglavlju Pavao Ritter Vitezović piše o požaru koji je uništio Varaždin 1665. godine. Poslije toga je 1667. g. silnim potresom uzdrman Dubrovnik.

VIII.
(MOLITVA ZA MIR U HRVATSKOJ)

Vitezović se mojsijevski obraća bogovima, moleći ih da obrate svoje lice na svoj narod i na svoju Hrvatsku. Moli ih da udijele mir i bolju sudbinu; čilu snagu tijela i duše; dobre misli. Očeve naše, bogove, Vitezović moli da mu žalost pretvore u veselje i radost, a on će im vječno kliktati izričući zahvalnost i hvalu.

BOSNA CAPTIVA

I.

(HERCEG STIPAN VUKČIĆ KOSAČA RATUJE S DUBROVČANIMA)

Herceg Stipan ratuje s Dubrovčanima. Pohotna Firentinka legne s herceg Stipanom Vukčićem Kosačom, a žena mu zbog toga s najstarijim sinom Vladislavom ode u Dubrovnik!⁷⁰ Uzalud je herceg Stipan tražio od supruge da se vrati te je Dubrovčanima navijestio rat. Dubrovčani za zapovjednika izaberu hercegova sina koji porazi očevu vojsku.⁷¹

II.

(TURCI NADIRU U BOSNU)

U tomu poglavlju Pavao Ritter Vitezović piše o turskom nadiranju u Bosnu. Kada je Mehmed prešao rijeku Bosnu svom silom udario je na kraljevski grad Bobovac koji je bio iznimno utvrđen i dobro opskrbljen hranom, oružjem i strjeljivom da se dugo mogao odupirati turskoj najezdi. Međutim, Turci su zlatom i lažnim obećanjima potkupili zapovjednika Bobovca, Radaka koji im je predao ključeve toga grada.⁷² Tada je Turcima bio otvoren put prema potpunom pokoravanju Bosanskoga kraljevstva.

III.

(PAD BOSNE)

⁷⁰ Firentinku navode ljetopisci, kroničari i povjesničari. U narodu je i danas živa predaja po kojoj je herceg Stipan Vukčić Kosača obljubio nevjestu najstarijega sina Vladislava koji je zbog toga s majkom otišao u Dubrovnik i Senatu izložio opačine svoga oca. S vojskom je došao u Podvelež i poslužio se lukavstvom naredivši svakom vojniku da zapali po jednu vatru. Kad je to vidio njegov otac herceg Stipan uplašio se pomislivši kako se radi o silnoj vojsci te je sve blago natovario na konje i mazge i pobjegao u Dubrovnik. O tomu blagu narod i danas pripovijeda, a spominje ga, kako smo već vidjeli, i Ignjat Đurđević u *Marunkovim suzama*.

⁷¹ I danas su u usmenoj komunikaciji predaje koje kazuju da je herceg Stipan obljubio nevjestu svoga najstarijega sina Vladislava koji je zbog toga otišao s majkom u Dubrovnik i izložio sve nevaljalosti koje je činio njegov otac herceg Stipan. Vladislav i otac mu herceg Stipan uzajmno su se optuživali da su u njihovom sukobu u pomoć pozvali Turke.

⁷² Turci su potom Radaku rekli da će izdati i njih kad je svoje izdao; odrubili mu glavu i sunovratili ga niz liticu koja se i danas zove *Radakova stijena*.

Nakon jedne od najfatalnijih izdaja u povijesti čovječanstva Turci su za samo nekoliko dana koncem svibnja 1463. godine pokorili nekoć moćno Bosansko kraljevstvo. Nastupilo je iznimno surovih 415 godina turskih zločina.

Oskvrnjivane su čestite žene, obeščašćivane djevice, klani časni starci, satirana nogama nevina nejaka djeca, nanošeno svetogrđe Božjim hramovima, sramotno spaljivani oltari, a svećenici ili ubijani mačem ili izvrgavani ruglu.

Nebrojeni su kršćani odvedeni u sužanjstvo i janjičare. Nebrojene su kršćanke odvođene u hareme.

Velik je broj Hrvata pobjegao u Hrvatsku i druge kršćanske zemlje. Neki su od njih sa sobom ponijeli svoje svetinje poput velikoga drvenog kipa koji se nalazi u Trsatu i štuje pod imenom *Blažene Djevice Marije*.

“I tako zbog kukavičluka velikaša, jer se nitko od njih nije suprostavljao neprijatelju nego se, štoviše, dobrovoljno predavali, srušila se Bosna kao potresena vihorom.”⁷³

RAFAEL LEVAKOVIĆ

Rafael Levaković (Jastrebarsko, oko 1590. – Zadar, 1650.) prevoditelj, povjesničar, franjevac. U Rimu je imao zadaću objavljivati hrvatske glagoljske knjige i cenzurirati hrvatska izdanja *Kongregacije propagande*. “Pod utjecajem rusinskih unijata koji su boravili u Rimu i potporom rimske propagande”, u hrvatsko-glagoljske knjige unosi je mnogo rusizama. Za rimsku kuriju obavljao vjerske i diplomatske poslove u Njemačkoj, Poljskoj, Rusiji i Ugarskoj. Zagrebački biskup imenovao ga je kanonikom. Imenovan je naslovnim smederevskim te naslovnim ohridskim biskupom. Uzalud je pokušavao doprijeti do Ohrida. Na povratku ga je zatekla smrt. U rukopisu mu je ostalo mnoštvo djela. Namjeravao je napisati povijest Ilirika.⁷⁴

Djelo: *Nauk karstjanski kratak* (glagoljica), (Rim, 1628.).

⁷³ *Hrvatski latinisti II*, PSHK, knj. 3, priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Zora i Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 150.

⁷⁴ *Rafael Levaković*, M(ijo) K(orade), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 426.

JURAJ RATTKAY

Juraj Rattkay (Velikotaborski) (Veliki Tabor, 1612. – Zagreb, 1666.) podrijetlom je iz velikaške barunske obitelji mađarskog podrijetla kojoj je pripadao posjed Veliki Tabor, a u njihovom su vlasništvu bila i imanja u varaždinskoj i zagrebačkoj županiji.

Bio je isusovac, zagrebački kanonik, tajnik biskupov, kandidat za zagrebačkog biskupa. Uz bana Ivana Draškovića te Petra Zrinskoga i Krstu Frankopana ratovao protiv Turaka te u Češkoj, Saskoj i Tiringiji (Thüringen) protiv Šveda.

Kad mu nije pošlo za rukom postati zagrebačkim biskupom, imao je problema s izabranim biskupom Petrom Petretićem. I dalje je ratovao protiv Turaka, što će opisati u *Memoria regum*. Ta mu je knjiga donijela dosta neprijatelja i stvorila zavist i pakost kod protivnika te je lišen kanoničkog čina. Povod za to bila je jedna žena s kojom je živio i od koje se morao odvojiti, a ona je preselila u Krško, gdje ju je on i dalje posjećivao. Poslije je posrijedi bila neka druga žena. Njoj je pisao pisma koja su došla u ruke biskupu, tako da je izgubio sve časti i crkvene prihode (1664.). Ipak je dobio novu župu u Novoj Vesi. Bolestan od kostobolje umro je 1666. godine i pokopan kao kanonik.

Rattkayevo djelo *Memoria regum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* posvećeno je Ferdinandu IV. i braći Nikoli i Petru Zrinskom. Podijeljeno je u šest knjiga.

SPOMEN NA KRALJEVE I BANOVE

Prva knjiga počinje mirom koji je Svevišnji Bog povratio nakon općega potopa i dopustio da se neozlijeđeni iz Arke iskrcaju Noa i njegovi sinovi Sem, Ham i Jafet. Slijedi *Podrijetlo Ilira i opseg područja* pa ide do smrti Agronove, Teutina kraljevanja, njezina rata i poraza od Rimljana. U toj knjizi Rattkay se poziva na Ablavijeve *Češke anale* i piše o braći Čehu i Lehu koji su zbog nesloge otišli na sjever te je Čeh osnovao Češku (Bohemiju), a Leh (Lešku – Poljsku).⁷⁵ Knjiga završava *Opisom Hrvatske i njezinih dijelova*.

⁷⁵Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, prevela Zrinka Blažević, glavni urednik dr. Mirko Valentić, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001., str. 138.

Druga knjiga ide od pokrštavanja Ilira koje je Sv. Pavao *od pogana obratio Kristu*, pa nastavlja o banovima i kraljevima u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, te banovima Kraljevstva Bosne, a završava smrću kralja Zvonimira koju Rattkay pogrješno locira u 1069. godinu.

Treća knjiga počinje Sv. Ladislavom kojemu je Apostolska stolica darovala kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju te je on osnovao Zagrebačku biskupiju.⁷⁶ Nadalje se govori o ugarskim kraljevima, hrvatskim, slavonskim i dalmatinskim banovima, bosanskim kraljevima.

Kad je 1235. godine umro Andrija, naslijedio ga je njegov stariji sin Bela koji je bio neugodan i strog. Mrzio je domaće običaje i zato je, kažu, u ratovima bio nesretan. Kraljevao je samo pet godina.

U trećoj knjizi Juraj Rattkay navodi i *Dabišino proročanstvo*: “Doći će vrijeme kad će kršćanske vladare mučiti silna tuga što, sapeti svojim nevoljama, nisu u prikladno vrijeme pritekli u dužnu pomoć Bosancima u nevolji.” Rattkay dodaje: “a zbog toga ovo naše doba uistinu lije suze, i to jao! Kolike: no poput Trojanaca, prekasno.”⁷⁷

To se proročanstvo u svoj svojoj tragici obistinilo šezdesetak godina kasnije, a posljedice su bile četiri stotine petnaest godina ropstva pod Osmanlijama.⁷⁸

Rattkay navodi predaju o hercegu Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću kojega je ban Pavao Čupor na ugarskom dvoru u šali pozdravio mukanjem jer je izgledom i ponašanjem *naličio volu*. To je bilo povodom da Vukčić Hrvatinić pozove u pomoć Turke i zarati protiv Ugara. U tomu je ratu Hrvoje zarobio bana Čupora, zašio ga u volujsku kožu i bacio u rijeku.⁷⁹

U trećoj knjizi *Spomena na kraljeve i banove* navedeno je više hrabrih bitaka protiv osmanske vojske. Jedna od njih je sljedeća.

Kad su Turci navalili na Zemun i Temišvar strašno ih oštetiše grabežom i paležom, osvetili su im se krbavski knezovi Mirko Derenčin, Bernadin Frankopan i Ivan Karlović. Dočekali su Turke kod Dubice zarobili su ih 1.500 i isto toliko pobili, a ostali su se utopili u rijeci Uni.

O najfatalnijoj hrvatskoj bitci, *Krbavskoj bitci* (9. rujna 1493. g.) Rattkay piše:

⁷⁶ Pišući o Sv. Ladislavu Rattkay navodi djelo *Život blaženog Augustina...* Ivana Tomka Mrnavića.

⁷⁷ *Isto*, str. 181.

⁷⁸ Nakon smrti kralja Stipana Dabiše bosanski su velikaši izabrali za kraljicu Jelenu Grubu koja je bila na prijestolju od 1395. do 1398. godine.

⁷⁹ Juraj Rattkay, *nav. dj.* str. 178.-179. (Mnogi povjesničari navode tu predaju.)

Dok su se knezovi raspravljali, Turci su iz gustih šuma izišli i “napali naše”. Turci su kopljem proboli Frankopana. Vlatković je od Turaka oteo Frankopanov leš. Naši su sramotno počeli bježati, a Turci su navalili i ubili Ivana Frankopana, Jurja Vlatkovića te *5.077 naših pobili*. Turaka je poginulo više od tisuću, a mnogi su pomrli u kućama od zadobivenih rana. Derenčina je Jakub-paša poslao u Carigrad s ostalim zarobljenicima gdje je utamničen u tamnicu sa sedam kula u kojoj je za tri mjeseca od žalosti zbog gubitka vojske i smrti sina i brata uvenuio i preminuo.⁸⁰

Četvrta knjiga počinje s 1538. g. kada su na bansku čast izabrani Petar Keglević i Toma Nadasdy. Nadalje je riječ o grofu Nikoli Zrinskom koji je po Ferdinandovoj zapovijedi, *te uz odobravanje sviju*, 1543. g. postavljen za bana *triju kraljevina Ilirika*.

Obitelj Zrinjskih uvijek je bila slavna i već se nekoliko stoljeća dičila grofovskim naslovom. Nekoć su se prezivali Šubići. Nije poznato da li su imanje dobili radi vojnih hrabrosti ili po naklonosti svojih vladara i zemljaka. Prezivali su se Šubići od Ostrovice ali su po tvrđavi Zrinj nazvani Zrinjski. Kad je 1543. Sulejman osvojio Pečuh njegovih su nekoliko tisuća Tatara, ružna tijela i gadnih običaja, pljačkali i palili Đursko polje. Sa svojom vojskom dočekao ih je Nikola Zrinjski sa vojskom Pavla Rattkaya. Skršili su Tatare koji su neuredno bježali ostavljajući sve zarobljenike. Tatare su upali u močvare i blato jer uplašeni nisu vidjeli kud bježe. Mnogi su izginuli a mnogi od muha i komaraca poumirali. Poginulo ih je više od tri tisuće.

Rattkay piše i o *Seljačkoj buni* i njezinom vođi Matiji Gubecu.

Kada je Slunjski umro, a imao je zaštitnika u biskupu Jurju Draškoviću, seljaci su se razočarali i plašili još većega ropstva, pa su se digli na ustanak koji je predvodio Matija Gubec. Kada je Gubec uhvaćen i bio okrunjen željeznom krunom, pobuna je okončana.

Nadalje je riječ o mnogobrojnim sukobima s osmanskom vojskom, a završava 1611. g. kada je Ivana Draškovića naslijedio Toma Erdödi, a njega 1615. Benedikt Thurozcy.

Peta knjiga počinje 1615. g. kada je grof Nikola Frankopan bio ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Nakon Frankopanove smrti banom je grof Juraj Zrinjski. Zrinjski je pozvao u boj banske čete i prvake kraljevstva. Sve su čete prešle Dravu, osim jedne na koju navale Turci.

⁸⁰ Prema povijesnim izvorima na Krbavskom je polju izginulo 13000 Hrvata.

Ivan Vojković se skine i zaogrne košuljom te s mačem u ruci prepliva Dravu. Slijedili su ga njegovi vojnici. Porazili su Turke, a banu je donio 17 odrubljenih glava.

Rattkay slavi hrabrost Vuka Križanića i Vuka Mrnavića. Križanić je s drugovima gonio ostatak preplašenih Turaka u bijegu, a Mrnavić je napao i porazio nadmoćnoga neprijatelja.

Godine 1645. i 1646. čitavo Kraljevstvo potresali su strašni potresi.

Strašni su požari 1645. g. harali Zagrebom, a najveću su žalost izazvali požari na četiri znamenite crkve: prvostolnici Svetog Stjepana Kralja, župnoj crkvi Sv. Marka, crkvi Sv. Katarine i crkvi Sv. Franje.

Peta knjiga završava Rattkayevim vapajima: *O apostolska Panonijo, kako se promijenila tvoja izvrsna boja! (...) tugujemo što je još uvijek velik dio tebe raskoljen i želimo da svi s nama tuguju za druge.*⁸¹

Šesta knjiga počinje 1647. g. kada je Nikola Zrinski bio banom Hrvatske i Slavonije. Nikola Zrinski, sin bana Jurja, pokazao se velikim ratnikom u okršajima protiv osmanske vojske ali i u protestantsko-katoličkom ratu.

Petar Zrinski, brat Nikolin, dokazao je svoju snagu tako što je mačem ubio (rastrgao) divljeg vepra samo jednim udarcem. Jednom je noću u zasjedi natjerao nekoga Turčina koji se morao baciti u virove Drave. Za njim je skočio Petar Zrinjski i udavio ga.

Do konca te knjige Rattkay piše o peterostrukim žestokim okršajima s osmanskom vojskom, te o poplavi u Zagrebu *u Iliriku* koju je izazvala snažna kiša te se potok prelio i poplavio više kuća.

*

Spomen na kraljeve i banove nastao je na temelju povijesnih vrela, kronika i usmenih predaja.

Juraj Rattkay je *Spomen na kraljeve i banove* napisao na poticaj bana Ivana Draškovića kako bi kod zapadnoeuropskih kršćanskih zemalja skrenuo pozornost na sve okrutnosti koje su kršćanima u Iliriku činili Osmanlije. Rattkay je upozoravao i na nepravde koje su Hrvatima nanosili Nijemci i Mađari.

U događajima koji su opisani u petoj i šestoj knjizi sudjelovao je Juraj Rattkay.

U usporedbi sa suvremenim povijesnim vrelima razvidno je da Rattkay godine povijesnih događaja navodi pogrešno. (Razlika se ogleda u odstupanju od nekoliko godina.) Također, povijesne osobe nisu uvijek

⁸¹Juraj Rattkay, *nav. dj.* str. 278.

dijakronijski navedene. Međutim, događaji koje Rattkay navodi nemaju većih razlika u odnosu na suvremena povijesna vrela.

Povjesničar Ferdo Šišić o tomu je djelu napisao: “nema sumnje da u njega ima mnogo strasti, osobito u crtanju pojedinih ličnosti, (...) premda se ne može tajiti da je mnogo toga istinito, ma da izgleda da je diktirano od mržnje i pakosti.”⁸²

STJEPAN GRADIĆ

Stjepan Gradić (Dubrovnik, 1613. – Rim, 1683.) sin je plemića. Školovao se u Dubrovniku. Pravo je završio u Bologni, gdje je 1638. godine promoviran u doktora prava. Naslijedio je ujaka Benešića na mjestu zastupnika Dubrovačke Republike kod Rimske kurije. Bio je: član Kraljevske švedske akademije, doktor filozofije, vrstan diplomat, isusovac, pisac filozofskih, teoloških i matematičko-fizičkih traktata, dubrovački rodoljub. Pokopan u crkvi Sv. Jeronima uz svog prisnog prijatelja Ivana Lučića.

Djela: Napisao je 312 pisama koja je upućivao dubrovačkom senatu od 1667. do 1683. Njegove pjesme pjevaju o: Mletačkoj Republici, otoku Šipanu, Juniju Palmotiću i drugo.⁸³

IVAN LUČIĆ

Ivan Lučić (Trogir, 1604. – Rim, 1679.) sin je stare trogirске plemićke obitelji. Rano je ostao bez roditelja, pa ga je ujak Nikola Divnić poslao u Rim. Studirao je u Rimu i Padovi gdje je stekao doktorat prava. Godine 1630. vratio se u Trogir kako bi preuzeo skrbništvo nad djecom svoga brata koji je umro. Kao plemić aktivno je sudjelovao u gradskoj upravi. Godine 1654. otišao je u Rim i družio se s Tomkom Mrnavićem, Bartolom Kašićem i Stjepanom Gradićem.

Osnivač je znanstvene hrvatske povijesti.

⁸² Navodim prema: Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, MH, Zagreb 1969, str. 117.

⁸³ *Hrvatski latinistili*, PSHK, knj. 3, priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Zora i Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 95.-97.

Djela: *De regno Dalmatiae et Croatiae (O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske)*, *Obsidio Iadrensis* i dr.

O KRALJEVSTVU DALMACIJE I HRVATSKE

II. O OBIČAJIMA HRVATA

Ivan Lučić piše da su kod starih Hrvata vlast obnašali:

Postelnik tj. komornik 1.2.3. ili nadstojnik spavaće sobe,
Ubrusar – nadstojnik trpeze,
Volar – nadstojnik volova,
Štitonoša – nosač štita,
Dvornik – dvoranin,
Dad ili ded – djed ili starosta.

III. O PUSTOŠENJU ZADRA

Mlečani su se 1202. god. okupili oko Zadra kako bi brodovljem krenuli na Siriju. Plašili su se da im se vojska razide i hrana pokvari te su nagovorili Francuze da zauzmu Zadar. Međutim, Mlečani su 10.XI. 1202. g. napali Zadar s mora, a Francuzi su ga napali s kopna. Mlečani su sraznili sa zemljom zadarske kule i krenuli dalje. (Na putu do Zadra pokorili su Tršćane koji su im morali plaćati danak). Zadarski su plemići mirili narod govoreći kako ne žele ratovati protiv kršćana.

IV. O KNEŽEVINI HUM I OMIŠKOM GUSARENJU

Opisuje ušće rijeke Cetine koja se prije zvala Tilur. Strabon piše da su tu obalu od davnina posjedovali Ardidejci, ali su ih Rimljani zbog gusarenja odbacili daleko.

V. O BRIBIRSKIM KNEZOVIMA I OBNOVI OMIŠKOG GUSARENJA

Omiš se nazivao Almisum. Mlečani su bili zauzdali gusare koji su se kasnije obnovili. Kad je ban Pavao Bribirski navijestio rat Splitsanima 1285. g. i prisilio Trogirane da mu dođu u pomoć, Mlečani su poslali

poslanike u Trogir. Trogirani su sa Šibenčanima i Splitsanima imali razmirice, pa su ovi 1283. g. opustošili Trogirsko polje i more. Trogirani su u dogovoru s Mlečanima htjeli od bribirskih knezova preoteti Omiš. Od tada su bribirski knezovi sve jače zaštićivali gusarenje.

VI.
O NOVIJIM OBIČAJIMA HRVATA

Stari su Hrvati parlament nazivali zbor. Suđenje su vršili posebni službenici, a najčešće sudci na koje bi stranke pristale. Ako bi stranka nezadovoljna izgubila, uložila bi priziv bacivši pokrivalo za glavu na zemlju. Tada se spor prenosio na skupštinu oblasti, ili na sabor čitavog kraljevstva.⁸⁴

⁸⁴*Hrvatski latinisti II*, PSHK, knj. 3, priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Zora i Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 45.-65.

KNJIŽEVNOST BOSANSKIH FRANJEVACA

Mnogobrojni povijesni i arheološki izvori dokazuju da su Hrvati i u Bosni i Hercegovini već u sedmom stoljeću primili kršćanstvo. Koliko je poznato, svećenici su najprije bili benediktinci, a 1227./32. g. papa je u Bosnu i Hum poslao dominikance kako bi na kršćanstvo preobratili krstijane bosanske crkve. Godine 1291. papa Nikola poslao je u Bosnu dvojicu franjevacu koji su imali zadaću istražiti krivovjerje u Bosni. To je obnovio papa Bonifacije VIII. proširivši djelokrug istražitelja na Srbiju, Rašku, Dalmaciju, Hrvatsku, Istru i Slavoniju. Godine 1339. osnovan je Bosanski vikarijat, a u njemu su se našli najbolji propovjednici iz europskih zemalja, među kojima je od 1372. do 1383. godine bio i Nikola Tavelić. Osnutkom Bosanske vikarije franjevci su postali veoma utjecajni i na dvorovima bosanskih vladara. U vrijeme kraljevanja Tvrtka Kotromanića (1377.-1391.) Bosanska je vikarija obuhvaćala prostore od južne Italije do Karpata i Crnog mora.

Franjevci su 1402. godine, prema pismu kojega je papi uputio fra Bartul iz Averne, imali u svome vikarijatu više od četrdeset samostana s pet stotina članova od Novoga (današnji Herceg Novi) do Omiša na Cetini, te od Jadranskoga mora do Drine na istoku i Drave na sjeveru.⁸⁵

Nakon pada Bosne pod osmansku vlast 1463. godine, franjevci i dalje ostaju uz svoj narod i bore se za prava katolika. Za vrijeme osmanske vladavine (1463.- 1878.) franjevci su rijetki školovani ljudi u Bosni i Hercegovini. Školovali su se u Hrvatskoj, Ugarskoj, Austriji i Italiji, a po povratku u svoju domovinu bili su svećenici, narodni liječnici, učitelji, arhitekti, prosvjetitelji, književnici, ljetopisci, kroničari, političari, graditelji, ljekarnici i dr.

Do Matije Divkovića franjevci su književna djela pisali na latinskom jeziku. Nakon Divkovićeve *Nauka karstjanskoga* (Mleci, 1611. g.) bosanski franjevci pišu štokavskim narječjem obično ikavsko-(i)jekavskoga tipa. Među najznačajnijim su predstavnicima *Književnosti bosanskih franjevacu* Matija Divković, Ivan Bandulović, Pavao Mošunjanin Posilović, Ivan Ančić, Franjo Glavinić, Lovro Šitović i dr.⁸⁶

⁸⁵ Mandić, Dominik: *Sabrana djela 4, Bogumilska crkva bosanskih krstijana, 2. izdanje*, ZIRAL, Toronto-Zürich-Roma-Chicago 1982, str. 182.-214.

⁸⁶ O književnosti bosanskih franjevacu vidi: *Hrvatska književnost bosne i Hercegovine od XIV. do sredine XVIII. stoljeća*, priredio Ivo Pranjković, HKBiH, 100 knjiga, knjiga 6, Matica hrvatska, HKD Napredak, Sarajevo 2005, 389 str.

MATIJA DIVKOVIĆ

Matija Divković (Jelaške kraj Vareša, 1563. – Olovo, 1631.) u franjevački je red stupio najvjerojatnije u Olovu. Školovao se u Italiji. Bio je franjevac u Sarajevu, Kreševu, Olovu. Građu za svoja djela Divković je crpio iz legenda, hagiografija, usmenih predaja i legenda koje je čuo od naroda, Heroltovih *Sermones discipuli (Odgovori učenika)* te drugih katoličkih djela nastalih nakon *Tridentskoga sabora*. Njegova su djela vjersko-didaktičkoga karaktera, a namijenjena su narodu.

Svoj prvi katekizam *Nauk karstjanski* (tzv. veliki 1611.) objavio je sa zbirkom pripovijesti o čudima Presvijetle Djevice Marije (*Sto čudesa aliti znamenja blažene i slavne Bogorodice, divice Marije*) prevedenom iz popularne zbirke Ivana Herolta *Sermones discipuli de tempore et de sanctis* (1476.). *Nauk karstjanski* doživio je 10 izdanja.

U *Malom katekizmu* (1616.) osim katehetskog dijela, u drugom su dijelu knjige stare hrvatske vjerske pjesme i dramski tekstovi, među kojima je i inačica *Posvetilišta Abramova* Mavra Vetranovića.

Divkovića *Besjede svarhu evanđelja nedjeljnih priko svega godišta* (1616.) prijevodi su i kompilacije iz nekoliko latinskih autora 15. i 16. st.

Prvi je bosansko-hercegovački Hrvat koji je pisao narodnim jezikom. Osnova njegovog jezika bio je štokavski ijekavski-ikavski narodni jezik. Djela je tiskao bosančicom (zapadnom inačicom ćirilice). Smatra se *ocem bosanske književnosti* (hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini). Svoj jezik zvao je *bosanskim, slovinskim, naškim, našim*. Sva je djela objavio u Veneciji. Njegov je rad pridonio širenju štokavštine. Bio je vrstan propovjednik i veoma popularan narodni pisac.⁸⁷ Neki povjesničari književnosti ističu da ga je jedino nadmašio Andrija Kačić Miošić.

VELE STRAŠNO ZLAMENJE OD SMRADA PAKLENOG

Bjehu dva brata, obadva plemenita. Jednom su slušali propovijed o strašnim paklenim mukama. Jedan brat se počeo smijati i rugati ništa ne vjerujući, a drugi se skrušio i postao redovnik. Onaj koji se rugao razboli

⁸⁷ *Matija Divković*, J(oanna) R(apacka), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 177.

se i umre. Brat redovnik ga je molio da mu se ukaže nakon smrti. I tako mu se po smrti ukaza jedne noći i ovaj živi upita ga: “Kako si brate?” Odgovori mu da svi jezici svijeta ne mogu (izgovoriti) opisati muke paklene. Živi mu reče bi li on mogao osjetiti paklene muke da ih malo primiriše. Tada osuđeni otkuči malo haljinu kojom se bješe zaogrnuo i iz on haljine iziđe toliki smrad zao i otrovan da svi redovnici ne mogaše izdržati taj smrdež te napustiše svi onaj samostan.

JOŠTE STRAŠNO ZLAMENJE OD SMRADA PAKLENOG

Bješe jedan čovik kurva i kad umrije prikaza se živom drugaru koji željaše saznati kakve su muke paklene. Kad osuđeni samo puhnu toliki smrad iziđe da živi na po mrtav pade. I ne samo to, u selu u kojem je osuđenik puhnuo ostade smrad da su ptice koje su prelijetale padale mrtve. Kakav li je samo smrad u paklu u kojem trunu tolike duše?

U paklu je vječiti glad i žeđ. U kraljevstvu nebeskom sveti imaju sve slatkosti, raskošje i obilje svakieh dobara. Bješe neki bogataš koji se oblačiše skerletom i pritankiem platnom i blagovaše svaki dan različita jela. Bijaše prosjak Lazar koji ležaše na vratima njegovim i željaše se najesti mrvica koje su padale s njegove trpeze a nitko mu ne daje. Samo su psi dolazili i lizali njegove rane. Prosjak umre i anđeli ga odnesoše u krilo Abrahamovo. Bogataš umre i bi pokopan u muke paklene.

Koji žive trezveno i razborito na ovom svijetu za ljubav Božju oni će biti nagrađeni vječnom slavom nebeskog raskoša. Oni koji ne mogu jedan dan ili po dana postiti i trijezno živjeti u paklu će vječito gladovati. Prokleti u paklu neće nikada počinuti ni dan ni noć ni čas ni tren.

VELE STRAŠNO ZLAMENJE OD MUKA PAKLENIH

Dva redovnika hodajući propovijedahu. Vidjevši ih jedna žena obeseli se kako će se ispovjediti pred njima jer su nepoznati i pred njima se ne će stidjeti. Ispovjedala se starijemu redovniku, a drugi je ispovjednik gledao kako bi koji grijeh rekla iz njenih usta bi izišla preotrovnna žaba. Kada naposljetku htjede ispovjediti jedan težak i pogrđan grijeh, iz njenih usta pomoli drakun, ali ne može izići radi čega se zastidje i ne ispovijedi taj grijeh. Tada se sve žabe vratiše u usta. Nakon nekoga vremena fratri se vratiše u to mjesto potražiti onu ženu, ali ona je umrla. Postili su tri dana i ukazala im se ona žena jašeći na drakunu. Oko njezina grla svile su se dvije zmije koje su sisale njezine

sise; a iz očiju joj izlazio je strašan smrdež sumporni, dva joj psa ruke “grizijahu” i dva preotrovna guštera glavu joj “grizijahu”.

Redovnici su je pitali koji je uzrok njezinih muka. Ona im je odgovorila: da je uzrok njezinih muka zato što im nije ispovjedila onaj teški grijeh koji je učinila sa svojim rođakom te ga od stida nije mogla ispovjediti. Gušteri joj glavu muče jer ju je previše resila i kitila, očima je himbeno gledala, ušima nepoštene stvari slušala, oganj muči usta jer je njima psovala, klela, lagala, ljubila s kim se i ne pristoji. Psi joj ruke grizu jer je rukama hranu psima davala umjesto ubogima. Drakuna je jahala jer je u oholosti vozila se u kočiji.

Kako je to rekla drakun ju je u pakao odnijeo i više se nije vraćala.

***JOŠTE STVARI VELE STRAŠNIEH OD MUKA PAKLENIEH,
JEDAN ČOVIK VIDJE MUKE PAKLENIE I PAK UČINI VELE
TEŠKU POKORU***

Umre otac od obitelji u jednoj kući i svi paziše njegovo tijelo jednu noć i pomoću Božjom vrati se duša toga oca u njegovo tijelo i opet oživje.

Siromašnima razdijeli svo imanje i ode u pustinju te kraj vode učini jednu ćeliju u kojoj je obitavao. Ondje je činio veliku pokoru. Pitali ga ljudi zašto čini takvu pokoru, a on im je odgovorio da je vidio pakleni oganj visok kao oblaci, a u njima ljudi letješe kao iskre, plaćući, vičući, lelečeći. Vidio je đavla kako iz peći paklene nose kuke gvozdene i htjedoše i njega odvući u jamu paklenu, ali mu se ukazao sveti čovjek kao zvijezda i zaprijeti đavlama da ga ne tiču i zapovijedi Bog Svemogući da se vrati u svoje tijelo. I tako čudnu i pričudnu pokoru učini taj “čovik” i pošteno pođe s ovog svijeta.

***OD DVA FRATRA KOJI SE ZVAHU DAJTE I DAT ĆE SE VAM,
VELE LIEPA PRILIKA ALITI ZLAMENJE***

U samostanu bješe jedan redovnik koji je primao uboge i potrebite i mnogo ih pomagao. Bog mu sve to blagosivljao i blagoslovom umnažao. U samostanu bješe drugi redovnik koji je mrzio to dobročinstvo. Kad je umro onaj starješina koji je dijelio, drugi fratar nije htio pomagati sirotinji. Jednom je neki starac došao u taj samostan i od vratara tražio prenoćište. Vrtar mu je rekao da je samostan ubog i da mu slabo može pomoći. Starac mu reče da su dva fratra izagnana iz tog samostana i kad se oni vrate opet će tu biti blagostanje. (Starac je bio anđeo.) Vrtar je to

kazao fratrima i oni su opet počeli primati goste i pomagati im te se vrati blagoslov.

KAKO SU SLATKE PJESNI NEBESKE

Bijaše jedan redovnik dobra i sveta života i moljaše Gospodina Boga da bi mu očitovao kojugod slast nebeske slave. Kad je redovnik bio na molitvi pred njim zapjeva jedna ptičica i on je pokuša uhvatiti te ona pred njim pobježe u gaj koji bijaše blizu samostana, zaustavi se na jednom drvu i nastavi pjevati. Redovnik je pod drvetom stajao i slušao pticu a kad ona odletje vrati se u samostan. Kad dođe vidje da su stara vrata zazidana a nova sagrađena na drugom mjestu. Poče kucati i dođe vratar da mu otvori te ga počeo pitati: odakle je, tko je i što ište? Redovnik mu reče da je izišao iz tog samostana. Vrtar se vrati i sve ispriča starješini. Starješina pitaše redovnika tko je i povede ga drugim fratrima te ga pitaše tko je starješina bio kad je on izišao vani. Redovnik ispriča, a tada fratri shvate da je on iz tog samostana izišao prije 340. g. Stadoše se čuditi da je toliko živio gladan, žedan, na vrućini, na hladnoći, bos i gol. Od slatkosti pjevanja ptičice nije se ničeg sjećao.

Ako je tolika ljepota i razgovor jednog anđela, kolika je radost i veselje i koliko uživanje biti u kraljevstvu nebeskome u kojem je devet kora anđeoskih, blažena Gospa i svekoliko mnoštvo svetaca Božjih koji slave Gospodina dan i noć govoreći: Svet, svet, svet Gospodin Bog Sabaot!

SVATKO ĆE IMATI PLAĆU ZA SVOJA DJELA

Jedan je redovnik upitao đavola koji bi trud i muku podnio da se ponovo može vratiti u kraljevstvo nebesko. Đavao mu reče kada bi bio gvozdin stup od zemlje do neba i da je na četiri strane pun mačeva, sablja i britava i da ima tijelo čovječije u kom bi mogao podnositi muku od sada do suda Božjega trpio bi da ga po tom stupu povlače od zemlje do neba iz kojega ga je Gospodin izagnao zbog oholosti.

Koliko će uživanje biti u kraljevstvu nebeskom gledajući presveto Trojstvo, gledajući Isukrsta u Božanstvu i čovječnosti, gledajući Divicu Mariju, devet kora anđeoskih, patrijarke, proroke, mučenike koji su krv svoju za ljubav Isukrstovu prolili, ispovjednike, djevice, udovice i sve mnoštvo svetih i odabranih Božjih.

(Mleci, 1704.)

IVAN BANDULović

Ivan Bandulović (Uskoplje/Donji Vakuf, druga pol. XVI. st. – ? prva pol. XVII. st.) najveći je dio života proveo u Bosni i Dalmaciji, a jedno vrijeme vjerojatno i u Srbiji.⁸⁸

Glavno njegovo djelo lekcionar *Pištrole i evanđelja* (1613.) ujedno je prvo djelo u književnosti bosanskih franjevac koje je tiskano latinicom. Ta je knjiga doživjela trinaest izdanja. Banduloviću je predložak za to djelo bio *Lekcionar* Bernardina Splićanina.

Bandulović je pisao štokavsko-ikavski, ali je u njegovim djelima mnogo čakavizama i arhaizama.

Njegov je *Lekcionar* poslužio kao predložak u primorskim krajevima Petru Kneževiću (1773.), Anti Jukiću (1838.); u Slavoniji Nikoli i Antunu Kesiću (1740.), Emeriku Paviću (1764.) i Marijanu Lanosoviću (1794.) za njihove *lekcionare*.⁸⁹

PAVAO MOŠUNJANIN POSILOVIĆ

Pavao Mošunjanin Posilović (Glamoč, kraj XVI. st. ili početak XVII. st. – Šćit u Rami, 1653.) bio je vjersko-poučni prozaist i pjesnik, prevoditelj, franjevac. Školovao se u Visovcu. Godine 1642. postavljen je za skradinskog biskupa. Bio je apostolski vikar u Slavoniji. Godine 1650. povukao se u ramski samostan na Šćitu gdje su ga s drugim ramskim franjevcima ubili Turci 1653. g.

Njegovo djelo čine dvije moralno-didaktičke knjige.

Prva je *Naslađenje duhovno, koji želi dobro živiti, potom toga dobro umriti* (1639.). U tom djelu se tumači što treba činiti kršćanin da bi imao blaženu smrt.

Njegovo drugo djelo *Cvijet od kripstih duhovni i tilesnije prikoristan svakomu virnomu krstjaninu koji ga ští često* (1647.) prijevod/prerada je talijanskoga moralno-didaktičkog djela Tomasa Gozzadinija iz Bologne *Fiore de virtu*. Posilović u toj knjizi piše da su

⁸⁸ Ivo Pranjković u svojoj knjizi *Hrvatska književnost bosne i Hercegovine od XIV. do sredine XVIII. stoljeća*, na str. 17. navodi da je Bandulović vjerojatno rođen 1591. te da je vjerojatno jedno vrijeme boravio i u Srbiji.

⁸⁹ *Ivan Bandulović*, M(ilovan) T(atarin), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeć (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 39.

zloća i grijesi uzroci propasti Sodome i Gomore.⁹⁰ Posilović nadalje poučno piše o ljudskim zloćama te o ljubavi općoj, duhovnoj i tjelesnoj.

Knjiga je doživjela četiri izdanja.

U svoja djela Posilović kao i drugi bosanski franjevci umeće *prilike* – *exemple*. Jezik mu je ikavsko-jekavski a prevladava ikavica.

NASLAĐENJE DUHOVNO

ŠTO IMA UČINITI KRSTJANIN ZA DOBRO UMRIJETI, I KAKO JE VEOMA MUČNO DOBRO UMRIJETI, BUDUĆI ČOVİK ŽIVIO ZLO

Svi naučitelji govore da oni koji hoće dobro umrijeti trebaju dobro živjeti: Sv. Aguštin govori: “Ti se bojiš umrijeti zlo, a ne bojiš se zlo živjeti”. Tulio: “Smrt je blažena onima kojima je život bio hvaljen”. Seneka: “Dakle, kršćaninu, ako želiš dobro umrijeti, živi dobro”. Sv. Jerolim: “Onaj koji je kao mladać vrijeđao Boga nije dostojan po smrti dobiti odrješenje svojih grijeha”.

Treba činiti pokoru za života.

Kada se lošem čovjeku kaže na samrti da mu je jezik uvijek bio pripravan zlo činiti, oči su se vazda naslađivale gledajući nepoštene stvari, uši su vazda slušale mrmljanje i stvari tašte. Za života se treba pokajati i činiti pokoru, a ne čekati smrtni čas. Sv. Grgur u svojim knjigama govori o Križantu čovjeku koji je bio loš, pokvaren, zloban, tašt i bogat, te je na samrti zvao svoga sina Masima da ga primi u svoju vjeru. Sin je dotrčao ali se otac okretao sad na jednu sad na drugu stranu zaklanjajući se od đavli koji su se pred njim pokazivali. Križanto je zavapio: “O Gospodine moj, dopusti mi vrime do sutra da ja mogu učiniti pokoru od mojih grijeha”.

Treba se uzorno ponašati dok si mlad. Nikada ne treba uzvraćati zlo. Sv. Matej je rekao: “Ako te netko udari po jednom obrazu, podaj mu i drugi obraz.”

Spomeni se da imaš umrijeti. Ne valja razmišljati o raspoređivanju baštine ženi i sinovima, a ne misliti na svoje vječno prebivalište i svoje spasenje. Ono što kršćaninu moraš učiniti danas, nemoj čekati za sutra; nemoj govoriti učinit ću, a to nikada učiniti. Pun je pakao takvih.

⁹⁰ Vidi: Dragić, Marko: *Legende o propasti Gavanovih dvora*, u: *Zbornik Ivana Mimice u povodu 70. rođendana*, uredili dr. Živko Bjelanović i dr. Šime Pilić, Biblioteka Školskog vjesnika, Split 2003. str. 69. –82.

CVIET OD KRIPOSTI DUHOVNI I TILESNI (Mleci, 1701.)

Djelo je u kojemu se govori o ljudskim zloćama. Sv. Ivan Zlatousti rekao je da su zloća i grijesi uzrok stradanja tužnih gradova Sodome i Gomore.

NAJPRVO PIŠEM O LJUBAVI OBĆENE (pog. 1.)

Ljubav, dobrota i dragost – tri su stvari na neki način jednake.

PRILIKA OD GOVORENJA

Ptica kalandrino (o kojoj pišu Albert Veliki i Plinio) kada je pred nemoćnikom koji umire i kada ga ne gleda on umire, a ako gleda u njega on dobija snagu i ozdravlja. Prva je ljubav Božija koja je svrha svih ostalih stvari: ljubav rodbine, prijateljska ljubav, ljubav ženske.

OD LJUBAVI BOŽJE (pog. 2.)

Ljubav Božja dolazi od vjere i ufanja. Bog je živi i istiniti. Svoje srce treba postaviti u ljubav Božju a ne u tužne stvari ovoga svijeta. Bog je ljubav i koji prebiva u ljubavi pribiva s Bogom i Bog s njime.

OD LJUBAVI TILESNE (pog. 3.)

Druga ljubav zove se ljubav rodbine. Salamun je rekao: “Sve vode ističu iz mora i vraćaju se u more i svi ljudi jesu od zemlje i svi se vraćaju u zemlju”. Nemoj se uzdati u onoga i vjerovati onome koji ne ljubi svoju rodbinu i svoje stvari.

OD PRIJATELJSTVA (pog. 4.)

Treća ljubav zove se prijateljstvo ili društvo. Ljubi svoga prijatelja svim srcem, poštuju ga i pošteno mu čini gdje god je, nemoj mu učiniti što mu nije drago i ugodno. Salamunove su riječi: “Četiri su stvari bolje stare nego mlade: vino, riba, ulje i, iznad svega, prijatelj.” Aristotel je rekao: “Koliko je stablo veće toliko je korijenje veće”.

Izbavi se od loše družine i združi se s boljima od sebe i tako ćeš imati istinite prijatelje i duše i tijela.

IVAN ANČIĆ

Ivan Ančić (Lipa kraj Tomislavgrada, 1624. – Italija, 1685.) bio je bosanski franjevac i pisac. Zaredio se u Fojnici. Školovao se u Italiji gdje je postigao naslov profesora teologije. Bio je propovjednik, župnik i lektor u Velikoj, Našicama, Brodu, Beogradu, Rami, Duvnu.

U Anconi je objavio tri vjersko-poučna djela: *Vrata nebeska i život vični* (1678.), *Svitlost karstjanska i slast duhovna* (1679.) i *Ogledalo misničko* (1681.).

Zalagao se za protureformacijske ideje te nastojao štokavskom ikavicom s djelomičnom uporabom ijekavskoga rastumačiti vjerske istine.

Radio je na moralnom i prosvjetnom uzdizanju naroda i borio se protiv heretika i neprijatelja *Rimske crkve*. Široj je publici približio latinicu.⁹¹

FRANJO GLAVINIĆ

Franjo Glavinčić (Kanfanar, 1585. – Trsat, 1652.) vjerski pisac i franjevac. Njegovi su roditelji zbog Turaka pobjegli iz Glamoča. Školovao se na Trsatu, Ljubljani i Italiji. Godine 1610. izabran je za provincijala *Bosne Srebrene* i na tu dužnost biran je još tri puta. Bio je gvardijan na Trsatu. Bio je izabran za senjskog biskupa, ali je tu čast nije prihvatio. Ponosio se svojim bosanskim podrijetlom.

Gorljivo je radio oko glagoljskih liturgijskih knjiga nastojeći sačuvati tu hrvatsku i kulturnu posebnost i nakon *Tridentskog koncila*. Uključio se u katoličku obnovu svim nastojanjima oko oblikovanja hrvatskoga književnog jezika stalno imajući u vidu trodijalektnost hrvatskog jezika i jezično-književno naslijeđe posebice glagoljaško.

Hrvatska su mu djela *Četiri posljednja čovika* – kršćansko-teološka rasprava o smrti, sudu, paklu i kraljevstvu nebeskom; *Cvit svetih* (Venecija, 1628.,...) hagiografsko djelo – opis života svetaca i neke pouke iz crkvenog i moralnog života za svaki dan u godini. U predgovoru je predložio grafijska rješenja nekih glasova, posebice č, ž, š.

⁹¹ *Ivan Ančić*, H(rvojk) M(ihanović) S(alopek), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeć (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 7.

Svitlost duše virne (Venecija, 1632.,...) sadrži napomene i priručnik za ispovijed. Smatra se začetnikom hrvatske hagiografije.

Posljednje njegovo djelo govori o povijesti franjevačkoga reda u Bosni *Origine della Provincia Bosna-Croatia* (1648.).⁹²

CVIT SVETIH, (PREDGOVOR) (Mleci, 1702.)

*ONOMU KI BUDE ŠTATI POKLON I POZDRAVLJENJE
OD ISHODA NARODA SLOVINSKOGA*

Kad je bio opći potop, Božjom pravdom, radi grijeha umrlih dopušten otac Noa razmisli da čovječanstvo ima biti od tri vrste: jedna molećih, druga branećih, a treća radećih. Zato sinovima odluči: Sem će biti redovnik, Jafet, vladar i branitelj a Kam će biti težak. Pošteno ih razdijeli: Semu dade istok, Jafetu Aquilon a Kamu zapad. Jafet bio na Skandinaviji koju proširi na Europu.

OD IMENA NARODA SLOVINSKOGA

Narod je slovinski oduvijek bio prisiljen, prignut ratovanju. Grci su ih nazivali Sarmati jer su uvijek nasrtali na druge narode i tjerali ih. Nazivali su ih i Vandali radi rijeke Vandal; Istri radi rijeke Istre koja se sada zove Dunaj, Moravci radi rijeke Morave, Poljaki radi polja, Dalmatini od ravnice Dulme, Bosnjaki od rijeke Bosne, Hrvati od Hrvatske, Liburni od vojvode Liburna.

Slovinci se zovu od rijeke Save. A zovu se i Sclavoni ili Šćavoni. Katoličku su vjeru uzeli i hrabro uzdržali. Za katoličku su vjeru hrabro krv lili i živote dali.

Glavinić je o jeziku napisao: *Naš jezik je težak i govori se u više država i mučno ga je latinskim slovima izpisati. Zato je Sv. Hieronim neka druga slova učinio.*

LOVRO ŠITOVIĆ LJUBUŠAK

Vjerski pisac i epik, fra Lovro Šitović (Ljubuški, 1682. – Šibenik, 1729.) podrijetlom je musliman, rođeno mu je ime Hasan. Otac mu je za

⁹² *Franjo Glavinić, J(osip) B(ratulić) i S(tjepan) D(amjanović), u: Leksikon hrvatskih pisaca, autor koncepcije Krešimir Nemeć, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeć (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 244.*

vrijeme *Bečkoga rata* 1690. godine skupljao novac za svoj otkup iz zarobljeništva, pa je mali Hasan kao talac dospio u kuću vrgorskoga harambaše Šimuna Talajića Delije koji mu je zarobio oca. Tako je mali Šitović upoznao i zavolio kršćanstvo. Kada se vratio u roditeljski dom, pobjegao je, pokrstio se u sedamnaestoj godini i dobio ime Stjepan.

Školovao se u Zaostrugu, a u Našicama stupio u novicijat i dobio ime fra Lovro. Najvjerojatnije je bogosloviju svršio u Italiji. Predavao je filozofiju u Makarskoj, Šibeniku, Splitu te ponovno u Makarskoj. Godine 1727. imenovan je starješinom franjevačkog hospicija u Splitu. Bio je vrstan propovjednik.

Napisao je: *Grammatica latino-illyrica*, (Venecija 1713), *Pisma od pakla, navlastito od paklenoga ognja, tamnosti i vičnosti*, (Venecija 1727), *List nauka krstjanskoga*, Venecija (1752).

*

Značajni su, također, bosanski franjevci: fra Stjepan Matijević iz Tuzle, fra Pavao Papić iz Sarajeva, fra Andrija Šipračić iz Dobočca, fra Mihovil Radnić iz Kaloče, fra Bernadin Nagnanović iz Brotnja, fra Marko Vasiljević iz Vasiljeva Polja, fra Stjepan Margitić iz Jajca, fra Marijan Lekušić iz Mostara, fra Ivan Stražemenac Kopijarević iz Stražemana na obroncima Papuka, fra Lovro iz Budima, fra Jeronim Filipović iz Rame, fra Stjepan Vilov iz Budima, fra Filip Lastrić iz Očevije kod Vareša, fra Nikola Marčinkušić Lašvanin iz Lašve kod Travnika, fra Marko Dobretić iz Brnjića kod Jajca, fra Luka Čilić iz Bajce.

KNJIŽEVNOST PRVOG PROSVJETITELJSTVA

Književna epoha 18. stoljeća najčešće se naziva **klasicizam** koja je tako nazvana prema lat. *classicus* – izvrstan, prvorazredan. Klasicizam upućuje na to da je u toj epohi književnim uzorom bila *antička (klasična) književnost*. Naziv klasicizam izaziva nedoumice. Neki povjesničari književnosti tu epohu nazivaju: **neoklasicizam** (primjerice u Engleskoj), **pseudoklasicizam**; **klasicizam i prosvjetiteljstvo**; **racionalizam**; **predromantizam**, **književnost osamnaestog stoljeća**.

U klasicizmu su izraženi ideali jedinstva dobrote, ljepote i istine. Književnost te epohe morala je biti iznimno didaktična i etična.

Za poetiku klasicizma paradigmatično je *Pjesničko umijeće* Nicolasa Boileau-Despreauxa (1636.-1711.) kojim je u klasicizmu uspostavljena hijerarhija književnih sustava. Tako ep i tragedija pripadaju *visokom stilu*, a komedija *niskom stilu*.

Uzorni su tragediografi u klasicizmu Pierre Corneille (1606.-1684.) s svojom tragedijom *Cid* (1636. g.) kojom veliča domoljublje; te Jean Racine (1639.-1699.), autor više tragedija od kojih su najznačajnije: *Andromaha*, (1667.), *Britanik*, (1669.), *Ifigenija*, (1674.), *Fedra*, (1677.).

Najveći je komediograf toga doba Molière, pravim imenom Jean – Baptist Poquelin (1622.-1673.). Napisao je trideset tri komedije od kojih su najznačajnije: *Tartuffe*, (1664.), *Don Juan*, (1665.), *Mizantrop*, (1666.), *Škrtac*, (1668.), *Umišljeni bolesnik*, (1673.). Molière je, dakle, po uzoru na rimskoga komediografa Plauta napisao istoimeno djelo *Škrtac*.⁹³

Molière je utjecao na talijanskoga komediografa Carla Goldonia (1707.-1793.) koji je napisao preko stotinu komedija od kojih su najuspjelije *Kavana*, (1750.), *Krčmarica Mirandolina*, (1753.) i *Ribarske svađe*, (1762.).

I u klasicizmu je jak utjecaj usmene književnosti. Jean de la Fontaine (1621.-1695.) u književnosti se afirmirao poezijom i posebice pisanjem basana, a objavio ih je 240 u dvanaest knjiga *Basna (Fables)*, 1668.-1694.).

U Engleskoj je najveći satiričar u neoklasicizmu bio svećenik Jonathan Swift (1667.-1745.). Njegovo je najveće djelo *Putovanja u*

⁹³ Plautovski motiv škrtosti nalazi se u komediji *Skup* (1555. g.) Dubrovčanina Marina Držića (1508.-1567.).

nekoliko udaljenih zemalja. Značajan je i engleski komediograf, satiričar i romanopisac Henry Fielding (1707.- 1754.).

Prosvjetiteljstvo je jak kulturni pokret koji se javio u epohi klasicizma. Neki povjesničari književnosti prosvjetiteljstvo smatraju književnom epohom. Karakteristike prosvjetiteljstva ogledaju se u objavljivanju **enciklopedija** koje su sadržavale ljudska znanja i vještine. Znanstvenici su razvijali znanstvene metode koje se bitno ne razlikuju od suvremenih. Filozofi su kritizirali svaku vrst dogme. Prosvjetitelji su se u politici borili za **slobodu, jednakost i bratstvo**. Pod tom je idejom vodiljom izvojevana pobjeda u *Francuskoj revoluciji* 1789. godine. U književnoj se metodologiji razvio pozitivizam kojemu su glavna načela *biografizam, historicizam i psihologizam*. Razvija se *povijest književnosti* kojoj je, kao i pozitivizmu, glavni protagonist pozitivist Hippolyte Taine (1828.-1893.).

Najveći je predstavnik prosvjetiteljstva Voltaire, pravim imenom François-Marie Arouet (1694.-1778.), francuski filozof, književnik i enciklopedist. Reprezentativno je djelo francuskoga prosvjetiteljstva Voltaireov *Candide*, (1759.).

Ideje prosvjetiteljstva proširile su se u drugoj polovini osamnaestoga stoljeća na većinu europskih zemalja, osobito na Englesku, Njemačku, Italiju i Rusiju.

Veliki je predstavnik njemačkoga prosvjetiteljstva Gotthold Lessing (1729.-1781.). Njegova su najznačajnija djela: *Basne*, (1759.); tragedije: *Miss Sara Sampson*, (1755.), *Emilia Galotti*, (1772.); komedija *Minna von Barnhelm*, (1767.).

Značajnu ulogu u buđenju francuske nacionalne svijesti imao je Pierre Auguste Caron de Beaumarchais (1732.-1799.) koji je svojim komedijama, primjerice, *Seviljski brijač*, (1775.), *Figarov pir*, (1784.) oštro kritizirao feudalno društvo.

Istaknutu ulogu u ruskom klasicizmu i prosvjetiteljstvu imao je Ivan Andrejevič Krilov (1768.-1844.), a najpoznatiji je po svojim basnama, satirama i komedijama.⁹⁴

Ideje prosvjetiteljstva imale su odjeka na hrvatsku književnost. Najistaknutiji su hrvatski predstavnici prvoga prosvjetiteljstva Filip Grabovac i Andrija Kačić Miošić.

⁹⁴ O klasicizmu vidi: Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, XVII. izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1996, str. 154.-157; i: Košutić-Brozović, Nevenka: *Čitanka iz stranih književnosti 1*, Školska knjiga, Zagreb 1996, str. 359-407.

FILIP GRABOVAC

Filip Grabovac (Podosoje kod Vrlike? 1697. ili 1698. – Santo Spirito kraj Venecije, 13.II.1749.) bio je epski pjesnik i prozaik. U visovačkom je samostanu stupio u franjevački red. Vjerojatno je u Italiji završio studij filozofije i teologije. Bio je profesor i propovjednik, a od 1729.-1747. godine kapelan hrvatskih postrojbi u mletačkoj vojsci sa sjedištem u Veroni.

Odmah nakon izlaska njegovog djela *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (1747.) usuznjen je u Veneciji i osuđen na doživotnu tamnicu. Nakon desetak tjedana tamnovanja bolestan i iscrpljen prevezen je u franjevački samostan Santo Spirito kraj Venecije gdje je ubrzo umro i pokopan.

Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga komponiran je u obliku razgovora starca i mladića.

Djelo se tematski može podijeliti na dva dijela:

Prvi dio čine moralno-poučni kršćanski tekstovi. To su pitanja i odgovori, propovijedi, molitve, prenja, tužbalice, te upute i savjeti za kršćanski život. U prvom su dijelu i dvije versificirane pripovijesti. *Od Pile* govori o dječaku Pili koji je bio odvojen od roditelja, ali se nakon mnogih nevolja vratio u roditeljski dom. Druga je stihovana pripovijetka *Od jednoga strašnoga događaja* u kojoj su motivi incesta, ubojstva roditelja i djece, kanibalizma i dr.

U drugom dijelu su tekstovi i stihovi, vjerske i svjetovne tematike, kojima se u obliku kronike pripovijeda o svjetskoj i hrvatskoj crkvenoj povijesti; slavi se i veliča prošlost Dalmacije; pjeva o bojevima s Turcima. Istaknuto je Grabovčevo rodoljublje.⁹⁵

Neki povjesničari književnosti niječu umjetničku vrijednost Grabovčeva *Cvita*, ali sudbina toga djela i njegovoga autora te autorov doprinos u buđenju narodne svijesti ostavili su neizbrisiv trag u hrvatskoj književnosti.

Stih je Grabovčev hrvatski usmeni osmerac ili deseterac.

⁹⁵ *Filip Grabovac*, S(tipe) B(otica) i D(unja) F(ališevac), u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici: Dunja Fališevac (Starija hrvatska književnost), Krešimir Nemeč (Novija hrvatska književnost), Darko Novaković (Hrvatski latinizam), Školska knjiga Zagreb 2000, str. 251.-252.

Njegovo djelo najviše govori o životu i sudbini *Rvata* a ocijenjeno je da je usmjereno protiv mletačke vlasti što ga je koštalo života.

ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ

Andrija Kačić Miošić (Brist, 1704. – Zaostrog, 1760.) školovao se u Zaostrogu, a u franjevački red stupio je 1720. godine. Studirao je filozofiju i teologiju (1721.-1724.) u Osijeku i Budimu. Zaređen je za svećenika 22. svibnja 1728. godine u Šibeniku.

Boravio je u samostanima u Osijeku, Šibeniku i Skradinu. Bio je lektor filozofije u zaostroškom sjemeništu (1730.-1735.) i generalni rektor u bogoslovnom učilištu u Šibeniku. Petnaest je godina bio profesorom, a potom odlazi na dužnost gvardijana u Sumartin na Braču gdje je neko vrijeme bio gvardijan. U samostan u Zaostrogu vratio se 1750. godine i ondje živio do kraja života vršeći profesorske i gvardijanske dužnosti. Bavio se karitativnim radom. Za vrijeme prikupljanja dobrotvorne pomoći u dolini Neretve na čamcu ga je zatekla ledena kiša od koje se razboli i umre 14. prosinca 1760. godine u Zaostrogu.⁹⁶

Objavio je: *Elementa peripatethica iuxta mentem subtilissimi doctoris Ioannis Scoti* (Mleci, 1752.), *Korabljica Pisma svetoga i svih vikova svita događaji poglavitih* (Venecija, 1760.) i *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (Mleci 1756. i drugo prošireno izdanje 1759.).

O djelu Andrije Kačića Miošića do sada je objavljeno 899 bibliografskih jedinica.⁹⁷

Najznačajnije je Kačićevo djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. To je djelo komponirano od proznih (povijesnih) tekstova i 136 pjesama. Kačićeve pjesme su poetizirana povijest. U *Razgovoru*

⁹⁶ Biografski podaci dati su prema novijim autorima (Botica, Vončina, Jurišić...). Međutim za razliku od njih, *Hrvatski leksikon* donosi da je studirao filozofiju i pravo (ne navodeći teologiju i da je umro 15. prosinca 1760.).

V. Visković, *Andrija Kačić Miošić* u: *Hrvatski leksikon*, Zagreb 1996., str. 561.

Fra Andrija Kačić Miošić je umro u polnoć 14./15. prosinca pa neki biografi navode 14. prosinac a drugi 15. prosinac kao dan njegove smrti.

Vidi: Stipe Botica, *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zbornik "Kačić", Zagreb, 2003., str. 18.-40.

⁹⁷ Fra Gabrijel Hrvatinić, *Bibliografija*, u: Stipe Botica, *nav dj.*, str. 269.-319.

ugodnomu starac Milovan (tako Kačić sebe poetski naziva) bar dvjesto puta zagovara istinu.⁹⁸ Pišući o hrvatskim i slovinskim vladarima i vitezovima autor se služio tadanjim relevantnim povijesnim izvorima.

Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnomu* piše i pjeva o duvanjskim knezovima i vitezovima Nakićima i Vučkovićima, a o njima narod i danas pripovijeda.

(O Andriji Kačiću Miošiću i njegovomu *Razgovoru ugodnomu* više je riječi u dvjema studijama koje slijede.)

⁹⁸ Stipe Botica, *nav. dj.*, str. 68.

POVIJESNA I KNJIŽEVNA ISTINA O BOSANSKIM KRALJEVIMA U RAZGOVORU UGODNOMU¹

SAŽETAK

Fra Andrija Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnom* piše i pjeva o bosanskim banovima, predcima bosanskih kraljeva Kotromanovića. Autor potom piše i pjeva o svim bosanskim kraljevima: Tvrtku I., Dabiši, Tvrtku II., Ostoji, Tomašu i Stipanu Tomaševiću. Građu je crpio iz *Kraljevstva Slavena* Maura Orbinija i drugih tadanjih povijesnih i književnih djela, diplomatske građe, te iz usmenih predaja.

Usporedbom *Razgovora ugodnoga* sa suvremenim povijesnim književnim djelima dade se ustvrditi da Tvrtko III., kao i neke godine kraljevanja neznatno odstupaju od povijesnih činjenica, ali su djela bosanskih banova i kraljeva opisana i opjevana istinito.

Poetska istina osvjetljava povijesnu istinu čineći je povjesnijom, dojmiljivijom i didaktičnijom.

Ključne riječi: povijesna istina, književna istina, bosanski kraljevi, Bosna, Hum (Hercegovina)

UVOD

Razgovor ugodni naroda slovinskoga Andrije Kačića Miošića narodni je brevijar i povjesnica naroda hrvatskoga i slovinskoga. Autor je to djelo satakao na temelju dotadanjih povijesnih i književnih djela, diplomatske građe te usmenih predaja.

Poetika Kačićevoga djela izvire iz autorova pastirskoga svećeničkoga svjetonazora. Hrvatskomu klasicistu i klasiku fra Andriji Kačiću Miošiću najviše je stalo do istine. Njegovo djelo resi jedinstvo

¹ Rad je nastao povodom 300. obljetnice rođenja fra Andrije Kačića Miošića i predat je za Zbornik radova sa skupa o fra Andriji Kačiću Miošiću, HAZU, Zagreb. U međuvremenu je rad objavljen u mojoj knjizi *Književna i povijesna zbilja*, Split 2005, str. 153.-182. U radu se govori i o popu Dukljaninu, Mavru Orbiniju, Pavlu Ritteru Vitezoviću, Ivi Andriću, djelima bosanskih franjevac te drugim hrvatskim književnicima i povjesničarima.

istine, ljepote i dobrote. U *Razgovoru ugodnomu* starac Milovan bar dvjesto puta zagovara čuvanje izvorne istine.²

Autor u 136 pjesama veliča junaštvo, čovječnost, ljubav prema Bogu i rodu svomu. U proznom dijelu (oko 1/3 ukupnoga djela) Kačić iznosi povijesne činjenice o događajima i njihovim akterima. Iza proze slijedi versificirana obrada tih tekstova.

Fra Andrija piše i pjeva o hrvatskim i slovinskim vladarima. Autor piše i pjeva o običnim *malim* ljudima koji ne mogaše podnositi turski zulum te se hrabro boriše za slobodu porobljenoga naroda.

Starac Milovan svoga pobru Radovana, recipijente i čitatelje upoznaje i sa bosanskim kraljevima narodne krvi, Kotromanovićima.

Za ovaj rad bit će korištena knjiga: Andrija Kačić Miošić *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* – Matija Antun Reljković *Satir iliti divji čovik* (priredio Josip Vončina), Zagreb 1997.

I. BOSANSKI BANOVI, PREDCI BOSANSKIH KRALJEVA

Kačić u proznom tekstu *Slide principi oliti poglavice bosanske* navodi da se Bosna “od Orosija zvala *Dardinija*”, drugi je zvaše *Mesija gornja*, a Bosnom je nazvana prema istoimenoj rijeci koja izvire ispod planine Igmana³ “u polju niže Sarajeva”.

Narod slovinski koji živi u Bosni prije je živio u Traciji i činio žestoke ratove protiv neprijatelja a najviše protiv Rimljana u vrijeme Oktavijana. Bugari su ih istjerali i oni dođoše u Bosnu.

Bosna je, kao i Raška, te humska kneževina i obje Zete, katkad bila pod vlašću jednoga vladara, a katkad je potpadala pod više gospodara.

Hrvatskom i Bosnom vladao je kralj *Krešimir Drugi*.⁴ Od potomaka je imao samo jednu kćerku i nju udade za ugarskoga kralja. Ona s

² Stipe Botica, *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga, Filozofski fakultet Sveučilišta u zagrebu, Zbornik “Kačić”, Zagreb 2003., str. 68.

³ Kačić tu planinu naziva Digman (str. 231.).

⁴ Orbini piše da je Krešimir III. sin *Tješimira* i nećak kralja *Bele*, te zet hrvatskoga bana *Čudomira* ili *Želimira*. Kralj je umro oko 1035. godine. *Trebelije*, sin Bota della Scala, nakon kraljeve smrti, uzima za ženu njegovu kćerku *Madu* i tako dobi vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom. Naslijedio ga je njegov sin *Stipan*, koji ne ostade dugo na vlasti, te ga naslijedi sin *Vukmir*, a potom njegov mlađi brat *Krešimir IV*.

Nakon smrti Kralja Krešimira IV. njegova žena *Margarita* odlazi u Dubrovnik, zavoli taj grad i njegove građane, te ostade u tom gradu do kraja života. Pokopana je u crkvi sv. Stjepana.

Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, (priredio Franjo Šanjek), Zagreb, 1999., str. 408.

kraljem izrodi sinove, buduće ugarske kraljeve. Dakle, osim nje ne imade drugih potomaka te kraljevske loze. Budući da kralj Krešimir II. nije imao muških potomaka, ugarski kraljevi zbog spomenutoga braka, proglasiše se vladarima Hrvatske i Bosne.

Međutim, *Bošnjaci* nisu priznavali vlast ugarskih kraljeva pa su među sobom birali svoje banove (str. 231). Autor *Razgovora ugodnog* spominje Kulina bana,⁵ a ne spominje bana Borića⁶ i bana Prijezdu,⁷ pretka bosanskih kraljeva.

Rattkay piše isto, ali ne navodi o kojem kralju Krešimiru se radi. (Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove*, Zagreb, 2001., str. 154.)

Čini se vjerojatnijim Orbinijevo pisanje da se radi o kralju Krešimiru III., ali Orbini pogrešno navodi da je umro 1035. godine.

Ferdo Šišić i drugi navode da je 1030. godine umro kralj Krešimir III. (Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., str. 430.)

⁵ Kulin je bio ban Bosne od 1180. do 1204. godine. Nepoznata je podrijetla. U vrijeme njegove vladavine bilo je blagostanje; nastaju prvi sačuvani pisani spomenici (tri primjerka njegove povelje 29. VIII. 1189. pisane latinskim i hrvatskim jezikom). Tom ispravom Kulin ban je sklopio mir i prijateljstvo s Dubrovčanima dajući im povlastice, slobodu kretanja i boravka u Bosni. Prema invokaciji toga dokumenta razvidno je da je Kulin ban bio katolik.

Kada je, pak, Kulin ban u svoju zemlju primio heretike koje je iz Splita i Trogira protjerao biskup Bernard, tada je (1200. godine) papa Inocent III. tražio od ugarskoga kralja Emerika da povede križarski rat protiv Kulina. Međutim, Kulin je pisao papi kako se radi o pravim katolicima.

Kulin ban je u travnju 1203. na Bilinom polju kod Zenice skupio “prvake – priore bosanskih krstjana” koji su prisegnuli na pravovjernost. (Usp.: dr. fra Leon Petrović, *Kršćani bosanske crkve*, drugo izdanje, Sarajevo-Mostar, 1999., Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1964., str. 46.-49., Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996.)

Optužbe iz inozemstva uveličavale su “krivovjerje” bosanskih krstjana i njihov broj, a njih je pri kraju bosanske samostalnosti moglo biti najviše 40.000 u Bosni i možda toliko u Hercegovini. (Dominik Mandić, *Sabrana djela 4, Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, II. izdanje, Ziral, Chicago-Roma-Zürich-Toronto 1979., str. 42.)

⁶ Ban Borić (1154.-1163.) je, zavladaвши Humom, zaratio s Dubrovčanima nanoseći im velike gubitke. Godine 1154. opustošio je mjesta u *Župi dubrovačkoj* a iduće je godine bio krenuo na grad Dubrovnik. To su Dubrovčani doznali pa su ga spremno dočekali i porazili uz obostrane goleme gubitke. U tom je boju poginuo Dživo Crijević. Dubrovčane je predvodio legendarni *Miho (Dominikov) Bobaljević*. Tada je ban Borić sklopio mir s Dubrovčanima obvezavši se doživotno im svake godine slati “dva konja najplemenitije pasmine i par bijelih hrtova”. (Mavro Orbini, *nav. dj.* str. 410.)

⁷ Prijezda I., bosanski ban (1254.-1287.), naslijedio je bana *Ninoslava*. Bio je ugarski vazal u središnjoj Bosni. Poznat je po svojoj povelji knezovima *Babonićima* (1287.), kojom im daruje župu *Zemljenik*. Imao je tri sina: *Stipana I. Kotromanića* (1284.-1310.), *Prijezdu II.* (– 1287.–) i *Vuka* (– 1287.–) te jednu kćer koja se udala za Stipana Vodičkog. Njegovi su potomci kraljevi bosanski.

Nakon Kulinove smrti ugarski kralj je krenuo u osvajanje bosanskoga kraljevstva. S vojskom je poslao svoga velikaša, slavnoga ratnika *Ivana Kotromana*⁸. Kada je stigao u Bosnu, Kotroman je zatječe bez vladara i lako je cijelu osvaja. Kralj ga za to nagradi i proglasi banom Bosne i odredi da ga na tom položaju nasljeđuju njegovi potomci koji se prozvaše Kotromanići.⁹

Kačić o trojici braće Kotromanovića i njihovoj sestri pjeva u 16. pjesmi ističući njihovu ljepotu, razboritost i slogu. Njih su gledale iz gorice vile i besjedile:

Ko bi onu bratju zavadio,
zavadio oli pogubio,
njegova bi bila banovina
od Dunaja do sinjega mora.
(str. 232.)

To je čula vila *Slovinkinja* i obećala zavaditi *tri mila brajena*. Kada nije uspjela u svojoj nakani vila je po Bosni dozivala gospodu upozoravajući da će Kotromanovići sestru Danicu udati za ugarskoga kralja a brata Vladislava kruniti *usrid Jajca, grada bijeloga*. Gospoda bosanska je pohrlila ubiti braću. Međutim, *njimam Bog i srića dade* te dvojica braće pobjegoše banu u Karlovac, a Stipan s majkom Elizabetom utekne u Dubrovnik.

Kačić ne navodi Elizabetu, majku Stipana II, koja je i danas u narodnom pamćenju:

U Vranu ti je u prastaro vrime živila kraljica Elizabeta. U njezino vrime, kad je polje bilo pod vodom, uzgajala se najbolja vinova loza i pravilo najbolje vino u Duvnu, bolje nego od ikakvog iz Dalmacije iliti iz Jercegovine. Kazivali su da je ta loza bila uspivala na planini Smiljevača do Liba.

⁸ Lašvanin (str. 81.) bana Kotromana pogrešno datira u 1059. godinu kada je umoren ugarski kralj Andre.

⁹ Orbini piše kako se oni silno namnožiše i prozvaše *Kotromanići*, te dugo vladaše i održavaše slobodu u Bosni “uz drevne običaje”, ne dopuštajući nikome nasilničko vladanje i zahtijevajući da se poštuju “svačiji položaj i baština”. Potomak te obitelji bio je *ban Stipan* koji je čestito i mudro vladao Bosnom. Imao je sinove: *Stipana, Ninoslava* i *Vladislava* i kćerku *Danicu*. Umro je 1310. godine.

*Ali jednog dana ti dođu veliki snigovi i kad je prvi mraz pa,
bilo je nemoguće uzgojit vinovu lozu, kraljica se odluči da će
napustiti Duvno i ode doli negdi, naseli se u Dalmaciji.¹⁰*

Povijesnu zbilju da je Elizabeta¹¹ sa svojim sinom, banom bosanskim Stipanom II. *utekla* u Dubrovnik narodni je pripovjedač usmeno književno oblikovao.

U povijesnoj je predaji taj događaj smješten u dobra stara vremena kada je Duvanjsko polje bilo pod vodom i kad je najbolja loza uspijevala na planini Smiljevači do Liba. Dočarana je tako starina događaja (1310. g.) i blagostanje koje je bilo u to vrijeme.

Bijeg Elizabete u Dalmaciju predaja opravdava velikim snjegovima zbog kojih se više nije mogla uzgajati vinova loza.

Povijesna zbilja, dakle, govori o Elizabetinom bijegu u Dubrovnik zbog pobune bosanskoga plemstva, koje je htjelo ubiti njezinu djecu. Književna zbilja kazuje o prisilnom odlasku Elizabete u Dalmaciju.

Bit je jedne i druge zbilje istovjetna.

Danica se sklonila u Rim gdje je činila dobra djela i pohodila crkve i oltare.

U Rimu se razboli i umre.

Al je malo vrime postojalo,
razboli se Danica divojka
od groznice bola velikoga,
od bolesti pribolit ne može.

Latini je lipo ukopaše
i na grebu pismo učiniše:
“Ovde leži Danica Bosanka,
od slavnoga naroda divojka.”
(str. 234.)

Stipan je iz Dubrovnika pregovarao s bosanskim velikašima o povratku očinskoga kraljevstva. To je uz pomoć Dubrovčana uspio, te

¹⁰ Juliji Šarić 2004. g. u Miljackoj u duvanjskom kraju pripovijedao Drago Bagarić (rod. 1938.)

VI. rkp. zb. d. 2004., str. 9.

Bijeg kraljice Elizabete navode Orbini (str. 412.) i drugi povjesničari.

¹¹ Elizabeta (Jelisaveta) bila je kćerka srpskoga kralja Stefana Dragutina (1276.-1282.). Udala se za bana Stipana I. Kotromanića (1284.-1310.).

dobi bansku titulu. (Došavši na vlast, učvrstio je granice Bosne, Usore i Huma, te je vladao u miru sa svojim susjedima, posebice s ugarskim kraljem Karlom. Iznimno je bio naklonjen Dubrovčanima. Progonio je kršćane bosanske crkve. Sin mu je umro za njegova života, kao i braća Ninoslav i Vladislav. Brat mu Ninoslav nije imao zakonitih sinova te Stipana II. naslijediše sinovi brata mu *Vladislava: Tvrtko i Vukić*¹², navode povjesničari.)

Truhelka, Perojević¹³ i drugi tvrde da su Kotromanići podrijetlom iz Požeške županije i da je u njima hrvatska a ne germanska krv, kako to navode Orbini, Lašvanin i Kačić Miošić.

Svi su bosanski kraljevi imali ime Stipan.¹⁴

II. BOSANSKI KRALJEVI

Andrija Kačić Miošić u proznome dijelu *Razgovora ugodnoga* navodi svih sedam bosanskih kraljeva; o Kotromanićima je spjevana pjesma 16; o Ostoji Kristiću i Stipanu Jablanoviću pjeva pjesma 17; kralj Tomaš opjevan je u 18., a Stipan Tomašević u 19. pjesmi.

1. Stipan Tvrtko

Stipan Tvrtko je sin Vladislava Kotromanića i Jelene Šubić, a unuk Stipana I. Kotromanića i Elizabete, kćeri kralja Dragutina. Tvrtko je zavladao 1353. godine u dvadeset i drugoj godini¹⁵ života. U početku mu se nisu pokoravali u svemu, ali uvidjevši njegovu mudrost i dobrotu,

¹² Ban Stipan je bio grčkoga obreda, a kada je kod njega bio tajnikom dubrovački kanonik *Domanja Volčić Bobaljević*, prešao je na katoličanstvo. Njegova kćerka *Elizabeta* se udala za ugarskoga kralja *Ludovika*, kojemu je umrla prva žena *Margarita*. Kada se ban Stipan spremao na svadbu svoje kćerke, teško se razboli i umre 1353. godine. Pokopan je u franjevačkoj crkvi *sv. Nikole* u *Mileševu* kod *Visokoga*.

Mavro Orbini, *nav. dj.*, str. 411.-417.

¹³ Usp. Marko Perojević, *Stjepan II. Kotromanić*, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, HKD Napredak, Sarajevo, 1942.-1991.-1998., str. 250.-285.

¹⁴ Vjerojatno prema grčkoj riječi *stefanos* što znači *kruna*. Najveći broj hrvatskih povjesničara piše ta imena *Stjepan*, a srpski povjesničari pišu *Stefan*. Nada Klaić piše *Stepan*. Iz sačuvanih dokumenata vidljivo je da su se sami kraljevi pisali *Stifan* i *Stipan*. Čini se, prema tome, da ih je najbolje pisati *Stipan*.

¹⁵ Marko Perojević piše da je Tvrtko zavladao u 15. godini života.

Usp. Marko Perojević, *Ban Stjepan Tvrtko*, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, knjiga I., HKD Napredak, Sarajevo 1942.-1991.-1998., str. 286.

poštovaše ga i slušaše. Majka mu je bila razborita žena i on ju je poštivao i slušao.¹⁶

Tvrtko odlazi u Ugarsku, gdje ga kralj Ludovik ljubazno primi. Međutim, kada se Tvrtko htio vratiti u Bosnu, kralj mu to ne dopusti dok mu ne prepusti Hum od *Neretve* do *Cetine* kao i gradove *Imotski* i *Novi*. Tek kada je to učinio, vratio se u Bosnu. Tada je kralj potvrdio Tvrtkovu vlast u Bosni. Kada je Tvrtko ponovno otišao u Ugarsku i ostavio majku da upravlja zemljom, bosanski plemići su se pobunili te za bana izabrali Tvrtkova mlađega brata Vukića, a majku mu protjerali iz Bosne. Čuvši za to, Tvrtko se vrati u Bosnu, porazi brata i neprijatelje.¹⁷ (str. 234.-235.)

Okrunjen je kraljevskom krunom *Bosne, Srbije i Zapadnih strana* 26. listopada 1377. godine u crkvi franjevačkog samostana sv. Nikole u mjestu *Mile* kod *Visokoga*.

Orbini pogrešno navodi da je Tvrtko 1376. okrunjen u samostanu Mileševo. O tu tvrdnju spotaknuli su se Andrija Kačić Miošić, Ivo Andrić i mnogi drugi. Kačić piše da je Tvrtko okrunjen za kralja Bosne i Rašije, ali ne navodi mjesto krunidbe.¹⁸ (str. 235.)

¹⁶ Međutim, neki bosanski plemići, Tvrtkovi rođaci, su se odmetnuli jer nisu mogli podnijeti da ih vodi neiskusni mladić i još k tomu što sluša majku. *Pavle Kulušić* je tako zauzeo Usoru i proglasio se banom. Tvrtko ga s vojskom porazi i zatvori u tamnicu u kojoj Kulušić umre.

Tvrtko, ban bosanski, 1373. godine zidao je grad Novi (Herceg Novi), u kojemu je rođen sv. Leopold Bogdan Mandić. Tri godine kasnije raškoga kralja *Vukašina* umori njegov sluga kako bi se domogao zlatnoga križa koji je visio kralju na prsima. Poslije *Vukašinove* smrti Tvrtko Stipan postade bosanskim kraljem.

¹⁷ Tada je Tvrtko uhvatio i oslijepio Vladislava Dabišića, gospodara *Neretve*.

¹⁸ Prije krunidbe Tvrtko se oženio *Dorotejom*, kćerkom vidinskoga cara *Stracimira*, koja je bila dvorska dama ugarske kraljice. Orbini piše da je vrlo kratko živjela s mužem, ne rodivši mu djece. Umrla je skoro istodobno kad i majka kralja Tvrtka. On se potom oženio bosanskom plemkinjom *Jelicom*. Na molbe i preklinjanja svoje majke kralj Tvrtko je vratio svoga brata *Vukića* iz Ugarske i oprostio mu.

Kralj Tvrtko je proširio svoje kraljevstvo do Save, a na jugu je posjedovao *Kotorski zaljev*. Kada je *ban Ivaniš*, s drugim odmetnicima ugarskoga kraljevstva, zarobio *kraljicu Mariju* i pogubio njezinu majku *Elizabetu*, kćerku umrloga kralja Ludovika, napali su ga sin i rođaci ugarskoga nadvornika. Ban je pobjegao u Bosnu. Kralj Tvrtko mu nije mogao dati dostatnu zaštitu pa su ugarski vojnici zarobili *Ivaniša*. Vezali su ga konju o rep i tako uokolo vukli, a zatim mu usijanim kliještima kidali meso, raščetvorili ga i objesili na četvera vrata grada *Pelengera* (*Mavro Orbini, nav. dj.*, str. 423.).

Tada je kralj Tvrtko stupio u savez s napuljskim kraljem *Karlom*, a protiv Ugara. Šibenik i Split su se predali kralju Tvrtku.

Za vrijeme Tvrtkova kraljevanja u Bosnu prodre turski vojskovođa *Šain* s osamnaest tisuća vojnika i navale pustošiti zemlju. Tvrtkove vojskovođe *Vlatko Vuković* i *Radić Sanković* sa sedam tisuća vojnika ustanu u obranu zemlje. Sukobe se na *Rudinama* a

Orbini, Lašvanin i Kačić Miošić pišu da kralj Tvrtko ni s drugom ženom Jelicom nije imao poroda, te da je imao nezakonitog sina Tvrtka (kojega mu rodi bosanska plemkinja *Vukosava*).

Perojević piše da je kralj Tvrtko imao zakonitoga sina *Tvrtka* i nezakonite *Ostoju* i *Vuka*.¹⁹

Kralj je Tvrtko umro (10. ožujka) 1391. godine.

2. *Stipan Dabiša*

O kralju Dabiši Kačić piše: “Na 1392. Dabiša, Stipana bana brat, kralj je bosanski postao” (str. 134.), a kraljicu Jelenu Grubu ne spominje.

Kralja Tvrtka iste je godine naslijedio Dabiša, nezakonito dijete, najvjerojatnije Vladislava koji se oženio *Jelenom*, kćeri *Jurja Šubića*. Želio je zagospodariti Dubrovnikom. Oženio se Hrvaticom *Cvjeticom* iz plemićke kuće *grofova Nelipića*. Kad je njegovim šurjacima *Grguru* i *Vladislavu Kurjakoviću* zaprijetila opasnost, oni se skloniše u Bosnu, a kralj Dabiša s vojskom krenu u Hrvatsku i razruši nekoliko utvrda koje su pripadale neprijateljima njegovih šurjaka. Potom se kralj Dabiša vrati u Bosnu, napadnut groznicom, od koje nakon samo nekoliko dana napusti ovaj svijet 8. rujna 1395. godine bez potomaka, a njegova žena se povuče u samostan i tamo dočeka smrt.

Tako pišu Orbini, Ivan Franjo Jukić²⁰ i dr. dok Rački, Klaić, Šišić, Stanojević, Perojević, Ćirković i dr. pišu da je Dabiša najvjerojatnije nezakoniti sin Ninoslavov i da mu se žena zvala *Jelena*, nadimkom *Gruba*.²¹

Juraj Rattkay navodi *Dabišino proročanstvo*: “Doći će vrijeme kad će kršćanske vladare mučiti silna tuga što, sapeti svojim nevoljama, nisu u prikladno vrijeme pritekli u dužnu pomoć Bosancima u nevolji.” Rattkay dodaje: “a zbog toga ovo naše doba uistinu lije suze, i to jao! Kolike: *no poput Trojanaca, prekasno.*”²²

zatim u *Bileći* i sasjeku i poraze tursku vojsku uz neznatne vlastite gubitke. Poslije toga poraza Turci se nisu usuđivali napadati Tvrtkovu zemlju.

¹⁹ Marko Perojević, *Kralj Stjepan II. Tvrtko*, u: Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1942.–1991.–1998., str. 349.

²⁰ Slavoljub Bošnjak (I. F. Jukić), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, 1850., str. 110.

²¹ Prema tekstu nepoznatog Bošnjanina iz 1482. godine Cvijeta je bila žena kralja Dabiše, a Jelena Gruba bila je žena kralja Ostoje kako to navodi Orbini. (Mak Dizdar, *Antologija starih bosanskih natpisa*, Sarajevo 1997., str. 285.-286.)

²² Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 2001., str. 181.

To se proročanstvo u svoj svojoj tragici obistinilo šezdesetak godina kasnije a posljedice su bile četiri stotine petnaest godina ropstva pod Osmanlijama.

Nakon smrti kralja Stipana Dabiše bosanski su velikaši izabrali za kraljicu Jelenu Grubu koja je bila na prijestolju od 1395. do 1398. godine.²³

3. *Stipan Ostoja*

Nezakoniti sin kralja Tvrtka I., Ostoja, izabran je za bosanskoga kralja 1398. godine. Kačić poput Orbinija i Lašvanina navodi kralja Ostoju Kristića (Krištića) koji je ratovao protiv Dubrovčana i živio razvratnim životom: “Ostoja kralj biše priko načina užgan u bludnosti i zato ne prašćaše ženam, divojkam ni udovicam čineći silu najvećim gospojam bosanskim (...).” (str. 236.)

O Ostojinom bludničenju starac Milovan pjeva u 17. pjesmi:

Ljuto cvile Bosanke divojke
ter proklinju Kristića Ostoju:
“Bog ubio Kristića Ostoju,
slavne Bosne kralja zulumčara!

Jer ne osta pod vincem divojka
ni u Bosni mlada udovica
koju nije Kristić obljudio,
kralj od Bosne, da ga bor ubio!”
(str. 237.)

Puk i plemstvo se (1404. godine) pobuniše i istjeraše ga iz kraljevstva (str. 236.). Tada je kralj Ostoja pobjegao u Bobovac²⁴ i molio od Turaka pomoć za preuzimanje kraljevstva, obećavši im plaćanje godišnjeg danka od dvadeset tisuća škuda i svoga sina *Radivoja* za taoca. Prva žena kralja Ostoje bila je *Vitača*, nepoznata podrijetla, druga *Kujava* iz vlastelinske obitelji *Jablanovića-Radinovića*. Drugi Ostojin sin, ne zna

²³ Marko Perojević, *Stjepan Dabiša*, u: Povijest Bosne i Hercegovine, HKD Napredak, Sarajevo, 1942.-1991.-1998., str. 350.

²⁴ Klaić piše da je svrgnuti kralj Ostoja otišao u Ugarsku, vezao se uz Sigismunda koji je poslao vojsku bana Ivana Morovičkog koji je dopro do Bobovca gdje se održala posada vjerna Ostoji. Tako je za Ostoju osigurano utočište u Bobovcu. Usp. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata* (knjiga druga), Zagreb, 1974., str. 373.

se iz kojega braka, bio je *Stipan Tomaš*.²⁵ Godine 1408. Ostoja je svrgnuo kralja Tvrtka II. i ponovno postao bosanskim kraljem. Uzalud je 1415. godine nastojao zagospodariti Šibenikom. Kada je Hrvoje 1416. godine umro, kralj Ostoja je svoju ružnu *kraljicu Kujavu* otjerao i za ženu uzeo *Jelicu, Hrvojevu udovicu*. (Tako pišu Klaić, Perojević, Ćirković i drugi.)

Krajem ožujka ili početkom travnja 1418. godine kralj Ostoja je, vjerojatno u Bišću, umro od groznice, “koju bijaše skrivila njegova neutaživa pohota”.²⁶

4. *Stipan Tvrtko II. Tvrtković (Suri)*

Orbini, Lašvanin, Kačić Miošić i drugi pišu da je godine 1422. posredstvom bosanskih plemića sklopljena nagodba, između Tvrtka II., Ostoje i Stipana Jablanovića, prema kojoj su sva trojica zadržali kraljevski naslov i podjednako sudjelovali u vlasti. Ubrzo nakon toga umre Stipan Jablanović, a 1435. godine umre i kralj Ostoja, te Tvrtko II. ostade sam kraljevati.

O zajedničkom upravljanju kraljeva Tvrtka II., Ostoje i Stipana Jablanovića, koji su se nakon žestokih borbi pomirili, starac Milovan pjeva:

Kano bratja lipo skladovaše
i bosanskim kraljevstvom vladaše.
Što je kiša, to je jela viša,
što je suša, to je zelenija.
(str. 239.)

Sin kralja Tvrtka I., Tvrtko II. je 1404. izabran za bosanskoga kralja. Godine 1408. s vlasti ga protjera *Ostoja*, tvrdeći da on nije sin kralja Tvrtka, već podmetnuti porod. Tada se Tvrtko II. obrati turskom caru za pomoć te tako povрати dio kraljevstva. Neprijateljstva i ratovi među bosanskim kraljevima su nastavljena. Od 1422. Tvrtko II. je ponovno bosanski kralj. Porazio je vojsku Radivoja, sina Ostoje, koji pobjegne u Dubrovnik. Tvrtko je opustošio *Sandaljevu* zemlju. Imao je stalnu podršku Dubrovčana zbog čega je, uglavnom, ostajao na vlasti.

U poodmakloj dobi oženio se Jelinom iz obitelji Jablanovića, s kojom ne imade djece, te 1443. godine umre bez nasljednika. (str. 240.)

²⁵ *Kotromanić*, u Hrvatski leksikon sv. 1., Zagreb, 1996., str. 631.

²⁶ Mavro Orbini, *nav. dj.* str. 429.

Tako pišu V. Klaić, M. Perojević, S. Ćirković, S. Džaja i drugi, a Kačić piše o kralju Tvrtku III. koji je umro 1443. godine bez sinova (str. 240.).

Vjerojatno je do te pogreške (str. 240.) došlo zato što je kralj Tvrtko II. vladao od 1404. do 1408. i od 1422. do 1443. Vjerojatnije je, međutim, da je došlo do pogreške kod priređivača koji je nepotrebno dodao naslov *Tvrtko III. Kotromanić, kralj bosanski V.* jer sve što u tome proznom tekstu piše odnosi se na Tvrtka II. S tim bi kraljem bilo osam kraljeva, a Kačić točno navodi da ih je bilo sedam (str. 247.).

5. Stipan Ostojić

Orbini (str. 428.), Lašvanin, (str. 106.) i Kačić-Miošić (str. 236.) pišu da je u to vrijeme vladao Stipan Jablanović.

U tim tekstovima učinjene su pogreške: Umjesto Stipana Jablanovića vladao je Stipan Ostojić, a kralj Ostoja je umro 1418. godine.

Nakon smrti kralja Ostoje za kralja je, zaslugom Dubrovčana, izabran Stipan Ostojić, sin kralja Ostoje i druge mu žene Kujave, koji se pokaza zahvalnim Dubrovčanima. Tako je on na zahtjev Dubrovčana zarobio *Radića Sankovića*, vojskovođu kralja Ostoje, a *Sandalj Hranić* je zatočenomu Radiću odsjekao glavu i poslao je Dubrovčanima, od kojih zauzvrat dobi dvorove u Dubrovniku. Kralj Stipan Ostojić se nije ženio. Umro je 1422. godine. (Tako pišu povjesničari iz dvadesetoga stoljeća.)

6. Stipan Tomaš

Orbini, Farlati, Lašvanin, Benić, Kačić Miošić pišu da se zvao Krstić (Krištić) i da je bio sin bosanskoga velikaša Pavla Krstića (Krištića).

Nakon smrti kralja Tvrtka II. 1443. godine, u Bosni kraljuje *Tomaš*, sin bosanskoga kralja Ostoje. (Ne zna se iz kojeg je braka.)²⁷ Pri izboru mu bijaše velika pomoć Jablanovića, jedne od pet najutjecajnijih obitelji u bosanskom kraljevstvu.

Sveti *Jakov Markijski*²⁸ obratio je 1444. godine kralja Tomaša na katoličanstvo, a krstio ga je iste godine španjolski kardinal, pravnik i diplomat Juan de Carvajl (1400. – 1469.).

²⁷ *Kotromanić*, u: Hrvatski leksikon, sv. 1., Zagreb, 1996., str. 631. (Orbini u navedenom djelu, str. 429., piše da je Tomaš bio sin velikaša Pavla Kulišića.)

²⁸ Usp. Marko Dragić, *Deset kamenih mačeva*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999., str. 125. – 127.

Tomaš je iz prvoga braka s *Vojačom*, koja je bila iz sela Luga u Rami,²⁹ imao sina *Stipana Tomaševića*, a iz drugoga s Katarinom³⁰ Kosačom sina *Sigismunda* i kćerku *Katarinu*.

U 18. pjesmi starac Milovan pjeva o posljednjem bosanskom kralju pogrešno ga nazivajući Stipanom Krstićem.

Sadržaj te pjesme odgovara ženidbi kralja Tomaša, Stipanova oca:

Nisu lipši svati sakupljeni
ni plemići lipši sastavljeni
što su svati kralja bosanskoga,
po imenu Krsitića Stipana,

i njegove lipe zaručnice
dijevojke Kate Hercegovke,
koja biše skoro izprošena,
od velika roda i plemena:

lipa ćerca hercega Stipana
slavna sada Katarina zvana,
koje tilo u Rimu pribiva,
a dušica u miru počiva.
(str. 243.-244.)

Vjerojatno da je do ove pogreške u naslovu pjesme došlo u nekom od izdanja *Razgovora ugodnoga* jer ta pjesma slijedi prozni tekst o kralju Tomi (Tomašu) u kojem Kačić navodi sve kako 18. pjesma pjeva.

Prema predajama Tomaš je s turskim carem *Mehmedom II.*, koji se s golemom vojskom nalazio uz granicu Bosne, potajno držao prijateljstvo. Želeći istražiti položaj te zemlje i njezine utvrde, vidjeti

²⁹ Ljubo Lucić, *Rama kroz stoljeća*, Sarajevo, 2002.

Kraljica Katarina Vukčić Kosača – Tomašević (Blagaj, 1424.-Rim, 1478.) posljednja je bosanska kraljica. Kćerka je hercega Stipana Vukčića Kosače (1405.-1465.). Po njemu se Hercegovina prozvala 1448. godine. Katarina se udala za kralja Tomaša 1446. godine. Sagradila je šest crkva. U znak žalosti za kraljicom Katarinom žene i danas u Lašvansko-lepeničkom kraju nose crne rubce. Turci su joj zarobili djecu Katarinu (10 godina) i Sigismuna (12 – 14 godina) i islamizirali.

O kraljici Katarini više: Marko Dragić, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Baška Voda – Mostar – Zagreb, 2001., str. 127.-133. kao i Povijesnoteološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti Bosanske kraljice Katarine, Sarajevo, 1979., a o hercegu Stipanu u knjizi *Od Kozigrada do Zvonigrada*, str. 81.-82.

dvor i stanje kralja Tomaša, koji mu je plaćao danak, Mehmed II. se preobukao u derviško odijelo i u društvu dvojice derviša istoga reda došao u Sutjesku. Tu ga prepozna *Gojak*, velmoža bosanskoga kraljevstva, i oda kralju, koji ga primi s najvećim veseljem te zagrl i poljubi kao prijatelja. Kačić ne piše poput Lašvanina da se tada Tomaš s Mehmedom II. pobratimio, pomiješavši svoju krv s njegovom i pustio ga s mnogo darova da se vrati svojoj vojsci.

Čuvši za to, *ugarski kralj Matija* silno se razgnjevio te je nastojao Tomaša uhvatiti i kazniti zbog očigledne izdaje, a Tomaš saznajući za to, postade oprezniji i dobro se čuvaše.

Matija, pak, posredstvom tajnih glasnika pridobi Tomaševa sina *Stipana* i Tomaševa brata *Radivoja* da oni, radi spasa kršćanstva, uklone toga čovjeka. Obeća im zaštitu i pomoć da se domognu vlasti u bosanske kraljevstvu. Ponuda moćnoga kralja raspalila je maštu Stipana i Radivoja, koji nisu ustuknuli učiniti takav zločin, u nadi da će doći na vlast.

U to vrijeme Tomaš, Stipanov otac, krenuo je s vojskom na hrvatskoga bana *Pribila* s nakanom da osvoji njegovu utvrdu *Bilaj* kod Ključa.

Kada se utaborio u polju, koje nosi ime te utvrde, kralj se razboli i padne u postelju. Stipan i Radivoj dobiju tako prigodu izvršiti zločin. U gluho doba noći uđu u kraljevu ložnicu i udave ga konopom. Sutradan su pustili glasinu kako su kralja dugo mučile unutarne bolesti i da je iznenada preminuo od kapi. U to se dugo vjerovalo, sve dok *Radivojev sluga* nije kraljici udovici Katarini otkrio kako je Tomaš poginuo (str. 241.-242.).

Nakon proznoga teksta o kralju Tomi Kačić navodi *Naredbu* Stipana Tomaša (Tome) kojom se zabranjuje krivovjerstvo i uvodi red u Kraljevstvu.³¹ (str. 241.-243.)

Pavao Ritter Vitezović je smatrao kako je radi toga sramotnoga očeubojstva Bosnu zadesila zla sudbina.³²

³¹ Priređivaču se potkrala pogreška kod prijevoda *Naredbe* kada navodi: *Naredba Stipana Tomaša posljednjeg bosanskog kralja*. Kralj Stipan Tomaš je predzadnji a ne zadnji bosanski kralj.

³² Usp. Pavao Ritter Vitezović (priredio i predgovor napisao Josip Bratulić), Zagreb, 1994., str. 104.-106.

O sramotnome padu Bosne Vitezović piše u djelu *Bosna captiva*.

7. *Stipan Tomašević*

Kada je zasjeo na prijestolje, *Stipan* je izmolio mir od *bana Vukmana* i od njegovih sinova *Vukače* i *Vojislava*. Poslao je tijelo svojega oca u Sutjesku, u crkvu Sv. Ive, da se pokopa u obiteljskoj grobnici bosanskih kraljeva.

Posljednjega bosanskoga kralja *Stipana Tomaševića* (Krstića) Kačić naziva kopilanom koji “bi obran i okrunjen za kralja bosanskoga.” I Kačić je poput Vitezovića i Lašvanina ogorčen na *Stipana* jer je ubio oca a “krv očeva ne dađe mu za dugo kraljevati.” (str. 247.)

Pjesmu je 19. autor naslovio *Pisma od Stipana Tomaševića oliti Kristića, kralja bosanskoga*. Tu je pjesmu Kačić izvadio “iz knjige latinske koju gospodi pisa rečeni kralj *Stipan* (...).” (str. 251.)

U toj pjesmi starac *Milovan* pjeva:

Još ni zore ni bijela danka,
ni danica pomolila zdraka,
uratio *Tomašević* *Stipe*,
rano rani, bilu knjigu piše.
Ne piše je crnim murećepom,
već je piše krvcom iz obraza
ter je šalje bosanskoj gospodi,
sve po izbor banom i knezovom.
(str. 248.)

Kralj *Stipan* upozorava na opasnost od *Turaka* i poziva knezove i banove u obranu: prijatelja *Stipana Košarića*, slavnoga duku od Hercegovine; ujaka *Radu Jablanovića*, jajačkoga bana; *Stipana Stanića*, od Primorja; *Tomanović* bana; *Peru Kovačevića*, od Pounja, vojvodu i kneza; mrkog *Vuka Grabljanovića*, od Lijevna kneza; *svitlog kneza Vladimirović Radu*; *sivog orla Mićinović* kneza; *virnog slugu Kubretića Pavu*; *krilo desno Škatića Ivana*; *Vladislava Vukića*, kneza; *Dejana Altomanovića*, vladaoca i gospodičića; slugu svoju *Veselčić Vukšu*; *Mrkomira Brankovića*, vojvodu; hercega *Stipana*. (str. 248.-251.)

Nakon 19. pjesme Kačić navodi *Epistolu* kralja *Stipana Tomaševića* kojom je pozvao velikaše Kraljevstva u rat protiv *Turaka*.³³ (str. 252.-253.)

³³ To je pismo datirano 3. lipnja 1459. godine. Međutim tada je vladao kralj *Tomaš*, *Stipanov* otac.

Kačić ne navodi Radakovu fatalnu izdaju Bobovca³⁴ koja je Osmanlijama stvorila mogućnost da zarobe kralja Stipana Tomaševića i za tjedan dana porobe netom moćno bosansko kraljevstvo.

Turci su uhvatili kralja Stipana i strica mu Radivoja s kojim je prije dvije godine, po nagovoru kralja Matije, zadavio oca, kralja Tomaša. Osmanlije su kralja Stipana na *mih* odrli³⁵ “a devet iljada plemića, gospode i oficijala” posjekli 1463. godine.

“I ovdje dospiva kraljevstvo bosansko, do dneva današnjega od nevirni Turaka pritisnuto i ugrabljeno na privari.”³⁶ (str. 247.)

Stipan Tomašević pokopan je iznad Jajca kako bi se iz grada vidio njegov grob i kako nikome ne bi palo na pamet da se suprotstavi Osmanlijama jer bi bio okrutno smaknut kao i kralj.

Međutim, narodno se pamćenje ne može zatrti. Ubrzo su katolici, pravoslavci i domaći muslimani počeli hodočastiti *Kraljevu grebu* vjerujući da će ondje biti čudotvorno izliječeni.

Tragom višestoljetne pučke tradicije Ćiro Truhelka je koncem XIX. st. istražio *Kraljev greb* i ustvrdio istinitost usmenih predaja o okrutnom ubojstvu kralja.

Tada su kosti kralja Tomaševića pohranjene u crkvu Sv. Ivana Krstitelja u Jajcu odakle su u ratnom vihoru 1992. sklonjene u Split te nakon rata vraćene u istu crkvu.

³⁴ Mehmed je s vojskom, koja je brojala sto pedeset tisuća konjanika, osim pješništva, prešao Drinu bez ikakva otpora, a potom i rijeku Bosnu, napadnuvši Bobovac. Dugo ga je tukao, ali ga nije mogao osvojiti. Tada je poglavar Bobovca Radić (Radak), kojega je sultan podmitio, izdao taj grad.

Opsada Bobovca od Turaka, prema predaji, trajala je sedam godina. Sultan (*Fatih*) je topovima tukao grad s tri položaja: s *Liješnice*, na istoku, gdje se i sada pokazuje lokalitet *Carev kamen*, na kojemu je car sjedio; s lokaliteta *Meterizi*, sjeverno od *Braniča* i puta *Dragovići-Mijakovići*, gdje se pokazuju navodni jarci, nasipi (meterizi za vatreni položaj), te s vrha kose *Hrida* na zapadu.

(Pavao Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo, 1973., str. 146.)

Orbini (str. 435.) piše da je Radić nekad bio manihejac, koji se zatim bijaše počeo pretvarati da je katolik, a budući da ga “Turci bijahu potkupili novcem, on im preda grad.”

Kraljica je *Katarina* iz Bobovca pobjegla u Dubrovnik, a zatim u Rim.

³⁵ Ćiro Truhelka, *Kraljevski grad Jajce, povijest i znamenitosti*, Naklada J. Studeničke i Druga Sarajevo, 1904., (Pretisak OP Jajce 1996.), str. 13.-15.

³⁶ Usp: Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Mostar, 1999., str. 259.-264.

Ivo Andrić, *Razvoj duhovnoga života u Bosni pod utjecajem Turske vladavine*, (doktorska disertacija) Beograd, 1997., str. 19.-26.

ZAKLJUČAK

Dva i pol stoljeća nakon stvaranja *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga* može se ustvrditi da to djelo ide u djela hrvatske i slovinske povijesti i književnosti. Kačić Miošić je prozni dio *Razgovora* stvarao temeljem tada dostupnih povijesnih izvora napisavši, popularno-znanstvenim stilom, povijesnu istinu. Pjesme starca Milovana, dakle, izviru iz Kačićevoga proznoga (povijesnoga) teksta i one su aristotelovski kazano poezija a ne povijest ali su povjesnije i istinitije od povijesti.

Bosanska je povijest zamršena, tajnovita i još uvijek nije do kraja istražena.

Međutim, bosanski su kraljevi, kao i drugi Kačićevi likovi, objektivno prikazani. Neznatne su razlike u suvremenim povijesnim djelima i Kačićevom *Razgovoru ugodnomu*, a one se uglavnom odnose na: godine krunidbe kralja Tvrtka, godine kraljevanja i imena kraljeva. Bez obzira na to radnja *Razgovora ugodnoga* je poetski-povijesno istinito opisana.

Zbog svoje istinitosti, didaktičnosti i ljepote *Razgovor ugodni* vječno će trajati.

NAVEDENA LITERATURA

1. Izvori

1.1 Vlastita rukopisna zbirka

1.2. Kazivač

1. Bagarić, Drago, rođ. 1938. god. Miljacka, Tomislavgrad

2. Literatura

1. Anđelić, Pavao: (1973.). *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*. Sarajevo.
2. Andrić, Ivo: (1997.). *Razvoj duhovnoga života u Bosni pod utjecajem Turske vladavine*. (doktorska disertacija). Beograd.
3. Bošnjak, Slavoljub: (I. F. Jukić) (1850.). *Zemljopisi i poviestnica Bosne*.
4. Botica, Stipe: (2003.). *Andrija Kačić Miošić*. Zagreb.
5. Ćirković, Sima: (1964.). *Historija srednjovjekovne bosanske države*. Beograd.
6. Dizdar, Mak: (1997.). *Antologija starih bosanskih natpisa*. Sarajevo.
7. Dragić, Marko: (1999.). *Deset kamenih mačeva*. Baška Voda.
8. Dragić, Marko: (2001.). *Od Kozigrada do Zvonigrada*. Baška Voda-Mostar-Zagreb.
9. Džaja, Srećko M.: (1999.). *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*. Mostar.
10. *Hrvatski leksikon*: (1996.). Zagreb.
11. Kačić Miošić, Andrija: (1997.). *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Reljković, Matija Antun. *Satir iliti divji čovik*. (priredio Josip Vončina). Zagreb.
12. Klaić, Vjekoslav: (1974.). *Povijest Hrvata*. (knjiga druga). Zagreb.
13. Lašvanin, Nikola: (1981.). *Ljetopis*. (priredio dr. fra Ignacije Gavran). Sarajevo.
14. Lucić, Ljubo: (2002.). *Rama kroz stoljeća*. Sarajevo.
15. Mandić, Dominik: (1979.). *Sabrana djela*. Chicago-Roma-Zürich-Toronto.
16. Orbini, Mavro: (1999.). *Kraljevstvo Slavena*. (priredio Franjo Šanjek). Zagreb.
17. Perojević, Marko: (1942.-1991.-1998.). *Stjepan II. Kotromanić*. u: *Povijest Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.
18. Perojević, Marko: (1942.-1991.-1998.). *Ban Stjepan Tvrtko*. u: *Povijest Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.

19. Perojević, Marko: (1942.-1991.-1998.). *Kralj Stjepan II. Tvrtko*. u: *Povijest Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.
20. Perojević, Marko: (1942.-1991.-1998.). *Stjepan Dabiša* u: *Povijest Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.
21. *Povijesnoteološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti Bosanske kraljice Katarine*: (1979.). Sarajevo.
22. Petrović, Leon: (1999.). *Kršćani bosanske crkve*. Sarajevo-Mostar.
23. Rattkay, Juraj: (2001.). *Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Zagreb.
24. Šanjek, Franjo: (1996.). *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb.
25. Šišić, Ferdo: (1925.). *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb.
26. Truhelka, Ćiro: (1904.). *Kraljevski grad Jajce, povijest i znamenitosti*. Sarajevo.
27. *Vitezović, Pavao Ritter*. (priredio Josip Bratulić): (1994.). Zagreb.

HISTORICAL AND LITERARY TRUTH ABOUT BOSNIAN KINGS IN THE DISCOURSE PLEASANT (SUMMARY)

Father Andrija Kačić Miošić in his *Discourse Pleasant* writes prose and poetry about Bosnian Vice-Roys, ancestors of Bosnian kings, the Kotromanićes. The author writes about all Bosnian kings: Tvrtko I, Dabiša, Tvrtko II, Ostoja, Tomaš and Stipan Tomašević. In doing so he drew heavily on *The Kingdom of Slavs* by Mauro Orbini and other contemporary historical and literary works, diplomatic sources, and on oral tradition.

By comparing the *Discourse Pleasant* with contemporary historical and literary works it can be seen that Tvrtko III as well as some reigning years slightly deviate from historical facts, but that the exploits of Bosnian Vice-Roys and kings are described or celebrated in verse truthfully.

The poetic truth sheds light on the historical truth making it more historical, more impressive and more didactical.

Key words: historical truth, literary truth, Bosnian kings, Bosnia, Hum (Herzegovina).

ZBILJA O KNEZOVIMA NAKIĆIMA I VUČKOVIĆIMA U RAZGOVORU UGODNOMU I TRADICIJI¹

SAŽETAK

Knezovi Nakići (Vojnovići) i Vučkovići (Nemanovići) morali su od Osmanlija pobjeći s pradjedovskih ognjišta u duvanjskom kraju. Nastanili su se ponajviše u drniškom i sinjskom kraju, a odatle su oni i njihovi potomci jurišali na svoje progonitelje zadajući im strašne udarce.

Uspoređujući Kačićeve tekstove i pjesme o knezovima Nakićima i Vučkovićima sa suvremenim povijesnim izvorima može se zaključiti da su ti junaci stvarni kao što su i njihova djela stvarna.

Zbog svoga junaštva vitezovi Nakići i Vučkovići omiljeli su narodu koji i danas o njima pripovijeda povijesne i etnološke predaje.

Ključne riječi: fra Andrija Kačić Miošić, Nakić, Vučković, povijesna zbilja, književna zbilja.

UVOD

Ove godine (2004.) navršava se tri stotine godina od kada se u Bristu rodio fra Andrija Kačić Miošić. Školovao se u Zaostrogu, a u franjevački red stupio je 1720. godine. Studirao je filozofiju i teologiju (1721.-1724.) u Osijeku i Budimu. Zaređen je za svećenika 22. svibnja 1728. godine u Šibeniku.

Boravio je u samostanima u Osijeku, Šibeniku i Skradinu. Bio je lektor filozofije u zaostroškom sjemeništu (1730.-1735.) i generalni rektor u bogoslovnom učilištu u Šibeniku. Petnaest je godina bio profesorom, a potom odlazi na dužnost gvardijana u Sumartin na Braču gdje je neko vrijeme bio gvardijan. U samostan u Zaostrogu vratio se 1750. godine i ondje živio do kraja života vršeći profesorske i gvardijanske dužnosti. Bavio se karitativnim radom. Za vrijeme prikupljanja dobrotvorne pomoći u dolini Neretve na čamcu ga je zatekla

¹ Rad je objavljen u *Školskom vjesniku* br. 3-4, Split 2003, str. 283.-295. Studija je potom znatno proširena i objavljena u mojoj knjizi *Književna i povijesna zbilja*, Split 2005, str. 183.-234. U toj je knjizi u prilogu suvremeni zapis usmene epske pjesme *Ženidba Stjepana Nakića* (586 stihova). Pjesma je zapisana u Vinovu Gornjem 2004. godine.

ledena kiša od koje se razboli i umre 14. prosinca 1760. godine u Zaostrogu.²

Objavio je: *Elementa peripatethica* (Mleci, 1752.), *Korabljica* (1760) i *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (Mleci 1756. i drugo prošireno izdanje 1759).³

O Andriji Kačiću Miošiću do sada je objavljeno 899 bibliografskih jedinica.⁴

Najznačajnije je Kačićevo djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Autor je to djelo komponirao od proznih (povijesnih) tekstova i 136 pjesama. Kačićeve pjesme su poetizirana povijest. U *Razgovoru ugodnomu* starac Milovan (tako Kačić sebe poetski naziva) bar dvjesto puta zagovara istinu.⁵ Pišući o hrvatskim i slovinskim vladarima i vitezovima autor se služio tadanjim relevantnim povijesnim izvorima.

Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnomu* piše i pjeva o duvanjskim knezovima i vitezovima Nakićima i Vučkovićima, a o njima narod i danas pripovijeda.

Za ovaj rad bit će korištena knjiga: Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* – Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik* (priredio Josip Vončina) Zagreb 1997.

I. NAKIĆI

Andrija Kačić Miošić, u *Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga* piše o knezu Ivici Vojniću (Nakiću) koji je 1551. godine bio gospodar *Vojnića, Rompovića, Buovića, Ovina* i drugih sela. Po majci se prozvaao *Nakić*. Imao je pet sinova: Grgura rođenoga 1590; Mitra rođenoga 1602; Tomu koji se rodi 1603; Pavla koji bi rođen 1605; i Matiju koji dođe na ovaj svijet 1607. godine.

² Biografski podaci dati su prema novijim autorima (Botica, Vončina, Jurišić...). Međutim za razliku od njih, *Hrvatski leksikon* donosi da je studirao filozofiju i pravo (ne navodeći teologiju i da je umro 15. prosinca 1760.).

V. Visković, *Andrija Kačić Miošić* u: *Hrvatski leksikon*, Zagreb 1996., str. 561.

Fra Andrija Kačić Miošić je umro u polnoć 14./15. prosinca pa neki biografi navode 14. prosinac a drugi 15. prosinac kao dan njegove smrti.

³ Vidi: Stipe Botica, *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zbornik "Kačić", Zagreb, 2003., str. 18.-40.

⁴ Fra Gabrijel Hrvatinić Jurišić, *Bibliografija*, u: Stipe Botica, *nav. dj.*, str. 269.-319.

⁵ Stipe Botica, *nav. dj.*, str. 68.

Knez Mitar je, također, imao četiri sina: Matiju rođenoga 1628; Stipana koji bi rođen 1629; Martina koji se rodi 1630. i Ivana 1633. g. rođenoga.

1. Knez Matija Nakić

Knez Matija Nakić ne htjede podnositi turski zulum te s braćom iz blizu dvije tisuće kuća napusti pradjedovsko ognjište i nastani se u *Drnišu* i *Petrovu polju*.

Nakići su u više od dvadeset okršaja razbili Turke:⁶

Nakići su srca junačkoga,
od starine roda viteškoga:
svoje britke sablje naoštriše,
na carevu zemlju udariše.

Porobiše Duvno i Županjac,
Livno ravno, Kupris i Broćanac,

.....
(str. 524.)

Osvojiše Kotar i Zagorje,
Knin bijeli, Drniš i Zadvarje
i Gabelu u Neretvi mutnoj,
još Sinj tvrdi u Cetini ravnoj.
Na Kosovu Turke potiraše

.....
(str. 525.)

Nakići su Turke porazili i na Bilaju, polju širokom⁷, pod Glamočem, u Vrpoljcu, više Šibenika, u Rupama u Kotaru.

⁶ Usp. Stipe Botica, *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zbornik "Kačić", Zagreb 2003., str. 95.-97.

⁷ Turci su na tome mjestu prijevarom zarobili posljednjega bosanskoga kralja Stipana Tomaševića s kojim su obilazili bosanske gradove naređujući poglavarima da predaju svoje gradove. Tako je nekoć moćno bosansko kraljevstvo porobljeno za tjedan dana, a kralj Stipan okrutno smaknut.

Vidi: Marko Dragić, *Deset kamenih mačeva*, Baška Voda 1999., str. 168.-170.

Marko Dragić, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Baška Voda-Mostar-Zagreb 2001., str. 28.-31., 75.

1.1 Nakića križ

U *Koritim*, malom selu kraj *Grabovice*, postoji grob koji narod zove *Nakića križ* i pripovijeda:

Išli svatovi iz Ercegovine, Nakići su od Sinja bili, i vodili curu, a njizi su pratili Turci. Zaustavili su se tu kod Korički dolaca i računali tu ćemo prenoćiti, naložili vatru i grijali se. Kad su Turci ugledali vatru sa Privije brda, od Roškoga polja, sađu i pokolju ji ko janjce na spavanju. Cili svatovi su ubijeni. Ima tu sad jedan veći greb, di su ukopani mlada i mladoženja i još manji grebova. Drugi vele da je tu pokopan neki svećenik, možda što je bio š njima, ko zna? Samo tu bi se vodila živina kad oboli, a i čeljad bi išla, molili bi Boga, palili sviće, lizli okolo i ozdravili bi.

*Bijo je tu i veliki križ, valjda su ga digli ti Nakići od Sinja svojim pokojnim. Samo to su Turci, uvik, dok su oni odali i duvan, škiju nosali, obarali, lomili, to je njima uvik smetalo. Na tom križu je bijo naslikan Misesec i Zvizde i oni oklopi sa strane. Narod i sad ide, moli i pali sviće za zdravlje, nekom pomogne.*⁸

Višestoljetna tradicija o *Nakićevom grebu* i *Nakića greblju* zorno pokazuje da u selu *Koritim* počiva vrlo omiljena i štovana osoba kojoj puk pripisuje čudotvornu moć. Povijesni izvor kazuje da se radi o knezu *Matiji Nakiću* koji je 1687. godine ispred otomanske najezde odveo duvanjski narod u sinjski i drniški kraj.

Ostaje nejasno da li su na tom mjestu poklani svatovi nekoga od *Nakića* kako predaja kaže ili su pobijeni *Nakićevi* suborci kako povijesničari kažu. Filozofskija je književna zbilja da su na spavanju poklani svatovi jer je teško povjerovati da su Turci gonili *Matiju Nakića* od *Počitelja* do *Duvna* (preko 100 km) stigli ga u *Koritim* i poubijali njegove suborce i njega. Nevjerojatno je da su Turci na jednome mjestu mogli poubijati takve junake. Logičnije je, dakle, da su žrtve poklane na spavanju kao što predaja govori.

Srž književne i povijesne zbilje istovjetna je i govori o strašnom zločinu koji se dogodio na tomu mjestu.

Škobalj piše da su u tursko vrijeme *Nakići* porobili *Gabelu*, *Mostar* i *Počitelj* te se s plijenom vraćali natrag. Za njima su išli Turci u potjeru,

⁸ Tatjana Čuić 2004. g. u *Koritim* pripovijedala Dragica Čurić (rođ. 1931. g.) VI. rkp. zb. 2004. D. str. 15.-16.

dostigli ih na ovom mjestu u Koritima, svladali i sasjekli. Tu su ih pokopali, a vojskovođi podigli spomenik, zidani stećak, koji se zove *Nakića grob*.⁹ Oplakala ga je *latinska gospoda i delije našega naroda*.

Radnja kronikata o pobijenim svatovima dogodila se, dakle, na lokalitetu gdje je knez Matija Nakić ubijen 1694. godine, i počiva u svojoj pradjedovskoj zemlji.

2. Potomci Matije Nakića

Knez serdar Matija imao je šest sinova: fra Antuna¹⁰ rođenoga 1660. i “bi veliki naučitelj, jubilat i teolog Gonzage”; Antuna koji se rodi 1652., Pavla rođenoga 1665., Grgura “kolunea, soprintendanta i kavalira s. Marka” koji bijaše rođen 1680; Nikolu, serdara i kolunea Krajine, rođenoga 1687. i Iliju, alfira 1689. g. rođenoga.

2.1. Vitez Grgur Nakić

Serdara Matiju osvetio je sin Grgur Nakić:

Po imenu Nakiću Grgure,
od Drniša grada kavalere,
i njegova bratja i rodjaci,
krajšnici na glasu junaci,

kojim dade dužde za junaštvo
na krajini veliko gospodstvo,
ravna polja, zelene livade,
svitla krila, od zlata medalje.

Samur ćurke, divan kabanice,
koje nose bani na vojnice.
Njimam pjesma, zdravlje Mjelovanu,
Čestita jim sreća na mejdanu!
(str. 526.)

⁹ Ante Škobalj, *Obredne gomile*, Sv. Križ na Čiovu, 1970; str.253.

¹⁰ Sinjski ljetopisac fra Petar Filipović 1756. godine *po sjećanju* navodi fratre koji su 1687. stanovali u Rami. Među tim fratrima bili su: Jure Nakić (vjerojatno je to fra Antunovo krsno ime) i fra Pavao Vučković.

Navodim prema: Josip A. Soldo, *Seoba Ramljaka u sinjsku krajinu*, Rama-Ščit 1687.-1987., Sarajevo, 1988., str. 29.

Grgur Nakić porazio je Turke u *Drniškom polju* a o tome govore Kačićevi stihovi u 103. pjesmi:

Drniš bili više polja ravna:
u srcu jim to biše odavna.
Ali mnogi glave pogubiše,
prij a nego Drniš ni vidiše,

jer ji siče silni kavalire,
s krajišnicim Nakiću Grgure:
ne dade jim pristupiti gradu,
već jim rusu svu oguli bradu.
(str. 705.)

2.1.1. Potomci viteza Grgura Nakića

Grgur je imao četiri sina: fra Antuna rođenoga 1701; Matiju koji se rodi 1708 i bi kapetan i serdar; Stipana rođenoga 1710, koji je, također, bio kapetan i serdar; Ivana koji se rodi 1715. i bi alfir.

Knez Nikola je imao pet sinova: Pavla, rođenoga 1750.¹¹; Matiju, koji se rodi 1722. i “bi kapetan tenente od pišaca i mađor od pijace kninske”; Grgura, rođenoga 1724, koji je bio alfir od konjika; Miju, koji se rodi 1728. i Stipana koji se rodi 1733. i bi kadet od kavalrije (str. 521.-522.).

3. Pogibija svatova Stjepana Nakića

Pišući o selu *Vinovo*¹² Matas spominje i veliku lokvu *Vijanjac* u kojoj ima vode i za velikih suša. Nalazi se nešto južnije od Crkve *Sv. Marka*, a zapadno od lokve nalaze se stare nadgrobne ploče, a istočno od nje otkriveni su i grobovi prilikom gradnje puta.

¹¹ U knjizi Andrija Kačić Miošić *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Matija Antun Reljković *Satir iliti divji čovik* (priredio Josip Vončina) Zagreb, 1988., na str. 521. potkrala se pogreška kada se navodi da je Pavao rođen 1750. godine “i bi kapetan od pišaca, vicegovernator od oružja i koluneo soprintendente od Krajine.” Prema tome Pavao je imao samo 10 godina kada je Andrija Kačić Miošić umro i nije mogao tako mlad postići titule koje navodi Kačić Miošić.

¹² U Vinovu Gornjem u velikoj se mjeri održavaju povijesne, prirodnogeografske, demografske i gospodarske prilike cijelog zagorskog područja, a usmeno umjetničko stvaralaštvo stanovnika Dalmatinske zagore posredno i neposredno odražava višestoljetne gospodarske i društvene prilike.

Postoje brojne narodne predaje vezane za tu vodu i okolni kraj “a posebno se ističe ona o pogibiji Nakićevih svatova.”¹³

Grbeša u svojoj knjizi bilježi narodnu predaju o tom događaju. Po povratku iz Livna, pošto su već doveli mladu *Stjepana Nakića* nadomak selu *Mirlović Zagori* a kod *žive vode Vijanjac* na spavanju pogiba dvjesto sedamdeset Nakićevih svatova.¹⁴

Grobovi, živa predaja i epska pjesma od 596 stihova svjedoče da se pokolj svatova Stipana Nakića dogodio u *Vinovu Gornjem* na lokalitetu oko vrela *Vijanjac*.

Postavlja se pitanje o kojemu se Stipanu Nakiću radi?

Kačić navodi tri Stipana Nakića: prvi je rođen 1629. godine i bio je sin kneza Mitra; drugi je sin Grgurov rođen 1710. godine i bio je kapetan i serdar; treći je bio sin kneza Nikole a rođen je 1710. godine.

Dakle, prvi je Stipan Nakić živio prije odlaska Nakića u drniški kraj a treći je bio *kadet od Kavalerije*. Prema tomu radi se o Stipanu Nakiću (Grgurovom) rođenom 1710. g. To svjedoči i 319. stih koji kaže da je stari svat bio *drniški providur* Grgur, dakle, Stipanov otac. Dokaz je, također, razvidan i u stihovima koji pjevaju o Stipanu Nakiću serdaru a ne o Stipanu kadetu.

Vjerojatno se pokolj Nakićevih svatova dogodio nakon *Razgovora ugodnoga*. U prilog tomu govori i to što Kačić ne spominje tu tragediju. Stihovi (14.-22.) *Ženidbe Stjepana Nakića* svjedoče da je Stipan dugo *momčovao*.

3.1 Ljepotica Anđa Bailova iz Livna

Stipan je svoga sestrića *serdarinu* Marka poslao u Livno do Bailovih dvora da isprosi Anđu Bailovu.

Anđa je sve s ljepotom nadvisila. Prosili su je odabrani momci, Turci age, kauri, trgovci.

¹³ Mate Matas u svojoj knjizi *Mučko-Lećevečki prostor: historijskogeografski prikaz*, Hrvatsko geografsko društvo, 1993. o selu Vinovo piše na str. 214.-215. citirano mjesto na str. 215. Matas usput navodi da je o tragediji Nakićevih svatova ispjevana i pjesma u stilu Kačićeva deseterca i o tome upućuje na izvor: Maleš, *Tri zvonika*, List župe Brštanova, Split, 1992.

¹⁴ Na kraju pjesme je pripomena njena autora “Dragi čitaču”. U njoj, uz ostalo, Gotovac kaže da se grobnice “nalaze u zemlji na sve četiri strane” naravno, Nakićevih svatova. Više o tome u: Jakov Grbeša, *Unešić i okolica kroz tisućljeća*, Poglavarstvo općine Unešić, 1997., posebno str. 136.-146.

U pjesmi *Ženidba Stjepana Nakića* koju navodim u *Prilogu* ovoga rada stoji da je poginulo 230 svatova Stipana Nakića.

Harambaša Nikola Maleta zaprosio je Anđu, a kad ga je ona odbila, on joj je zaprijetio da neće ni drugoga ljubiti i da će je od svatova oteti.

Ibro je silno volio Anđu i maštao da će je poturčiti i dovesti u svoj dvor. Turčinu delibaši javio se *Mujo, ture mlado* i tješio ga da će na megdanu pogubiti Stipana Nakića. Delibaša Stipanu Nakiću pripisuje mitsku snagu i junaštvo i upozorava Muju da je pamet izgubio jer da znade Nakića Stjepana *ne bi ima ni u glavi sana*. Turčin nadalje Muji besjedi o Stipanu koji je prije šest godina porazio dvanaest tisuća Turaka. Mujo sluša kako Stipan s obadvije ruke siječe Turke a ruka mu je deblja u mišici *nego ženska noga pri bedrici*.

3.2. Svatovi

Svatova je *bilo koliko je u godini dana*. Bailovi su svatove častili *nedjeljicu dana*. Starješina svatova zahvalio je na gostoprimstvu a Anđinim roditeljima zahvalio je što su lijepo snahu odgojili.

335. Roditelji blagoslove daju,
Radosnice niz lice padaju.

Svatovi su iz Livna putovali preko *Buškoga Blata, Aržanova, Sinjskoga polja*. Kad su ugledali *Šibenik* i more:

353. Puhnu vjetar s Velebita jako,
Okrene im barjak naopako.
To svatovim nije drago bilo,
Nešto im se loše predočilo.

Stigli su do vrela *Vijanjac* u Vinovu i odlučili ondje prenoćiti. Zlo je nanijelo trgovca Stipu Tadina iznad Kambelovca koji je na dva konja u mješinama gonio vino i nastavio put kroz *Petrovo polje, Krstaš* i *Selinu*. Kad je trgovac Stipe pogled bacio na brdo *Gradinu* pred njim se ispriječio harambaša Nikola Maleta s trideset hajduka i zatražio od njega da mu dade vino i rakiju. Tada je trgovac kazao Maleti da svatovi Stipana Nakića *puni zlata, nakita i para* vode mladu od *bosanskih strana*.

Maleta nije *vidio stvora zgodnijega* niti mu je srcu išta milije bilo od Anđe Bailove, Pružila mu se prilika da je otme od svatova i tako ostvari prijetnju koju je izrekao Anđi.

3.3. *Pokolj svatova*

Svatovi su zaspali a stražu nisu postavili. Mislili su da su sigurni jer u blizini nije bilo Turaka.

479. Cvrčci cvrče u noćnoj tišini,
San sanjaju svati po ledini.
Maleti se prilika pružila,
Hajdučka se želja ispunila.

Maleta je prvi *trgnuo zlatna jatagana*, a hajduci su skočili sa svih strana te su *svatim* sjekli glave po ledini.

487. Jadne glave odsječene plaču,
Mrtva tijela po ledini skaču.

Djever i nevjesta su pobjegli s mjesta, ali ih je sustigao Maleta i rekao Anđi da je prvoga pogubio Stjepana i da će ona biti njegova. Kad je to čula *nevjesta gizdava* preklinjala je svoga djevera:

502. “Zaklinjem te mlijekom od matere,
Odsijeci mi moju rusu glavu,
Pa je baci u zelenu travu.
Crna krvca moja prosta ti je,
Od nevjeste tvoje Anđelije.
Volim časno ovdje poginuti,
Neg Maletu krvnika ljubiti.”

Djever je nevjestu poslušao *pa joj sabljom glavu otkinuo*. Maleta je djevera rasjekao *na dvije polovine* i pobjegao u Moseć planinu.

Za vrijeme pogibije svojih svatova Stjepan Nakić je bio u pivnici i pravio troškovnik. Kad je *očuo* pucnjeve trčao je do svojih svatova. Svatovi su svladali hajduke i ubili ih dvadeset sedam.

535. Kod Vijanjca čuje se i vika,
Stoji jeka teških ranjenika.
Neki traže pomoć od visina,
Neki zovu iz kolijevke sina.
Jedan žali majku nesretnicu,

540. Drugi zove ljubvu vjerenicu.

Stjepan je izbrojio dvije stotine trideset ubijenih svatova. Kada se taj zločin dogodio u *Vinovom strašan potres bio*.

Cijela se Zagora u crno zavila. *Iz Drniša i Polja Petrova, sve je došlo do sela Vinova.*

564. Najzdanje se pročuše kočije.

Iz žalosnih Bajilovih dvora,

Majka Anđi u pohode mora.

Žali majka nariče u bolu,

I proklinje Maleta Nikolu.

Kune majka tu hrđu gubavu,

570. Da mu sablja otkinula glavu.

Kad je majka Anđu ugledala,

Od žalosti na zemljicu pala.

Pita majka zelenu Dubravu,

Tko joj kćeri otkinuo glavu.

575. Narod plače i suze se liju,

Majka ljubi mrtvu Anđeliju.

Stjepan Nakić je predložio da se kod Vijanjca, *hladne vodice, iskopaju u zemlji grobnice*. Najprije su pokopali mladu a zatim svatove i hajduke. Fratar ih je svetom vodicom natopio.

4. Potomci vitezova Nakića

Potomci slavnoga roda vitezova Nakića žive u Drnišu, Šibeniku, Skradinu, Zadru, Omišu, Ljubuškom, Zagrebu....Neki su od njih postigli sjajnu karijeru:

Nakić, fra Petar (Bulići kraj Benkovca? II. 1694. – Conegliano oko 1769.) izgradio je oko 350 orgulja.

Nakić, Filip Franjo, biskup (Silba, 3. X. 1837. – Split, 19. XII. 1910.) pokrenuo je glasilo *Dan* i osnovao tzv. *Leonovu tiskaru*. Jedan je od najpoznatijih splitskih dobrotvora.

Nakić, Ljubomir, slikar (Zadar, 13. XII. 1901. – Split, 13. VI. 1961.) školovao se u Firenci i Splitu.

Nakić, Berislav, liječnik (Omiš, 8. VII. 1921. – Zagreb, 21. V. 1970.). Godine 1963. osnovao i do kraja života vodio *Zavod za animalnu fiziologiju*.

Košarkaški reprezentativac Mihovil Nakić (Drniš, 31.VII.1955.) u svome prezimenu ima i prezime svojih prapredaka, *Vojnović*.

Osvojio je zlatnu kolajnu na OI 1980. a 1984. na OI brončanu kolajnu.

Danira Nakić (Šibenik, 22.VII.1969.) također je bila košarkaška reprezentativka. Srebrne kolajne osvojila je na OI 1988., SP 1987. i 1990., i na EP 1987. i 1991. godine.¹⁵

II. KNEZOVI VUČKOVIĆI

Mjesto Vučkovine nazvano je po plemenitoj obitelji Nemanovići, kojoj je bio rođen sin Vučko (Vuk). Njegovi potomci su nazvani Vučkovići. Prema Bakuli je 1506. godine bilo više Vučkovića u Duvnu. Kako nisu više mogli podnositi turski zulum, prebjegli su u mjesta koja su bila pod vlašću Mletačke Republike, gdje su postali prvi mletački četovođe, pa su poput pravih vukova junački tukli Turke u više od petnaest okršaja.¹⁶

Andrija Kačić Miošić navodi da su Nakići pod mletačko okrilje, zajedno s mnogim kršćanima, doveli “pridostojnu kuću Vučkovića, iz koje izadoše vrsni na oružju vitezovi”. (str. 522.)

O “pridostojnoj i gospodskoj kući Vučkovića i njezinih vitezova” Kačić pjeva u 65. pjesmi.

1. Serdar Miše Vučković

Od 1687. do 1690. godine Miše Vučković je sa Stojanom Jankovićem i Matijom Nakićem porobio Turke u Duvnu, Livnu, Kupresu, Rami, Ljubuškom, Brotnju i mnogim drugim mjestima:

Otidoše u zemlju carevu,
porobiše njegovu državu:
Livno ravno, Duvno i Županjac,
Ramu lipu, Kupris i Gorance.

Poslije Mišine pogibije serdarom je bio njegov brat Tadija, “silni junak i vitez glasoviti, koji svojizim sinovcim Božom i Ivanom, rečenim Zecom, vitežki vojeva (...)”. (str. 538.)

¹⁵ *Hrvatski leksikon L-Ž*, Zagreb 1997., str. 151.

¹⁶ *Hercegovina prije 100 godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, Mostar 1970., str. 133.

2. *Serdar Tadija Vučković*

Serdar Tadija je razbio sedam tisuća Turaka u Cetini.

Dode paša u Cetinu ravnu
da porobi mlade Cetinjane,
al je njemu loša srića bila,
jer udari Vučković Tadija

i njegovi mladi krajišnici
Cetinjani, na glasu konjici.
Razbi pašu potira mu vojsku,
a uz Prolog, visoku planinu.
(str. 542.)

Potom je serdar Tadija porobio Turke u Livnu, Duvnu, Rami, Kupresu, Brotnju, Ljubuškom, Imotskom i mnogim drugim mjestima.

Serdar Tadija Vučković razbio je Turke: pod Glamočom i Kupresom 10. listopada 1691; pod Livnom 15. lipnja 1692; u Struzi (kod Čapljine) razvali most 1694; porazi Ismail-pašu na Kupresu i porobi Turke pod Glamočem 1695. godine.

3. *Vitez Božo Vučković*

O Tadijinom sinovcu, Boži Vučkoviću, Kačić pjeva u stotoj pjesmi *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga* naslovljenoj *Prva pisma vitezova sinjski*:

Drugoga ti ja kažem junaka,
svu priliku vojevode Janka,¹⁷

¹⁷ *Janko Sibirjanin (Janos Hunyadi, erdeljski vojvoda; Hunyad, Erdelj, 1387. – Zemun, 11. kolovoza 1456.).* Plemić je vlaško-slavenskoga podrijetla. Ratovao na strani Ugara a protiv Turaka: 1441. pobijedio smederevskoga namjesnika *Ishak-bega*; 1442. porazio rumelijskoga begler – bega *Šehabedina*; 1443. sudjelovao u ugarskom pohodu kroz *Rašku* i *Bugarsku*; 1444. sudjelovao u bitki kod *Varne*. Godine 1446. imenovan namjesnikom u Ugarskoj. Pokušao je ustrojiti kršćanski savez protiv Turaka. Prodro je na Kosovo 1448. godine, ali ga je izdao raški despot *Đurađ Branković* te je doživio poraz. Despot Branković ga je zarobio i utamničio u Smederevu.

O tome *bugari* najstarija bugaršćica koju je zapisao talijanski renesansni pjesnik Ruggero de Papienza četvrtka 1. lipnja 1497. god. kod Moliških Hrvata. Lirsko-epske

po imenu Božu Vučkovića,
britku sablju Marka Kraljevića,

koga fale latinska gospoda
i delije slavnoga naroda,
jer junačke glave odsicaše,
tursko roblje često dovođaše.
(str. 693.)

Božo je Vučković sudjelovao u oslobađanju Sinja 1715. godine.

4. Vitez Zec Vučković

O drugom Tadijinom sinovcu, Zecu Vučkoviću fra Andrija Kačić Miošić pjeva stihove:

Ali evo zmaja žestokoga
koji slavi dužda mletačkoga,
po imenu Zeca Vučkovića,
u junaštvu Vuka Brankovića.

Tira Turke i pašu kliškoga
od Morije rata žestokoga:
mnoge Turke biše pogubio
i u paši kopje ulomio.
(str. 693.)

pjesme bugaršćice nalazimo jedino kod Hrvata! Usp. O tome: Josip Kekez, *Bugaršćice*, str. 69.-71. Zagreb, 2000.)

Janko je Sibirjanin oslobođen nakon velike otkupnine. Godine 1456. obranio je Beograd. Nakon turskoga povlačenja umro je od kuge 11. kolovoza 1456. godine.

Najstariji mu je sin *Ladislav* preuzeo obranu Beograda, a drugi sin Matija Korvin 1458. god. izabran je za ugarskoga kralja.

[Matija Korvin (1443. – 1490.) nazvan je Korvin jer je u grbu imao gavrana (lat. *corvinus* – gavran). Borio se protiv Turaka i pred Božić 1463. god. oslobodio je više gradova u Bosni i Hercegovini te formirao Jajačku i Srebreničku banovinu. Nije imao zakonitih sinova, a nezakoniti sin Ivaniš (Wroclaw, 1473. – Krapina, 1504.) bio je slavonski herceg.]

O vojvodi Janku Kačić pjeva u pjesmama: 39., 40., 41., 42., a spominje ga i u nekim drugim pjesmama. *Pismu od Sekule, Jankova netjaka...*(br. 44.) *Herder* je uvrstio u svoju zbirku *Volkslieder 1778.-1779. godine*.

Janko Sibirjanin je omilio hrvatskomu narodu pa se i danas (2004. god.) pripovijeda o njemu.

Tadija umre 1706. godine a naslijedi ga sinovac Božo. Deset je godina Božo viteški ratovao protiv Turaka. Umro je 1716. a naslijedio ga Stipan, sin serdara Tadije.

Ivan Mimica prema Grčiću¹⁸ donosi predaju o Boži Vučkoviću:

Tim vremenima i prilikama pripadaju i predaje o uklanjanju pojedinih cetinskih Turaka, čija su imanja onda dobili oni koji su ih smaknuli. Takva je Bojanova predaja o Boži Vučkoviću: Od age Prološćića, glavara Potravlja, Bože Vučković traži Poljica (današnje Maljkovo) da bi izimio koze. Turčina Babametovića, kojega iz Polja nitko nije mogao istjerati Vučković ubije iz puške, a bula s djecom i novcem noću pobjegne u Livno. Tada je po naredbi kolunela Šurića aga kao nagradu Vučkoviću morao dati Maljkovo (Poljica).¹⁹

5. Serdar Stipan Vučković

Serdar Stipan junački se borio trideset jednu godinu, do 1748. kada je umro, a poslije njega bi serdarom kapetan Justin.

Kačić Miošić pjeva još o Tomi Vučkoviću:

Još ti kažem Tomu Vučkovića
da bijaše srca Smiljanića;
po Levantu on je vojevao,
svitlu sablju krvce napojio.

Junak biše, al' je poginuo
Krf braneći, s Turcim bojak bijuč.
Vučkovićem pisma na poštenje,
Melovanu što mu mili Bog da!
(str. 544.)

Harambaša Miše Vučković je 1687. godine spasio ramske fratre s pukom i Gospinom slikom nastanivši ih u Cetinskoj krajini.

¹⁸ S. Grčić, *Sinjske narodne pjesme i pričanja*, Split, 1920., str. 201.-202.

¹⁹ Vidi: Ivan Mimica, *Legende i predaje Cetinske krajine*, Radovi br. 4. Filozofski fakultet u Zadru, OOUR prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja u Splitu, Split, 1989., str. 233.-244. (citat na str. 237.)

Serdar Stipan Vučković je dao izniman doprinos oslobađanju Imotskoga 1717. godine.

Šest je Vučkovića obnašalo dužnost serdara (zapovjednika, vojskovođe).

Tri su Vučkovića bili franjevci.

6. Fra Pavao Vučković (1658. – 1735.)

Fra Pavao Vučković, brat serdara Tadije, 1687. godine organizirao je iseljenje Ramljaka²⁰ i Duvnjaka u *Cetinsku krajinu*. Turci su ga u okršaju 1697. godine zarobili u kuli u Čitluku kod Sinja. Tamnovao je šest godina u Bagdadu i Carigradu odakle “junački uteče, dođe pod Sinj, načini manastir i crkvu pod Sinjem. Poče vojevati protiv neprijatelju i dosta mu zla učini (...) pomože uzimati gradove (...). Kad Sinj obsidoše Turci (1715. godine) zatvori se u grad, pomože ga braniti slobodeći junake i svaku jim pomoć dajući.” (str. 538.)

O viteškoj obrani Sinja Kačić pjeva u 103. pjesmi str. 703. – 710.

III. TRADICIJA O VUČKOVIĆIMA

Uspomenu na Vučkoviće u livanjskome kraju čuva brdo *Vučkovine*. Na tome brdu živjeli su Vučkovići. Kad su došli Turci, zavidan susjed nagovori Vučkoviće da Turke počaste svinjetinom i vinom. Turci se razljute i pobiju sve što nije uspjelo pobjeći. Preživjeli su Vučkovići prebjegli u *Senj* i postali, kažu, glasoviti uskoci.

To je u turskom zulumu spaljeno i uništeno, a narod rastjeran. Kažu da je ovdje na jednome brdu koje se zove Vučkovine, odavde jedan kilometar, živio nekakav knez u ono vrijeme i on je bio knez za čitav ovaj teritorij. Međutim, Hrvati ko Hrvati, uvijek ima onih koji su ljubomorni, nastoje uništiti onoga ko nešto ima. Neko se našao među ovim ljubomornima i znao je za

²⁰ O bijegu Ramljaka Ivan Aralica piše u romanima: *Put bez sna* (1982.) i *Duše robova* (1984.).

Usp. Dr. Anto Šoljić, *Fra Pavao Vučković – pokretač seoba Ramljaka (U povodu 300. obljetnice, s osloncem na romane Ivana Aralice)*, u: *Selidba Ramljaka, Rama-Šćit 1687.-1987.*, Sarajevo 1988., str. 59.-66.

Ivan Aralica piše da je fra Pavlova majka iz Kreševa, da mu je otac poginuo tri dana prije ženidbe te da se majka udala za nekoga siromaha na Orašcu u Rami.

turske običaje, kad su Turci tek došli. A on, pošten čovjek, pravedan od sebe, nije išao na prevaru, sve je mislio da se pošteno oko njega događa. Ovaj ga jednom pođe nagovarati: "Ajmo, kaže, pozvat te Turke, da vidimo ko su oni, pa da s njima uspostavimo neku blisku vezu". Kaže: "Kako ću ja njih pozvat kad ne znam ni kako sa njima uspostaviti kontakt. Prvo, ne znam jezik, drugo, ne znam njihove običaje, ne znam kako se ponašaju i ostalo". "Ajde, kaže, eto ja ću ti biti posrednik, pa ćemo to sve srediti." I on njega po zlu nagovori. Prvo im treba iznijeti janjetinu i onu hranu koju Turci uistinu vole, i piće koje oni uistinu vole. I ovaj da bi mu napakostio kaže: "Ajde kasnije, kad se oni dobro najedu i napiju, e onda im iznijeti pečena odojka pred njih i vino koje najbolje imaš." I čovjek mislio da je to za njih poslastica, učinio tako, a ovaj što ga je nagovarao, dok je osjetio da će oni to iznijeti, pobjegne iz kuće da spasi živu glavu. Kad su Turci došli i tako se fino pogostili, najeli i napili, i kaže kad je ovaj gazda iznio odojka, oni su to shvatili kao provokaciju, latili su se sablji, jer nije dolazio jedan, nego ih je dolazilo puno zato što je tu bio šumski kraj, a begovi nisu dozvolili da sami hodaju, nego su uvijek imali jaku pratnju. Što je u kući ostalo, to je poklano Hrvata, što je uspilo kroz vrata, prozore i na drugi način pobjeći u šumu, šuma ih spasila. Oni su pobjegli, i to su ti uskoci senjski, jer nisu se zaustavljali do Senja.

I onda, da bi se osvećivali Turcima, gore su u Senju djelovali kao uskoci i u svim pričama i u pjesmama su poznati senjski uskoci. Malo njih zna da su oni upravo odavde sa ovoga brda koje se i danas zove Vučkovine, jer Vučkovići su bili i ovi gore što su ostali u kući, što su pobijeni. Grobnice su njihove odmah pokraj kuća, jer su ih seljani pokopali zato što niko njihov živ nije ostao. Sve što je ostalo, sve je pobijeno. Spasio se samo ko je pobjegao u šumu. A šta je sa šumom bilo?

Onda su Turci imali velike napade iz šume. Nisu se smjeli kretati kroza šume i onda su naredili veliku sječū šuma. Hrvati nisu imali druge prilike nego sjeći šumu, jer ogrjev se mora imati, a kako? Turci nisu dali ići nigdje, nego samo sjeći. I iz Livna su i okolnih sela dovodili da se sječe ta šuma. Kad su posjekli šumu i napravili gole terene, onda su morali vaditi panjeve da ne bi iz panjeva mlade mladice rasle i da se ne bi ponovo uhvatila šuma. Tako da su oni krajevi do prije 30-ak godina bili čista golet i nijednog drveta nije bilo na njima, nego jednostavno golet kao

*spaljena zemlja. Sada se to pošumilo borovom šumom, a ja kad sam sadio borove ovdje kod mene ispred kuće, par stotina metara dalje, pravio ogradu od borova, dolje na dubini od 30-40 centimetara, našao sam panjeve koji su debeli kao ja u struku, što potvrđuje ovu priču o kojoj ja govorim.*²¹

U duvanjskom kraju i sada vjeruju da su sinjski Vučkovići podrijetlom od Vučkovića koji je zbog *prava prve bračne noći* ubio bega i svoju mladu a potom pobjegao u Sinj.

*Bijo je neki naš momak i ženijo se. Te večeri došo beg spavat š njegovom mladom, a on to sve gleda. Najpošlje nije mogo izdurat pa ubije najprije njega pa i nju. To misto, di je ga ubijo, zove se Vučkovine, jer je on bijo Vučković. Kad je ga lipo ubijo, pobigne u Sinj. Sinjski Vučkovići su postali od njega.*²²

ZAKLJUČAK

Nedvojbeno je, dakle, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* satkan na povijesnoj zbilji; a ta je zbilja poetizirana u pjesmama starca Milovana. Komparativnom metodom može se ustvrditi da su činjenice o knezovima Nakićima i Vučkovićima (kao i o većini drugih Kačićevih junaka) i u proznom i u poetskom dijelu istinite. Poetska je zbilja koprenom mašte obavijena i ona je jača, dojmljivija i ljepša od povijesne zbilje. Ona je, aristotelovski kazano, poezija a ne povijest ali je povjesnija i stvarnija od povijesti.

Zato je *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* kapitalno djelo hrvatske povijesti, književnosti i uopće civilizacije. Autor toga djela fra Andrija Kačić Miošić najbolji je hrvatski klasicist i ide u red najboljih europskih klasika.

Kao što su Kačićevi junaci stvarni i njihova djela su stvarna. (Samo kod nekih vladara Kačićevi likovi i vrijeme njihova djelovanja ne odgovaraju povijesnim izvorima.)

²¹ Kazao 2003. g. Nikola Popović (rođen 1951. – Stupe pored Livna). VI. rkp. zb. 2003. K.

²² Predaju *Vučkovine* Danijela Ančić je zapisala u svibnju 2003. godine po kazivanju Marka Radoša, rođenog 1933. godine u Letki. Marko je rekao da je u Mokronogama najstarije katoličko groblje, koje se također zove Vučkovine. VI. rkp. zb. 2003. D. str. 22.

Važnost tih junaka svjedoče i danas žive predaje. Nesumnjivo će Kačićev *Razgovor ugodni* zbog svoje ljepote, didaktičnosti i zbilje trajno pobuđivati interes čitatelja, povjesničara, povjesničara književnosti i antropologa.

IZVORI I LITERATURA

A. Izvori

1. Vlastita rukopisna zbirka 2003. D.
2. Vlastita rukopisna zbirka 2003. K.

Popis kazivača

2. Ćurić, Dragica rođ. 1931. god. Korita, Tomislavgrad.
3. Popović, Nikola rođ. 1951. god. Stupe, Livno.
4. Radoš, Marko rođ. 1933. god. Letka, Tomislavgrad.
5. Gotovac, Jakov (Jale) rođ. 1933. god. Vinovo Gornje (RH).

B. Navedena literatura

1. Aralica, Ivan: (1982.). *Put bez sna*.
2. Aralica, Ivan: (1984.). *Duše robova*.
3. Botica, Stipe: (2003.). *Andrija Kačić Miošić*. Zagreb.
4. Dragić, Marko: (1999.) *Deset kamenih mačeva*. Baška Voda.
5. Dragić, Marko: (2001.). *Od Kozigrada do Zvonigrada*. Baška Voda-Mostar-Zagreb.
6. Grbeša, Jakov: (1997.) *Unešić i okolica kroz tisućljeća*. Unešić.
7. *Hrvatski leksikon sv. I. i II.* (1997.). Zagreb.
8. *Hercegovina prije 100 godina ili Šematizam fra Petra Bakule*. (1970.). Mostar.
9. Jurišić Hrvatinić, fra Gabrijel: (2003.). *Bibliografija*. u: Botica, Stipe: (2003.). *Andrija Kačić Miošić*. Zagreb.
10. Kačić Miošić, Andrija: (1997.). *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Reljković, Matija Antun *Satir iliti divji čovik*. (priredio Josip Vončina).
11. Matas, Mate: (1993.) *Mučko-lećevečki prostor: historijsko-geografski prikaz*. Zagreb.

12. Mimica, Ivan: (1989.) *Legende i predaje Cetinske krajine* u: Radovi 4. Split.
13. Soldo, Josip A.: (1988.) *Seoba Ramljaka u sinjsku krajinu*. u: *Selidba Ramljaka, Rama-Šćit 1687.-1987*. Sarajevo.
14. Škobalj, Ante: (1970.). *Obredne gomile*. Čiovo.
15. Šoljić, dr. Anto: (1988.). Fra Pavao Vučković – pokretač seobe Ramljaka (U povodu 300. obljetnice s osloncem na romane I. Aralice) u: *Selidba Ramljaka, Rama-Šćit 1687.-1987*. Sarajevo.
16. Visković, V.: (1996.). *Andrija Kačić Miošić*. u: *Hrvatski leksikon*. Zagreb.

TRUTH ABOUT PRINCES NAKIĆES AND VUČKOVIĆES IN THE DISCOURSE PLEASANT AND IN TRADITION (SUMMARY)

Princes Nakić (Vojnović) and Vučković (Nemanović) had to flee their ancestral homes in the Duvno region before the Osmanlis. They settled mostly in the areas of Drniš and Sinj and from there they and their descendants used to make repeated charges against their persecutors delivering them shattering blows.

Comparing Kačić's texts and poems about the Nakić and Vučković princes with modern historic sources it can be concluded that these heroes are as real as their exploits.

Because of their heroism the Nakić and Vučković princes gained great favour with the people who are still telling historical and etiological traditions about them.

Key words: Fa. Andrija Kačić Miošić, Nakić, Vučković, historical truth, literary truth.
